

Hoffabörger.

S T O F F A PÁL

MENEKÜLÉS
ÖT VILÁGRÉSZEN
ÁT

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST 1935

*Az első kiadás megjelent angol nyelvén 1933-ban
a »John Lane The Bodley Head Ltd. London« cég kiadásában
»ROUND THE WORLD TO FREEDOM«
címen, HART A L. fordításában.*

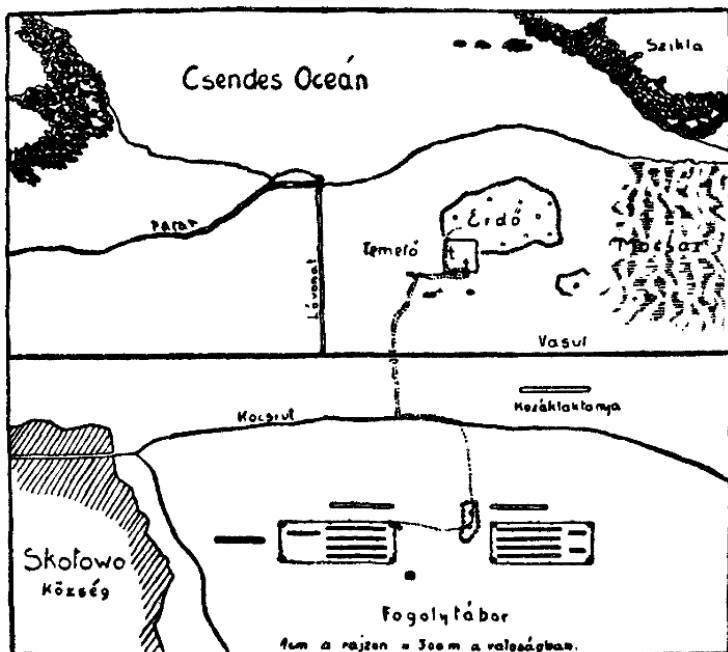
A KIADÁSÉRT FELELŐS: STOFFA PÁL, NY. ÁLL. G. ÖRNAGY.
MINDEN JOG, A FORDÍTÁS JOGA IS, FENNTARTVA.

*A hadifogságból való szökés közben
elesettek és a hadifogolytáborokban meghaltak
emlékének*

Budapest, 1935 március hó.

*ajánlja
a SZERZŐ.*

FOGOLYTÁBOR-VÁZLAT.

a pontozott vonal mutatja a szerző szökési irányát.

ELŐSZÓ

1919 óta szunnyadt háborús élményeim kézírata íróasztalom fiókjában ez évi márciusáig, mikor egy ismert angol hó tanácsára felajánlottam angol fordítását a John Lane híres londoni kiadóvállalatnak. Így látott napvilágot a könyvem „Round the World to Freedom” címmel Angliában, hol érhető öröömre igen ked; vező fogadtatásban részesült. Még nagyobb erkölcsi elégtételekre szolgálna, ha a magyar kiadás szintén megnyerné az olvasóközönség érdeklődését. Jóllehet, katonaember vagyok és nem író, talán emeli könyvem kortörténeti értékét a tény, hogy minden túlzást és színezést elkerülve, igazmondóan ecseteltem élményeimet. Nem, mint azok hőse, ki utólagos babérokra vágyakon zik, hanem inkább az események szerény krónikása, ki névtelen bajtársaival együtt tőle telhetőleg iparkor dott megtenni a kötelességét.¹

A számtalan magyar, aki velem együtt szenvedett ellenséges fogságban, egyet fog érteni velem, hogy kitarításunk a magyar nemzet erkölcsi erejének bizony sága és ez erősíti hitünket egy nagy és boldog Magyarország feltámadásában.

¹ Figyelmeztetem az olvasót, hogy mindenkinek, akit elbeszélésemben névszerint megemlítek, álnevet adtam. Evvel nem akarok esetleges túlzásokat vagy valótlanságokat palástolni, mert minden legapróbb részletben ragaszkodtam az igazsághoz. Azonban nem nyerhettem meg minden egyes szereplőnek a beleegyezését, hogy valódi nevét megemlítem, ezért kénytelen voltam így eljárni. Remélem, olvasóim is helyeselni fogják felfogásomat.

A SZIBÉRIAI FOGOLYTÁBOR

*Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél.*

Az önkéntes vetette oda a citátumot: ő is ott gubbaszt az öregekkel a széles muszkekályha mellett.

— Tudja, öcsém, — morogja a szomszédom, kiről már bizony nagyrészt lekopott a huszárcapitány dicsfénye a bosszú fogságban, — tudja, öcsém, a mi nyomunkát még hókével sem lehet egyhamar megtalálni, ha még sokáig így havazik. Kellemes klímájú ország ez a Szibéria, nem csoda, hogy büszkék rá az oroszok. Azért odase neki, fel a fejjel!

— Hát, igazad van, kapitány uram, csak árt, ha az ember a fejét lógatja, de itt Szibériában, hol, mint a bécsiek mondják, az ördög jó éjszakát mondott, ugyancsak merevnyakú ember az, aki mindig egyformán fennhordozza a fejét. Néha bizony az az érzés fogja el az embert, hogy az ilyen mérhetetlen távolból nincs is hazatérés. Akkor úgy belemarkol a szívébe a reménytelén keserűség, hogy irigyli az asszonynepet a könnyeiért.

Ma is ilyen fekete napom van, azért csak bólintok a kályhafilozófusoknak, leheveredem az ágyamra és válogatok a sok emlékből: tán egyik-másik elfelejteti velem a szomorú jelent.

Hiába, nem volt jó próféta az én tisztiszolgám, a Gergely.

— Lássá, főhadnagy uram — mondta, mikor a vonulás előtti estén olajozgatta revolveremet, — mostan megyünk és Isten segítségével meg sem állunk

Moszkváig. Visszaadjuk a muszkának a látogatást, mert úgy követeli a tisztesség.

Szegény Gergely, ő bizony nem jutott el Moszkváig, már a határon megállította egy orosz golyó; én meg alaposan túllöttem a célon. Idehozott a balszerencse Vladivosztk mellé és néha tényleg azt hiszem, hogy Gergely járt jobban, mert mit ér az élet szabadság nélkül.

Persze, az első napokban eszembe sem jutott, hogy ilyesmi történhessék velem. Mikor megjött a mozgósítási parancs, csipkedtek a barátaim:

— No, most itt az alkalom, Pista, hogy tényleg generális legyen belőled.

Mert tréfából mindig kuruc generálisnak hívtak. Aznap a „Koronában” hajnal felé már úgy is éreztem magamat, mintha az atillámon volna az aranygallér. Mellettem meg egyre mondogatta a tartalékos hadnagyunk, ki úgy örült a háborúnak, mintha piknikre volna hivatalos:

— No, még egy utolsó üveggel abból a jó vörös egriből, — a számlát meg majd Péterváron prezentáljuk a muszka cárnak.

Istenem, Istenem, olyan pazar jókedvet kevés ember vitt magával Galíciába 1914 augusztusán, mint mi! Büszkék is lehettünk az első hetek szép sikereire, sőt, mikor már az ellenség túlsúlya visszanyomott bennünket, még akkor sem csökkent a bizalmunk, meg a jó kedvünk egy pillanatra sem. Nagy sakktábla a csatatér és én bíztam a szerencsémben.

Az utolsó napra csak homályosan emlékszem vissza és mikor már orosz kézben voltam, eltartott jóidéig, míg megértettem, milyen kurta-furcsa proceszszus az, amikor magyar tisztből egyszerre orosz hadifogoly lesz valaki. Első összefüggő gondolatom az volt, hogy nem sokat fognak teketóriázni velem, hanem

rövidesen agyonlőnek. Majd mikor a csatatéren egy erdő felé kezdtek kísélni, arra a konklúzióra jutottam, hogy alkalmasint felkötnek. Eltökéltem magamat, hogy mindent el fogok követni, de azt a csúfos halált elkerülöm. Kötél helyett azonban cigarettával kínált meg az orosz törzstiszt, ki a foglyokat kikérdezte. Volt még ott sok orosz tiszt, de csak arra emlékszem, hogy még sohse láttam egy rakáson annyi pacsuliszagú férfit. A törzstiszt vigasztalt, hogy katonadolog fogságba kerülni, de én nagyon el voltam keseredve, s csak hagytam beszélni.

Kétnapi menetelés után egy kis garnizónba kerülünk, hol a kaszárnyába kvártélyoztak el bennünket. Még az udvaron állottunk, mikor hozzám lépett egy legényünk és kérdezte, vájjon tudom-e, hogy a mi ezredünkben Tatár kapitány és Halmos főhadnagy szintén fogságba kerültek és ugyancsak itt vannak-

Nagy öröömre rövidesen találkoztam velük és vigasztalt az a tudat, hogy ezredbeli bajtársakkal folytathatom utamat. De akkor éreztem azt is istenigazában, hogy fogoly vagyok. Elgondoltam, hogy rám szakadt a világ, mióta utoljára láttuk egymást és mi tagadás, valamennyien nagyon levertek voltunk.

Hűvös napok és hideg éjszakák következtek és a legtöbbünknek jó magammal együtt még köpenye sem volt. Dideregtünk hát quantum satis, míg végre Omszkban rászánták magukat az oroszok, hogy köpenyeget adjanak. Nem akarom az olvasót részletes útleírással untatni, nem is igen fordult elő semmi feljegyzésre méltó dolog, míg Tomszkba nem értünk. Két hétig maradtunk ott. Egy gazdag orosz villájába szállásoltak bennünket, tiszteket. A ház azonban kigyulladt szerencsésen egy éjszaka és nagy gaudium volt, amikor egykettőre ki kellett költözködnünk cókómókostól. Tomszkban széjjelosztottak bennünket különböző táborokba,

de nagy örömömre nem választottak el ezredbeli bajtársaimtól. Mikor Irkutzkból kozák fedezet alatt tovább utaztunk, s a Bajkál-tóhoz értünk, szökés gondolata támadt bennem. Társaim azonban erősen lebeszéltek és igazuk volt, mert ha át tudtam volna is kerülni a kínai határon, mérföldes csizma kellett volna, hogy eljussak a tengerparthoz.

A tél elején végre megérkeztünk Skotowo nevű táborunkba, mely tulajdonképen nagy katonai telep, 30—40 kilométerre Vladivosztoktól. Az idecsatolt kis vázlat mutatja a tábor topográfiáját. Kietlen, zord, mocsaras vidék, ahol még a szabad ember sorsa sem irigylendő. Hát még a hadifogolyé! A legénység jobb helyzetben volt, mert a legtöbbje foglalkozott valamivel, de a mi életünk valóságos purgatóriummal vált. Legnagyobb ellenségünk a kegyetlen tél volt. Napokig ki sem mozdulhattunk a szobából a hideg miatt. Olvasott vagy szunyókált az ember, vagy azt tette, ha nem viaskodott volna a kályha mellett a sok félre« ismert Napóleon és Hindenburg. Ha odahallgatott az ember, azt hihette, hogy az egész vezérkart elfogták az oroszok. Hát még a sok regényes elbeszélés, hogy kiski hogyan jutott fogságba! Volt egy kedélyes osztrák kapitányunk, ki Münchhausen stílusában szokta elbeszélni, hogyan próbálta meg kijátszani az oroszokat. Mikor már leterítette őt a végzetes golyó és vérében fetrengett egy erdőben, megparancsolta szolgájának, hogy temesse el. Tekintettel a kapitány úr térfogatára, a szegény szolga ugyancsak belefáradhatott a sírásásba és az sem volt csoda, hogy kilátszott a földből a köpenyének egyik csücske. Mikor később arra vonulnak az oroszok, észreveszi a köpenyegyet az egyik és gondolja magában: vétek volna azt a finom köpenyt otthagyni. Belekapaszkodik és húzza: egyszerre csak felbukkan a föld mélyéből a vitéz kapitány, ki testvérek között is nyomhatott vagy 110 kilót.

— És így jutottam fogságba! — sóhajtja befejezésül pocakos hősünk. Annyiszor elismételte ezt a kalandot, hogy utoljára maga is elhitte.

Eleinte csak orosz újságot kaptunk kézhez és felesleges mondanom, hogy amit azok írtak a háborúról, csak fokozta csüggedésünket. Hiába mondta az ember, hogy fele sem igaz a sok rossz hírnek, mégis folyton kínozott a gondolat, hogy hazánk élethalálharcot vív, míg mi itt tétlenül és tehetetlenül tengődünk. Nem is beszélek szívesen ezekről az időkről; tény, hogy eleinte kevesen tudtak a sorsukba beletörődni. Egy szomszédos táborban a tél folyamán egy tisztet öngyilkosságba kergetett a kétségbeesés. Mikor ezt nálunk megtudták, éjszaka felkeltettek az ágyból a kozákok és átvizsgálták a holminkat. Nyilván attól tartottak, hogy egyik-másiknál akad fegyver és netán öngyilkossági epidémia üt ki köztünk.

Ilyen körülmények között nem lett volna csoda, ha itálban keresett volna az ember vigasztalást, de szerencsére ott volt az alkoholtilalom. Így csak dugva lehetett csempészett kínai pálinkát kapni és az is méregdrága volt. Azért néha-néha csaptunk egy kis dáridót, pláne, mikor későbben kaptunk egy zongorát és néhány ügyes legény összerótt egy-két hegedűt. Egyikünk remekül értette a kuruc nótákat a zongorán és néha órákig segített nekünk búsulni. Találkozott azután a legénységi táborban három cigánylegény, ki értett egy kicsit a cincogáshoz. Nem voltak ugyan nagy művészek, de kínai pálinkához nem is igen illett volna egy Rác Pali. Bár csak három szál cigányunk volt, találtunk nekik vajdát is. Egyszer ugyanis Tien-csinből kaptunk az ottani fogolysegítőegylettől egy csomó holmit, melyhez történetesen hozzácsomagoltak egy frakköltönyt. Hogy mi célból, máig sem tudom. Elég az hozzá, hogy ráillett az egyik cigányunkra, ki ezen az alapon mindjárt elnyerte a vajdai állást és titulust.

ő dirigálta ezután nagy ambícióval a házi zenekart, mi meg énekeltünk hozzá, ki-ki ahogyan értette. Néha olyan lármát csaptunk, hogy a csendesebb elemek kezdtek tiltakozni. Egyszer azután az orosz parancsnok is megunt a nagy zenebonát. Szerencsére nem volt rossz ember és csak hosszú beszédben róttá meg a főkolomposokat. Azzal végezte be a mondókáját, hogy alapjában véve örül, ha néha van kedvünk mulatni és megvallotta, hogy ő se ellensége a jó italnak és a cigányzenének.

Mikor az oroszok rájöttek, hogy saját erőnkől összeállítottunk egy kis házi zenekart, rendelkezésünkre bocsátották távollévő zenekaruk hangszereit. Idők folyamán összeverbuváltunk egy csomó muzsikust, úgyhogy majd mindegyik hangszerhez akadt hozzáértő zenész. Szép időben gyakran hangversenyeztek az udvaron és ilyenkor nem volt hiány közönségben: rendszeren ott voltak az orosz tisztek családostul és a fél falu odacsődült a tábor mellé zenét hallgatni.

Volt egy vállalkozó szellemű századosunk, ki minden áron fel akarta karolni a színművészetet és folyton kutatót a legénység körében lappangó talentumokat. Talált is néhány jótorkú legényt, meg egy-két ügyes táncost. Az egyik pláne a pétervári orfeumok egyikében volt sztár, mikor a háború kitört. Ezekből a mi századosunk összeállított egy kabaré-társaságot. Budapesten valószínűleg kifütyülték volna őket, de a skotowói közönség igényei jóval szerényebbek voltak és az orosz tisztek nem fukarkodtak a tapssal.

Sajnos, kevés volt az ilyen víg epizód és életünk inkább a szomorú egyhangúság jegyében folyt. Hónapok teltek el, míg hazulról csak egy sor írást kaptunk, azonkívül pedig alig fordult elő olyasmi, amiből vigasztalást meríthettünk volna. Nagyon nyomott volt a hangulat és pláne kritikus lett a helyzet, mikor későbbben kiütéses tifusz ütött ki a táborban. A járvány

Skotowo: Harangláb.

(Rajz. Halmos főh.)

főleg a legénység soraiban követelt sok áldozatot. Ott látszott csak, mennyire el tud tompulni az ember a szenvedéssel meg a halállal szemben. Még a járvány kitörése előtt fordult elő az első haláleset és megalégedésünkre az oroszok sem tagadták meg halottunktól a végtisztességet. Mi tisztek is persze kiballagtunk a közeli temetőbe. Sokunknak elszorult a szíve, mikor ráhullott a szibériai rög az egyszerű deszkakoporsóra és trombitaszó búcsúztatta az eltávozottat, ki ott a messze mostoha idegenben talált nyugvóhelyet. Szegény fiú, közben biztosan elporladt már a fejfája, de az ő szerény sírhalmát csak olyan tisztelet illeti, mint mindazokét, kik mindenüket feláldozták a haza védelmében. Fáj a szívem, ha meggondolom, milyen hosszú halottas processzió követte első halottunkat a temetőbe. Egész télen meg tavasszal dühöngött a járvány és mindennapos látvány volt, hogy egyszerre egy tucat koporsót is vittek ki a táborból. Nem voltunk gyáva emberek, de üldözött a gondolat, hogy abban a határtalan nyomorúságban még gyilkos betegség is leskelődött reánk. Ha nem is találtunk örömet az életben, mégis felháborított a sors perfidiája. Ilyen messzire hurcolt el a sors, hogy azután cudar betegséggel adja meg a kegyelemdőfést.

S Z Ö K É S I   K É S Z Ü L E T E K

Így tehát velem együtt a legtöbbször kedvenc témája az volt, hogyan lehetne megszökni a fogságból. Minél többet törte az ember a fejét ezen a problémán, annál kivihetlenebbnek tűnt fel. Tudta, az orosz, hogy miért hozott minket Skotowóba: egyoldali a tenger állotta utunkat, a másik oldalon meg feneketlen ingóvány és járatlan őserdő választott el Mandzsúriától. Mégis, alig kezdett a hó olvadni, a látszólag legyőzhetetlen akadályok ellenére, ketten is nekiindultak a mandzsúriai határnak. Szegény fiúk, csak úgy a maguk feje után, vezető nélkül próbáltak szerencsét, de pár nap múlva már vissza is hozták őket. Alig juthattak pár mérföldnyire, máris körülvették őket a kozákok és szabadság helyett nehéz büntetés lett a sorsuk. Azonban nemcsak mi tisztek kokettíroztunk a szabadság gondolatával. Volt a legénység között vagy tizenöt ember, kik egy új kaszárnya építésénél voltak alkalmazva. Ezek a legények összetakarítottak pár száz rubelt, kerítették kozákvakat és egy szép napon neki-vágtak a mandzsúriai határnak. De ők is azt a hibát követték el, hogy vezető nélkül keltek útra s az eredmény ismét kudarc volt.

Mindez nem riasztott vissza tervemtől. Történetesen kezembe került abban az időben Eötvös Károly „Aki örökké bujdosott” című könyve. Mohón olvastam, hiszen egy francia gránátos viszontagságait írja le, ki szintén szibériai fogságból, kimondhatatlan

megpróbáltatások árán, került vissza a hazájába. Feljegyzésre méltó dolog, hogyan került ez a könyv hozzám. Mikor az oroszok a Kárpátokban voltak, feldúltak néhány iskolai könyvtárt és amikor a mi népfelkelő csapataink visszaverték őket, szanaszét hevert az utcákon a sok könyv. Felszedtek egy csomót a mi embereink és mikor a harc későbbi folyamán orosz fogságba és így Skotowóba kerültek, néhánynak megmaradt a zsebében egy-egy könyv. Egészen véletlen jöttem erre rá és aztán összevásároltam vagy húsz kötetet, nagyobbára Jókai- meg Eötvös-regényt. Volt olyan ia, ki Göre Gábor krónikáját vitte magával Szibériába és nevetnem kellett, mikor az egyik legény vaskos törvénykönyvvel kínált meg. Azért mégis meghatott a ragaszkodásuk a magyar betűhöz.

Elmúlt közben a nyár és én másra sem gondoltam, mint a szökésre, de mindig csak odáig jutottam a terveimben, hogyha a föld alól is, valahonnan vezetőt kell kerítenem. De honnan- Már közelgett a tél és kezdem kétségbeesni, mert tudtam, hogy télvíz idején nekivágni a vadonnak, egyértelmű lenne az öngyilkossággal. Viszont meg már maga az a gondolat, hogy még egy telet töltsék ottan, elviselhetetlen volt. Volt a táborban egy német altiszt, ki kitűnően beszélt oroszul. Biztosan sejtette, hogy miben töröm a fejemet és ő irányította először a figyelmemet az egyik kantinosra, ki a mellettünk levő épületben a legénységi kantint kezelte. Orosz volt, családos ember és szerette a pénzt: ezzel mindent megmondtam. Korcsmája ott volt a tábor mellett és nyilvánvaló dolog volt, hogy össze is szűrte a levet a csempészekkel, kik Kínából hozták a pálinkát. Nem soká vonakodott, hanem rövidesen késznek nyilatkozott arra, hogy szerez megbízható csempészt vezetőnek, ő maga 50 rubelt követelt fejenként minden szökevényért, a csempészek meg 250 rubelt fejenként; feltéve, hogy sikerül a szökés.

Nekem több se kellett, hiszen odaadtam volna az üdvösségemet a szabadságért. Megígértem neki mindent és erre elvállalta, hogy megszerzi nekem a legügyesebb csempészt, az Ivánt. Megbeszélésünk szerint Iván egyszer belopódzik majd a táborba, hogy láthassam, mifajta ember. Ugyanis az oroszok a környékbeli civileket, kik többé-kevésbé hivatalos járatban voltak, rendes körülmények között beengedték a táborba. Egy reggel aztán jelenti az én altisztem, ki közvetítette a tárgyalásaimat a kantinossal, hogy Iván kint van az udvaron. Kitekintek az ablakon és látok egy kis zömök, tatártípusú embert, ki ide-odatekintget apró, szűrös szemével. Úgy tesz, mintha valakit keresne, de látom, hogy a tiszti épület felé pislog és negédesen pödri hosszú fekete bajuszát. Úgy 38 éves lehetett: mint később megtudtam, kozák volt és fiatal korában résztvett az orosz-japán háborúban. Már akkor féktelen, indulatos ember lehetett. Egy szép napon agyonlőtte a kapitányát, mert brutálisan bánt vele. Hétévi kényszermunkára ítélték, de hamarosan módját ejtette, hogy elillanjon és azóta egyike a legravaszabb és legrettegettebb csempészeknek az orosz-kínai határon. A vakmerőségig elszánt ember volt, játszva kerülte ki a kozákokat meg a kínai határőröket és fraternizált olykor még a félelmetes kínai rablókkal, a tunguzokai is.

Rám jó benyomást tett; láttam, hogy elszánt, energikus ember, ki nem ijed meg a saját árnyékától és aki nem vállal el bolondjában ilyen veszélyes feladatot. Nem is csalódtam benne, mert minden hibája mellett ideális vezetőnek bizonyult. És meg vagyok róla győződve, hogy főleg neki köszönhettem szökésem sikerét. Mindjárt üzentem a kantinosnak, hogy elfogadom Ivánt vezetőnek.

Most aztán meg kellett állapítanom, hogy hányadmagammal megyek. Iván végre öt szökevényt vállalt

el de azzal a feltétellel, hogy hoz magával még egy kozákot és azonkívül egy koreait is. Utóbbit azért, mert utunk koreai telepeken át fog vezetni, hol ottani vezető nélkül nem tudnánk eligazodni.

Az volt most a kérdés, ki legyen a másik négy szökevény. Mikor hónapokkal ezelőtt komolyan kezdtem foglalkozni a szökés gondolatával, megkérdeztem az ezredest, ki táborunkban a legidősebb tiszt volt, vajjon hajlandó volna-e velem jönni? Megfontolta a dolgot, de végeredményben mégis lemondott a tervezett szökésről. Annyira meggyengítette a fogság, hogy alig bírná ki az utat. Sajnálom, hogy nem jöhetett velünk, de tény, hogy nem lett volna képes arra az erőfeszítésre, melyet utunk követelt. Már megbeszél- tük a kantinossal, hogy október 16-ra tűzzük ki a szö- kés idejét, de még mindig nem tudtam magam elhatá- rozni, kiket válasszak útitársakul. Első választásom Nádas, fiatal hadnagy volt, kivel a nyár folyamán gyak- ran beszéltünk szökési tervekről és akiről tudtam, hogy tétovázás nélkül hozzám fog szegődni. Köteles- ségemnek tartottam továbbá, hogy ezredbeli bajtársai- mat, Tatár kapitányt és Halmos főhadnagyot is fel- szólítsam. Feltételeztem, hogy Tatár sógora, Jutay had- nagy is hozzánk fog csatlakozni, ki történetesen szin- tén a táborunkban volt. Ezek lettek volna tehát a kandidátusaim, de attól tartva, hogy az oroszok netán neszét veszik a dolognak, egyiknek sem szóltam mind az utolsó napig.

Mindazonáltal készülődtem az útra. A német al- tiszti segítségével beszereztem öt öltözet orosz paraszt- ruhát és biztos helyen elrejtettem. Piszkos, szurtos rongyok voltak, de az események folyamán ugyancsak beváltak.

Végre elérkezett a lázas izgatottsággal várt októ- ber 16-a, egy szombati nap. Iván reggel beosont a kaszárnnyába és lopva beszéltem vele néhány szót,

vagyis Kiss zászlós, ki folyékonyan beszélt oroszul, elvállalva a tolmács szerepét, ő szintén be volt avatva a tervembe, de súlyos sebe meggátolta abban, hogy velem jöjjön. Csak úgy kutyafuttában beszélhettünk Ivánnal, mégis észrevettem, hogy imponál neki, hogy tisztekkel van dolga és ösztönszerűleg sejtettem, hogy bízik bennem. Megegyeztünk abban, hogy este társai-val megvár a temető bejáratánál, abban az esetben pedig, ha nem tudunk kijutni, másnap ismét ugyanazon a helyen fog várakozni. Ha történetesen akkor sem sikerül kiszöknünk, feladjuk egyelőre a kísérletet. Megegyeztünk továbbá abban is, hogy „Petrograd” lesz a jelszó.

Most már be kellett fejeznem az előkészületeket. Elsősorban Tatár kapitánnyal beszéltem: kinn ült az udvaron, leültem vele szemben, a szemébe néztem és halkán kérdeztem:

— Jössz velem, öregem?

— Hová-

— Hová? Hát el innen, el Szibériából és Isten segítségével haza, Magyarországra. Van vezetőm — persze, jössz velem-

Nem kérte magát sokáig: mondta, hogy szívesen megkísérli velem a dolgot. Vállalkozott rá, hogy értesíti Halmost meg Jutayt is, én meg félrehívtam Nádist. Persze, azonnal késznek nyilatkozták a szókésre. Az volt a tervünk, hogy estefelé felvesszük álruháinkat és felhasználva egy alkalmas percet, különböző kijáratoknál kionsunk a táborból. A nap folyamán azonban megfontoltam a dolgot és beláttam, hogy ez a terv nagy nehézségbe fog ütközni. Eszembe jutott, hogy a kloákán át lehetne legbiztosabban kijutni, kikerülve az őrség figyelmét. Ez a kloáka, mint vázlatom mutatja, a kerítés x-szel jelölt sarkában hagyja el a táborn. Móját kellett ejteni, hogy ott a sarokban bejussunk a kloákába, a kerítés másik oldalán az őrtorony alatt pedig ismét

kijussunk belőle. Szerencsére tudtam, hogy az egyik legényünk kloakatisztító volt. Beszéltem is vele s ő pár rubel ellenében elvállalta, hogy az est folyamán a jelzett helyeken felnyitja a kloákát.

Képzelmű, milyen türelmetlenül vártuk, míg beesteledett. Hét óra tájban jött, szokás szerint, egy orosz altiszt a protokollkönyvel, melyet mindenkinek alá kellett írni. Mi öten szépen aláírtuk a könyvet és aztán lélekszakadva lefutottunk az egyik földszinti szobába, hol Nádas volt elszállásolva. Ugyanis az ő ágya az ajtó melletti szögletben állt és be is volt függönyözve gyékénnyel, úgyhogy minden tekintetben legjobban megfelelt céljainknak. Ott rejtettem volt el az álruhákat. Kapkodva átöltöztünk, hogy terv szerint még lámpagyújtás előtt kionshassunk. Kisült azonban, hogy gazda nélkül csináltuk a számadást, mert mikor az elsőnek már úgyszólván a kilincsen volt a keze, egyszerre látjuk, hogy a lámpagyújtogató már megkezdte a körútját és egymásután gyulladnak ki a lámpák az udvaron meg az őrtornyokban. Ez ugyan tiszta véletlen volt, de már sejtettük, hogy a mi szökésünkből az este nem lesz semmi. A holdvilágot még megkockáztattuk volna, tudniillik szép tiszta holdvilágos est volt, de a lámpafény visszariasztott. Nem maradt tehát más hátra, mint sebtiben levetni orosz ruháinkat. Volt persze nagy morgás és szidtuk a lámpagyújtogatót ősével együtt, de hiába volt minden. Csakis azzal tudtuk magunkat vigasztalni, hogy tán másnap kedvez majd a szerencse. Leültünk kártyázni, nehogy feltűnést keltsen a viselkedésünk, de az én idegeim annyira fel voltak izgatva, hogy folyton kapkodtam a fejemet. Józan eszem ellenére, szinte reméltem, hogy tán mégis történik valami váratlan dolog, mely szökésünket még az este lehetővé teszi. Alig zártam le a szememet egész éjszaka és azt hittem, hogy sohasem érkezik el a vasárnap este.

A SKOTOWÓI TEMETŐBEN

Azt a vasárnapot, 1915 október 17-ét, soha életemben sem fogom elfelejteni. Magyarázatul meg kell említenem, hogy volt ott a skotowói tisztí táborban néhány német polgári ember. Ezeket az oroszok Kelet-Poroszország egyik nagyobb városából hozták oda, mint túszoikat. Csupa előkelő állású férfi volt és persze végtelenül boldogtalannak érezték magukat a fogságban. Legszálamraméltóbb volt köztük az öreg polgármester: egy 80 esztendőös öregúr, kit példátlan embertelenség volt Szibériába hurcolni. Szombaton tudtára adták az egyik német úrnak az oroszok, hogy másnap elviszik a táborból. Fogalma sem volt, hogy hová kerül, mert az oroszok még csak sejteni sem engedték a foglyaikkal, hogy hova viszik őket. Nem tudom, mire alapították a reményüket, de ő és társai is meg voltak arról győződve, hogy visszaküldik őket Poroszországba. így tehát nagy volt az izgatottság, mikor vasárnap reggel elbúcsúzott. Ablakainkból le lehetett látni a skotowói vasúti állomásra és persze a polgármester is ott állt a többiekkel együtt az ablaknál, hogy búcsút inthessen a távozonak. Mikor a vonat megindult, az öregúr is kezdte lengetni a kendőjét, de hirtelen elhalványodott, szívéhez kapott és összeesett. Szívszélhűdés váltotta meg a szenvedéseitől: biztosan nagyon felizgatta az a gondolat, hogy aggastyán léteire kénytelen tovább kínlódni a fogságban. Megölte a keserűség meg a bánat. Láttuk, amint ravatalán feküdt. Szép, daliás, öregúr volt és fájt a szívem, ha

elgondoltam, hogy akkor nehezedett rá ilyen kegyetlenül a sors keze, mikor kora és állása csakis tiszteletet és gyengédséget követelhetett.

Szomorú ómen volt ez a mi szökésünkre, de visszalépésről szó sem lehetett. A kantinos értesített, hogy Iván reggelig várt ránk a temetőben. Mindjárt visszaüzentem neki, hogy este, ha törik-szakad, ki fogunk szökni. Valahogy érkezett az este; mi alig találtuk a helyünket a nagy izgatottságtól, de szerencsénkre a polgármester halála elterelte rólunk a többiek figyelmét. Az oroszoknál vasárnap rendesen nagy keletje volt a kínai pálinkának és estefelé a legtöbb kicsit pityókás volt. Ilyenkor harmónikaszó mellett szoktak az udvaron lézengeni. Ez persze mind víz volt a mi malmunkra. Hét óra felé már át voltunk öltözve és egymásután osontunk át az udvaron a kerítés szögletébe, hol meglapultunk, mind megannyi nyúl a káposztában. Szépen világított a hold és a magas kerítés árnyékában védve voltunk.

Jutay volt az első, ki bemászott a kloákába, én pedig követtem. Mikor a kerítés másik oldalán kibújtam az őrtorony alatt, visszafojtott lélekzettel hallgatóztam. Jutay eltűnt, mintha a föld elnyelte volna, de nehéz lépések jelezték, hogy a kerítésen kívül járór közeledik a torony felé. Meglapultam a kerítés mellett és vadul dobogott a szívem, amint egyre közelebb jött. Még pár lépés, okvetlenül észrevesz és akkor vége mindennek... Hála az Istennek, még a torony túloldalán visszafordul és nehézkesen távozik.

Itt az alkalom, melyről hónapok óta álmodom: lábujjhegyen lépkedek ki az őrtorony alól és nekivágok a kaszánya mellett elterülő nagy térségnek, az orosz laktanyák felé tartva. Úgy okoskodtam, hogyha mindjárt a falu felé indulok, felkeltem az őrség figyelmét, míg ha a laktanyák felé veszem az utamat, orosz parasztnak néznek, ki a faluból jön. Ha engedek az

öszönömnek, szaladok, mint az agár, hisz minden pillanatban vártam, hogy észrevesz az őr és rámlő. De parancsoltam az idegeimnek és lassan ballagtam, nehogy feltűnjék, milyen sietős a dolgom. A fatelephez érve, befordultam és egy nagycsomó hasábfá árnyékában letértem a falu felé vezető útra. Gondoltam, ha ott történetesen meg is látnak, feltételezik, hogy a lakatanyából megyek vissza a faluba. Hamarosan rákerültem a kocsútra, itt már kissé meggyorsítottam a lépéseimet és aztán befordultam az ösvényre, mely a vasúti töltésen át a temető felé vezetett.

Már közeledtem a korcsmához, mikor egyszerre kinyílik az ajtaja és kitántorog vagy nyolc részeg orosz katona. Meghökkenem, hogy esetleg meglátnak és belémkötnék. Nem messze onnan egy kis ház, gyorsan arra veszem az utamat, hadd higgyék az én oroszaim, hogy oda tartozom. Mikor már olyan közel voltam a házhoz, hogy hallottam az ajtó előtt ácsorgó asszony-nép beszélgetését, gyorsan visszakerültem a temető felé vezető útra és meg sem álltam, míg a temető bejáratához nem jutottam.

Látom, hogy ott guggol egy ember. Mikor megpillant, felegyenesedik és pisztolyt szegez rám.

— Petrograd — súgom halkan.

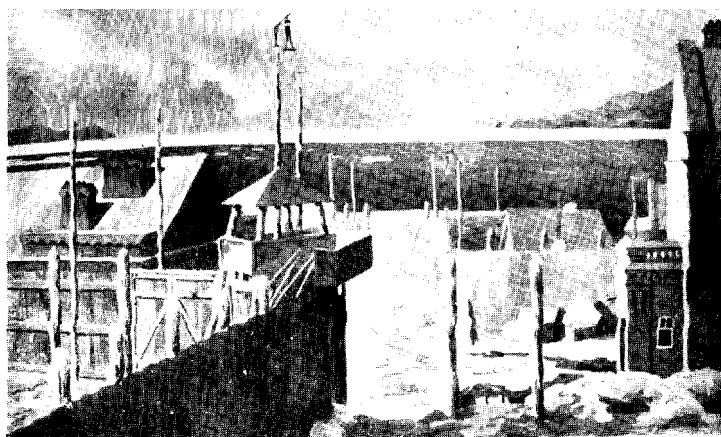
— Petrograd — vigyorogja válaszul Iván, ki meg sem ismert az első pillantásra.

Kezet fogunk és első kérdése:

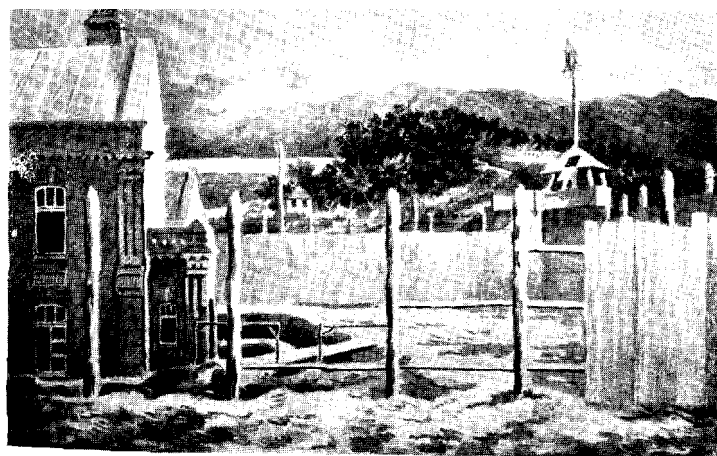
— Hol vannak a többiek-

— A többiek — Hát még egy sincs itt?

— Egy se — feleli Iván és látom, hogy nem igen tetszik neki a dolog. Int, hogy menjek be a temetőbe és a kerítés mellett haladjak a sarokig, hova ő a túloldalon kísér. Ott a kerítés másik oldalán állt Iván csempésztársa, az Anton, kivel akkor találkoztam először. Intett, hogy fussak az erdő felé, ő a kerítésen kívül tartott velem lépést. Mikor a kerítés végéhez

Skotowo: Hadifogolytábor-részlet.

Skotowo: Szökésünk helye. Háttérben a kiserdő, a kocsmá az öböl mellett.

(Rajz. Halmos főh.)

értem, átsegített rajta és betuszkolt az erdőbe. Ott várt egy fiatal, feketeszakállas koreai, koreai szokás szerint talpig fehérbe öltözve. Csak a két fekete szemét láthattam, mely csillogott, mint a macskáé. Anton visszament előbbi helyére, aminthogy Iván is visszavért közben a temető bejáratához. A koreait, mint később megtudtam, a csempészek Virbónak nevezték, ami annyit jelent, hogy: „vigyázz!”.

Virbó barátságosan parolát adott és integetett, hogy csak heveredjek le a fűbe és pihenjem, ki magamat. Nem szabadkoztam, mert alig tudtam a lábamon állni. Szakadt rólam az izzadság, pedig hűvös este volt és ingott alattam a föld a határtalan izgatottságtól. Vibrált minden idegem és míg Virbó szaporán szidta az oroszokat meg a japánokat, egyre hegyeztem a fületem: hol lépteket véltem hallani, hol meg éles füttyszót, holott mélységes csend uralkodott az erdőben.

Így telt el közel egy óra, már kezdtem aggódni társaim miatt, mikor egyszerre lépések nesze üti meg a füleinket és megjelenik Iván Jutayval.

— Te vagy az, Pista-

— Én, én, de hol maradtak a többiek-

— Fogalmam sincs róla, öregem. Magamnak is vagy egy óra hosszat meg kellett lapulnom a töltés aljában, folyton jöttek-mentek arrafelé a katonák.

Törtük a fejünket, hogy mi történt a többiekkel, mikor egyszerre jön Iván Tépek önkéntessel.

— Hát te hogy kerülsz ide, Tépek- — kérdem tőle. Felelet helyett cédulát nyom a kezembe, a holdvilág mellett felismerem Tatár kapitány írását:

Ne várj rám meg Halmosra. Észrevettek mind'kettőnket és visszakergettek. Szerencsére nem jelentettek fel. Nincs erőm még egy kísérletre, vidd helyettünk a két önkéntest, kik csatlakoznak Nádashoz.

Ez nagy csapás volt rámnézve, mert biztosra vettem, hogy velem jönnek és szinte elhagyatottnak éreztem magamat nélkülük. Mondta aztán Tépek, hogy ő a szemetes-kocsikhoz csatlakozva szökött ki. Ugyanis minden este bejött néhány kínai fuvaros a tábor udvarára a szeméért és Tépek, ki közben magára kapott egy orosz katonaköpenyt meg sapkát, egyszerűen utánuk kullogott, mintha hozzájuk tartozott volna. Így tehát voltunk hárman, de hol maradt Nádas meg a másik önkéntes, Töhötöm? Tanakodunk, hogy hová lehetek, mikor egyszerre lövés dördül el és kevés várátva lohol felénk Iván és hív, hogy jöjjenek. Mögötte feltűnik a sötétben két alak: látom, hogy Nádas meg Töhötöm. Iván széles mosollyal meséli, hogy barátaink egy, a temetővel szomszédos, káposztásföldön keresztül bukdácsolva felkeltették a káposzta gazdájának a figyelmét, ki tolvajt sejtve, sebtiben odalőtt. Ez az incidens módfelett mulattatta Ivánt és utunk folyamán gyakran csipkedte a két delikvenst a káposztalopással.

Kitűnt aztán, hogy Nádas meg az önkéntes — utóbbi élvén Tatár kapitány engedelmével — ugyanazon az úton jutottak ki, mint én és minden különösebb kaland nélkül érték el a káposztásföldet.

Az utazó társaság együtt lévén, Iván tétovázás nélkül átvette a parancsnok szerepét. Elsősorban meghagyta Antonnak meg Virbónak, hogy siessenek előre a vasúti töltésre, mint oldalvéd. Anton 300 lépésnyire előttünk haladt, míg Virbó hasonló távolságra maradt mögöttünk. Veszély esetére gyufaláng volt a megbeszélte jel. Iván velünk maradt és nyakunkba akasztva elemózsiás tarisznyáinkat, melyeket Iván hozott magával, rajvonásban nekivágtunk a töltés melletti ingoványoknak.

A K O Z Á K K O R D O N O N Á T

Fellélekztem, mikor végre megindultunk, mert mindaddig hiába küzdöttem a félelemmel, hogy ránk-zárul a csapda még mielőtt istenigazában leráztuk a lábainkról a tábor porát. Az egész idő alatt, míg az erdőben lappangtunk, szüntelenül a kozákokra gondoltam és szinte természetesnek tartottam, hogy csak percek kérdése, míg körülvesznek és szégyenszemre visszahurcolnak a táborba. Szerencsére csak lidércnyomásnak bizonyult és amint minden lépésünk messzebb és messzebb vezetett a gyűlölt tábortól, az én izgatottságom is csillapodott és visszatért lélekjelenlétem. Szükségünk is volt minden testi és lelki erőnkre.

Mihelyt kissé megszoktuk a menetelést a lápos, mocsaras talajon, Iván elkezdett ügetni és mi is szaporán szedtünk lábainkat. Szépen világított a hold, de azért helyenkint mélyen besüppedtünk, én egy helyen egészen derékig süllyedtem a mocsárba. Szerencsére Tépek, ki mellettem haladt, markos gyerek volt és ő rántott ki galléromnál fogva. Persze ügyet sem vetettem erre a kis kisiklásra, csak rohantunk a többiek után. Körülbelül 4—5 kilométerre lehettünk a tábortól, midőn Iván példáját követve, felkerültünk a töltésre. Feltételezem, hogy Iván azért vezetett odáig a mocsáron keresztül, hogy kikerüljük az egész katonai telepet, mely, mint vázlatom mutatja, messzire szétterjeszt kedik. Másrészt meg, jóllehet több okból veszélyes

volt a vasúti töltésen való haladás, nem volt választás sunk több út között és így meg kellett a töltést kockáztatnunk.

Már lihegtünk alaposan, de Iván folyton egyforma tempóban vezetett és így ügettünk tovább tán egy kilométert, midőn nem messze előttünk feltűnt az első vasúti híd. Óvatosan haladtunk előre, mert számolnunk kellett a hídőrséggel. Egyszerre száraz köhécselés üti meg a fülünket, mire Iván, mint a gyík, siklott le a töltés melletti nádasba, mi meg sebesen követtük. Ott guggoltunk pár percig, végre Iván megelégette a bizonytalanságot és visszamászott a töltésre. Fürkésző szemekkel vizsgálta a környéket, majd odasúgott nekünk, hogy Anton gyufajelt adott és megindult a híd felé. Áthaladt a híd másik oldalára és kevés vártatva hallottuk, amint egy idegen emberrel beszédbe bocsátkozott. Elmúlhatott vagy 20 perc, míg ismét értünk jött és intett, hogy kövessük a hídon át. Úgy gondolom, hogy az ismeretlen a hídőrséghez tartozott és tekintettel a csempészek népszerűségére, biztosra veszem, hogy Iván tudott vele a szája íze szerint beszélni. Valószínűleg bebeszélte neki, hogy csempészek vagyunk és így szemethúnyt.

Felsiettünk a töltésre és gyorsan áthaladtunk a hídon. Iván szerint még két ilyen hídon kellett átjutnunk, de amint azok mögöttünk lesznek, túl leszünk az első veszélyen. Mindaddig azonban ki vagyunk téve az eshetőségnek, hogy meglát a hídőrség és olyankor nem sajnálja a puskaport. Ez a kilátás ugyan nem volt kellemesnek mondható, de nem volt időnk az esélyeket latolgatni. Futólépésben követtük tehát Ivánt és bíztunk a jó szerencsében. Egymásután átkerültünk lábujjhegyen osonva a két hídon, bár kissé fázott a hátunk, hogy netán néhány golyót küld utánunk az őrség. Szerencsére sok ember jár a vasúti töltésen egyik községből a másikba és ha megláttak is, bizo-

nyosan parasztoknak néztek bennünket rongyos ruháinkban.

Alig hagytuk el az utolsó hidat, hallottuk egy szembejövő vonat dübörgését. Csak annyi időnk volt, hogy lecsússzunk a töltésről és meglapuljunk a nádasban. Ezek a vonatok mindig vittek katonai fedezetet és ha a legcsekélyebb ok volt gyanúra, tüstént megállították a vonatot és átkutatták az egész környéket. Többször meg kellett ismételnünk ezt a gyors manővert, mert gyakran jöttek vonatok mindkét irányból. Mindez persze idővesztést okozott, de azért elég gyorsan haladtunk előre. Egyszer azonban Tepek önkéntes elkezdett sántikálni; srappellgolyó volt szegény fiú lábában és persze a futás nagyon megkínozta. Túrte, ameddig túrhette, de láttuk, hogy nagyon szenved. Rávéttük, hogy kettőnkre támaszkodva bicegjen tovább s nagy volt az örömünk, mikor kisvártatva csillapultak a fájdalmai és saját erejéből tarthatott velünk lépést.

Mint az automaták, szedtük a lábainkat, némán, minden izmunkat megfeszítve; csak egy gondolatunk volt: előre! Kétoldalt nádtenger, ameddig csak szemünk ellátott. A mélységes csöndet csak néha törte meg egy hajó túlkölése, mely a tengerről odahallatszótt. Az is mintha azt kiáltotta volna felénk, hogy előre. Csikorog a talpunk alatt a töltés kavicsa, fáj minden izmunk, zsong a fejünk az izgatottságtól, de csak azt kalapálja szívünk minden dobbanása, hogy előre, csak előre!

Így múlt el az éjszaka első része; megtettünk tán 25 kilométert, mikor Iván példáját követve, elhagytuk a töltést és rátértünk egy kozák falu felé vezető erdei útra. Rövid idő múlva erdei patakhöz érkeztünk, meslyen átlépve, kissé megpihentünk. Kolbászt meg kényeret találtunk tarisznyáinkban és ez úgy ízlett, mint a mennyei manna. Ivánnak pompás jó kedve volt, nyil-

ván meg volt elégedve az eddigi eredménnyel és nem győzött velünk a maga módja szerint tréfálkozni. Folyton Nádist meg Töhötömöt csipkedte: úgy tett, mintha nagyon meg volna botránkozva, hogy káposztalopáson érték őket.

Jól esett a rövid pihenő, de megint össze kellett szednünk minden erőnket, mert Iván mihamar levezett az útról és nekivágott egy sűrű, rekettyés térségnek. Itt már minden lépés valóságos kínszenvedés volt. Egymást érte a sok szúrós bokor meg mocsaras hely és hol megbotlott az ember, hol meg térdig süppedt az iszapba, egyik-másikunk még el is vágódott a kuszált cserjésben. Szinte tántorogva bukdácsoltunk előre: hiába, kiszipolyozta az erőnket a hosszú fogság és izmaink épp hogy fel nem mondták a szolgálatot, örökkévalóságnak tűnt fel, míg végre egy kis erdőhöz értünk, melyet mocsaras patak övezett. Iván itt körülszimatolt, előkerített néhány vékony fatörzset, azokból hidat vert s rajta kúszva keltünk át a patakon. Tán félóra hosszat kóboroltunk az erdőben, míg végre kijutottunk a szabadba, de csak sivár pusztaság várt ránk. Szánalmas látvány lehetett a mi kis csapatunk: úgy vánszorogtunk előre, mint a lázbetegek, szinte négykézláb vonszoltuk magunkat előre. Iván sajnálkozva nézett ránk, de csak azt hajtogatta, hogyha nem érjük el napfelkelte előtt az első rejtekhelyet, el vagyunk veszve. Ez sarkantyúzott előre, meg a szégyen, hogy katona létünkre ne tudjunk lépést tartani a vezetőnkkel. De a cudar fogság felette meggyengített bennünket. Mindazonáltal szünet nélkül kúsztunk, másztunk előre, üzött meg kergetett az életfenntartási ösztön, mint a zaklatott vadállatot. Sebes lábbal, sajgó izmokkal, lüktető aggyal, mintegy lázálomban törtetünk előre.

Pirkadt már a hajnal, mikor végre Iván megállított és mondta, hogy megérkeztünk. Mocsaras kis

mélyedés volt a rejtekhely, körülötte beláthatatlan kopár pusztaság. Jól ki volt választva, hogy elkerülje az üldöző kozákok figyelmét. Mikor kissé magunkhoz tértünk, elsősorban égő szomjunkat csillapítottuk. Csak mocsárvizünk volt, de ügyet se vetettünk rá: víz volt és az elég volt nekünk. Azután letelepedtünk és megreggeliztünk. Hogy farkasétvágyunk volt, mondanom sem kell. Ivánnak ismét fényes jó kedve támadt, fecsegett, tréfált és szaporán hörpöntgetett a pálinkás butykosból. Úgy tudta a pálinkát nyakalni, mint más ember a friss vizet. Későbben áttért komolyabb teendőkre. Haditanácsot tartott a másik kettővel és abban állapodtak meg, hogy Virbó előremegy és szerez nekünk csónakot, hogy átkelhessünk a folyón, mely másnapi utunkat szegte. Anton feladata meg az volt, hogy a közeli kozák faluban élelmiszert vásároljon, nekem pedig egy pár kozákcsizmát szerezzen. Az én nemezcsizmám ugyanis úgy átázott, hogy tiszta lehetetlen lett volna benne tovább menetelni.

Feltápászkodtak és egymásután eltűntek Ivánnal együtt, ki azonban nem közölte velünk, hogy ő hová megyén. így tehát egyedül maradtunk. Társaim mihamar elaludtak az őszi napfényben, mely kissé melengette fáradt tagjainkat. Én is elnyújtózkodtam, de mielőtt álom jött a szememre, eltűnődtem, hogy mi történik most Skotowóban? Eddig okvetlenül rájöttek a szökésünkre és az oroszok bizonyára lélekszakadtában telefonáltak, meg telegrafáltak a szélrózsa minden irányába, hogy elálljanak minden járható utat, Kína felé. Tudom, felbolygatták az egész tábort és a mi bajtárs saink alkalmasint nagyban törik a fejüket, hogy meddig sikerült eljutnunk és vajjon elérjük-e majd a határt. Tán fogadnak is egymás között az esélyekre, akárcsak a lóversenyen. Hát szegény Tatár meg Halmos? Sehogy se tudtam megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy ők visszamaradtak; milyen kár, hogy így kijátszotta őket

a mostoha sors. Nagyon ragaszkodtam mindkettőjükhöz; a víg, ötletes Halmos lelke lett volna a társaságunknak.

Bántott az is, hogy nem búcsúzhattam el a „fiam”-tól. Tudniillik a nyár elején ki szoktam járni a fűrésztelepre, ahol sok legényünk dolgozott, közöttük egy 13—14 éves német fiú, ki a civil túsokhoz tartozott. A mai napig se tudom, hogyan került ki oda olyan nehéz munkára, de tény, hogy egy nap a deszkahordásnál aléltan összerogyott, mire az egyik kozák ostorral ment neki. Nem tudtam a helyszínén közbelépni, de még aznap panaszt emeltem a tábor parancsnokánál, ki alapjában véve nem volt rosszindulatú ember és megígérte, hogy felmenti a fiút a nehéz munka alól. Beszéltem a német civilekkel és végre úgy oldódott meg a dolog, hogy az egyik kantinához került a fiú tanoncnak. Ott keresett is pár rubelt. Engem pedig felkértek, hogy vállaljam el a fiú gyámságát. Ezt annál szívesebben tettem, mert jól esett az a gondolat, hogy van kiről gondoskodnom. Keresetéről könyvecskét vezettem, szereztem neki megfelelő ruhát, megtakarított pénzecskéjét pedig félretettem. Menekülésem előtt valami ürügy alatt átadtam a pénzt meg az elszámolást a tisztiszolgámnak, hogy juttassa pár nap múlva a német társaság egyik tagjához. Nagyon ragaszkodott hozzám a „fiam” és bántott, hogy így szűnt meg a gyámi szerepem.

Ilyen gondolatok között nehezedett az álom szemeimre. Jó pár órát alhattunk, mikor egyszerre zajra ébredtünk: jártak-keltek meg beszélgettek a közelünkben. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem ijedtünk meg. Első gondolatunk az volt, hogy kozákok vették körül rejtekhelyünket. Meghúzódtunk a magas fűben és visszafojtott lélekzettel vártuk, hogy mi lesz. Szerencsére a kozákok — mert csakis azok lehettek — nem vettek észre és rövid idő múlva ismét elcsendesedett

a tájék. Mi azért még vártunk jó ideig, míg ismét biztonságban éreztük magunkat.

Úgy délután négy óra lehetett, midőn Iván visszatért Anton társaságában. Hoztak magukkal egy csomó elemózsiát és nekem egy pár kozákcsizmát. Mindjárt lerúgtam nemezcsizmámat, mely mázsás láncként nehezedett a lábamra. Mikor a lábamon volt az új bőrcsizma, úgy éreztem magamat, mintha másik pár lábat kaptam volna. Most már nem félttem se a bozótól, se a mocsártól.

Iván frissen hozzálátott a teafőzéshez és amikor elkészült, egyikünk sem kérte magát. Nevetve és tréfálkozva falatoztunk. Ha be nem avatott néző mészsziről láthatta volna társaságunkat, alig hitte volna, hogy halálveszélyben forgó szökevényeket lát ilyen vígan lakmározni. Napnyugtával ismét felcihelődtünk és folytattuk utunkat a bozótban. Ezúttal csak körülbelül hat kilométert kellett küszködnünk, mert egy erdei útra kerültünk, hol könnyebben haladva, 10 óra tájban egy erdő aljában fekvő kozák faluhoz értünk. Itt Iván beparancsolt minket biztonság kedvéért az erdőbe és meghagyta, hogy ott várjuk be, míg ő Antonnal körülnéz a faluban. Mint később megtudtuk, Iván szülei ebben a faluban laktak és volt ott bizonyára ismerőse is, ki a kezére járt. Eltelhetett tán egy óra, míg visszatértek. Ezúttal Iván dühös volt, mint az éhes tigris. Gesztikulált és pisztolyával fenyegette Antont:

— Agyonlőlek, te kutyái Nem viszed el innen élve az irhátat, te nyomorult áruló!

Megijedtünk, hogy netán Anton elárult bennünket a kozákoknak, de kiderült, hogy Iván felindulásának más volt az oka. Ugyanis, midőn Antonnal együtt betért szülei házába, Anton véletlenül kikottyantotta Iván apja előtt, hogy mi járatban vannak és erre az öreg kozák éktelenül felháborodott. Szidta, átkozta Ivánt és kitagadással fenyegette, ha nem áll el a tervé-

től. Nem hittem volna, hogy egy ilyen primitív, szinte vad, civilizálatlan ember, ki minden törvényt lábbal tipor, annyira lelkére tudja venni az apja haragját. Tény, hogy egyszerre sírva fakadt és zokogott, mint egy kisgyermek. Szinte megesett a szívem rajta és tőlem telhetőleg csitítottam, míg kissé megnyugodott.

Nemsokára azután ismét átvette a vezetést és széles ívben megkerültük a falut, hol akkor mély csönd uralkodott. Óvatosan haladtunk előre, míg elérkeztünk a temetőhöz; ott állt Virbó, hosszú fehér ruhájában, mozdulatlanul, akár egy síremlék. Iván hozzásietett és rövid beszélgetés után tudunkra adta, hogy a kozákok megelőztek bennünket a folyónál és megghiúsították a tervét a csónakot illetőleg. Ugyanis, mire Virbó a folyóhoz ért, hült helyét találta a csónakoknak. Közben bizonyára egy kozák őrszem távolította el. így tehát nem maradt más hátra, mint megváltoztatni út-irányunkat. Elsősorban a vladivosztoki fővonal töltésén kellett áthaladnunk és ez valóságos hegymászásnak bizonyult, mert tán 20 méter magas lehetett azon a helyen és meredek, mint a fal. Nagy kínlódással valahogy felkapaszkodtunk és sebtiben le kellett csúsznunk a másik oldalra, mert robogott felénk egy vonat.

Folytattuk utunkat és nagyon hálásak voltunk a nappali pihenésért, mert nagyon fáradságos volt az előrejutás. A sűrű bozót belénk kapaszkodott, mintha összeesküdött volna a kozákokkal és mindenáron le akart volna bennünket gyűrni. Szó nélkül mentünk előre. A mocsaras lapályt itt-ott hegyek váltották fel, de minden lépésünk küzdelem volt, mert olyan helyeken jártunk, hova európai ember alig tehetette be valaha a lábát és lépten-nyomon utat kellett törnünk. Vaksötétségben érkeztünk egy tisztásra, hol Iván pihenőt tartott. Virbó közben eltűnt és később egy öreg koreai házaspárral tért vissza, kik ott átvették a vezetést. Elkalauzoltak egy alkalmas rejtekhelyre, ez egy elhagya-

tott koreai kunyhó (fanza) volt. Külseje éppenséggel nem volt biztató, mert nem volt sem ajtaja, sem ablaka és ki-be süvített rajta a hideg őszi szél. Szerencsére volt benne egy nagy agyagtűzhely fekvőhelyekkel. Így mindjárt tüzet rakhattunk és hozzáláthattunk a főzéshez. Megvendégeltük a két öreg koreait és Iván megmagyarázta nekik, hogy mi járatban vagyunk mi öten. Nagyban bólongatták a fejüket és látszott a mosolygós, ráncos arcukon, hogy nem bánják, ha kifogunk a kozákokon.

Iván azonban még mindig kedvetlen volt; mogorván bámult a tűzbe és szidta a kozákokat, mint a bokrot. Szinte azt hitte volna az ember, hogy az ő privát tulajdona volt az a csónak, melyet a kozákok elkaparintottak az orrunk elől. Mindig csak azt hajtogatta: „Hát látott már valaki ilyen szemtelenséget? Elviszik a csónakot, mikor legjobban kellene. Ilyen disznó nép-ség.” Jellemezte ezt az erőszakos, indulatos embert, hogy nem tudta tűrni, ha bármi is megzavarta a terveit. Olyankor éppoly kétségbeesett volt, mint amilyen gyerekesen víg tudott lenni, mikor minden simán ment.

Napfelkeltekor Iván társaival együtt elhagyta a fanzát, hogy átkutassák a környéket és egyúttal elemózsiát szerezzenek. Így tehát megint egyedül maradtunk a düledező fanzában. Kimondhatatlanul jól esett a pihenés fáradt csontjainknak. Persze nem éreztük magunkat teljes biztonságban és hol egyik, hol másik ugrott az ajtóhoz abban a hiszemben, hogy gyanús neszt hallott, de nem járt arra egy lélek sem. Titokzatos kis tanya volt ez az eldugott viskó és akaratlanul is eltűnődött az ember, minek építette oda gazdája, ki tán még nem is olyan régen művelhette a kis rizsföldet, hol még ágaskodott egy gémeskút. Annak is kiapadt már a vize és nekünk ismét mocsárvízre kellett fanyalodnunk.

Nem tudom, volt-e kísértet abban az elhagyatott kunyhóban, de ha ott lappangott a tűzhely sötét szögletében, hát tudom, hogy még kísértet léteire is csodák kozhatott az öt rongyos, torzonborz csavargón, ki ott beszélgetett magyar hazájáról, a lengyelországi harcokról, a szibériai fogságról és a bizonytalan jövőről. Remélem, nem vette rossz néven a kísértet, ha Nádas, szokása szerint, magvasán emlékezett meg az oroszoktól és a mi kórusunk helyeslőleg visszhangozta az ő érzelmeit. Lehetett délután négy óra, mikor megelégetve a beszélgetést, mozdulatlanul hevertünk a tűzhely melletti fekvőhelyeinken és iparkodtunk lehetőleg megmelegedni, mert közben jóformán kialudt a tűzünk. Egyszerre gyors léptek riasztottak fel a gondolataimból: fölugrottunk és az ajtóhoz rohantunk, de mindjárt láttuk, hogy Iván volt a jövevény. Futott a fanza felé és megkönnyebbülten nevetett, amikor meglátott minket az ajtóban. Tartott tőle, hogy elfogtak benünnet a kozákok, míg ő odajárt, oly mélységes csend uralkodott a fanza körül. Jóllehet, távozása előtt lelkünkre kötötte, hogy ne tápláljuk a tüzet, nehogy a füst elárulja a jelenlétünket, most tréfásan ránkörmedt, hogy miért kuporgunk a hideg tűzhely mellett, mint a fagyos szentek. Egy-kettőre felszítottuk a parazsat és mikor aztán a teáskanna elkezdett pöfögni, Ivánnak megint jó kedve támadt. Sorba kínált bennünket palinkás butykosával, de saját magát sem felejtette ki.

Már ismertük a szokását, hogy elhallgatja előttünk a veszélyt az utolsó pillanatig, jókedve azonban tényleg megnyugtatót és abban a hiszemben voltunk, hogy egyelőre nem fenyeget nagyobb veszély. Ha lettek volna is aggályaink ebben a tekintetben, el kellett volna oszolniuk Iván váratlan propozíciójára, hogy távozásunk előtt gyűjtsuk fel a fanzát. Máig sem tudom, pusztán virtusból okoskodott-e, vagy pedig el akarta tüntetni a nyomainkat. Mi persze lebeszéltek és végre

engedett az okos szónak. Elindultunk és mehettünk vagy 5 kilométert, midőn néhány koreai fanzából álló kis telephez érkeztünk, hol egyik-másik kis papirosablakban még pislogott a világosság. Egy közeli nádason át megkerültük ezt a kis telepet; Iván nyilván veszélyt szimatolt, mert pisztolyát készen tartva haladt előttünk és nyugtalanul tekintgetett jobbra meg balra. Egyszerre megállt, mintha gyökeret vert volna a lába, majd odafordult hozzám és kezembe nyomta a pisztolyát:

— Maradjatok itt... ha jön bárki más, lőjétek le... vagy mi, vagy ők... nekünk pedig itt át kell jutnunk, mert más út nincsen a menekülésre.

Ezzel eltűnt a koromsötétben és mi mozdulatlanul, visszafojtott lélekzettel feküdtünk a nádasban. Sejtettem, hogy kozák kordonba jutottunk és csak úgy zsongott minden idegem az izgatottságtól. Eltelt vagy egy óra, de senki sem jött közelünkbe. Végre Iván felbukkant előttünk és felszólított, hogy lehajolva, a legnagyobb csendben kövessük. Így vezetett ki egy nádkaszálóra, hol Anton, Virbó és még egy koreai vártak ránk» Utóbbi átvette a vezetést és mindjárt tovább mentünk. De nehezen jutottunk előre a mocsaras tálajon és helyenkint térdig süppedtünk az iszapba. Egyszerre éreztem, amint Iván hirtelen a karomba markol: előttünk víz csillog a nád között, látom, hogy széles folyó. De Iván másra akarta figyelmemet irányozni; alig 30 lépésnyire tőlünk áll puskájára támaszkodva egy kozák, bizonyosságául annak, hogy az oroszok elállottak minden ismert csempészutat, meg gázlót. Szerencsére azonban a csempész nem köti a kozák orrára, hogy hány utat meg gázlót ismer.

Iván vezetése alatt leosontunk a partra, ott levetettük sebtiben a ruháinkat és holminkat fejünk felett tartva, átgázoltunk a folyón, mely helyenkint hónunk aljáig ért. Jéghideg volt a víz és így nem sokat kérttük

magunkat, mikor a túlpartra érve, Virbó votkával kínált meg.

Nagy, ingoványos nádaslabirint fogadott, valóságos nádtenger, mely csakhamar elnyelt bennünket. Nevettem magamban, midőn a kozák őrszemekre gondoltam, kik mostan szép türelmesen várnak bennünket a gázlóknál. Azt hiszem, alaposan beleunhattak a várakozásba. Szegény tatárok.

Ebben a nádasban szintén csak lassan tudtunk előre haladni. Alig láttuk egymást a sűrű nád között: jobbra csak a rezgése után irányítottuk a lépéseinket. Csípős, hideg éjszaka volt, a vízen már helyenkint jégkéreg képződött és ropogott a lábunk alatt, amint ittott beletapostunk. Szakadt rólunk az izzadtság a nagy erőfeszítéstől és csak úgy gőzölögtek a ruháink a hideg levegőben. Leghűségesebb vezetőnk a holdvilág volt; ha az nem fogja pártunkat, alkalmasint sohase kerültünk volna ki épkézláb abból a nádasból. Igaza volt Ivánnak, mikor mondta, hogy a hold a kozákok napja. Azokban a kritikus percekben megtudtam érteni a holdimádókat, hiszen magam is nem egyszer felfohászkodtam a szélesképű, barátságos holdhoz, hogy világítsa be az utunkat és vezessen át a veszélyen. Ilyen az ember; mikor odahaza szép holdvilágot láttam, ügyet sem vettem rá és eszembe se jutott, hogy valaha mennyi mindent fogok köszönhetni a holdnak.

Éjféltájban elhagyott kunyhóhoz érkeztünk. Iván szerint kínai halász hajléka volt, de nem tudtam megérteni, mit csinálna egy halászember az ilyen Istentől elhagyott vadonban. Gyanúpörrel éltem, hogy ez a halász főleg a zavarosban halászik és többet foglalkozik a csempészekkel meg tán a tunguzokkal, mint a halakkal. Persze, mikor az ember élete kockán forog, nincsen kedve hozzá, hogy az ilyesminek utána kutasson. Az volt a fődolog, hogy előkerült nemsokára a mi

halásznak és hogy volt neki nagy csónakja. Ő aztán átvitt bennünket az utunkat álló széles folyón, amelyen nem tudtunk volna átgázolni. Átkelés közben elmondta a kínai Ivánnak, hogy a közeli garnizonból való kozákok egész nap kerestek minket ott a környéken, de persze nem találták nyomunkat és végre megunva a keresést, visszamentek.

A túlsó parton megint sűrű nádast találtunk és így ismét megkezdődött a tusa a kuszált náddal, meg a süppedező iszappal. Tán lehetett éjjel 1 óra, midőn megint egy folyóhoz értünk, melynek partján egymást érte a sok ember- és lónyom. Iván jókedvűen mosolygott és konstatálta, hogy ott is kerestek minket a kozákok.

— Lássák — mondta sunyi mosolyával, — ilyen a kozák. Ha nem volna olyan sietős a dolga, tán nem sietne mindig előre, ahová még el sem juthattunk. No, de jobb ez így.

Hogy mi is úgy vélekedtünk, mondanom sem kell.

Egyet azonban nem felejtettek el a kozákok: a csónakot. Már pedig csónak nélkül éppoly bajos lett volna az átkelés, mint például a Dunán Visegrád alatt. Kénytelen-kelletlen megállapodtunk és keményen didegertünk tehát a kegyetlen hidegben. Iván hamarjában haditanácsot tartott a két koreaival; szerencsére a Virbó kollégája úgy ismerte a vidéket, mint a tenyerét és vállalkozott arra, hogy kerít csónakot. Mondta, hogy nem messze, a folyó másik oldalán, ismer halászokat. Majd átkiált azokhoz csónakért: ismerik a hangját és jó pénzért okvetlenül átvisznek bennünket a másik partra. Sajnos, azonban a halászok nyilván mélyen aludtak, mert jóllehet a mi kóreaink szabályos időközben sakálüvöltésszerű kiáltással hívta őket, eltelt egy óra is, míg végre hasonló kiáltás jelezte, hogy felébredtek és jönnek értünk. Közben Ivánnak kezdett

fogyni a türelme, ami nota bene napirenden volt. Dörögött, hogyha ott rekedünk, akkor akár el se indulunk volna Skotowóból. Kiderült azonban az arca, mikor hallotta a halászok válaszkialtását, de azért várunk keltett még egy ideig, míg végre evezőcsapások jelezték a várva-várt csónak közeledését. Nehéz kő esett le a szívünkről, mikor feltűnt a sötétben a hosszú csónak: már kínzott az aggodalom, hogy ennyi ki-mondhatatlan erőmegfeszítés után gáncsot vet a sors és nem tudunk átkelni a Szuifun-folyón.

Iván is fellélezett és a folyó másik partjára mutatva mondotta:

— Mihelyt egyszer odaát vagyunk, akkor elmondhatjuk, hogy „do szvidanja, Razdolnája!!.

Vagyis: Isten veled, Razdolnája. Razdolnája volt ugyanis a folyó mellett fekvő garnizon neve, melynek fényesen kivilágított ablakai folyton pislogtak felénk. Ott nagyon szívesen láttak volna bennünket. Mi persze alig vártuk, hogy elismételhessük az Iván üdvözlését.

Fürgén beugrottunk a nagy, széles csónakba és némán búcsúztunk el a koreaitól, ki odáig kalauzolt és akinek biztonságunkat jórészt köszönhattük. Iván urasítását követve, szó nélkül húzódtunk meg a csónakban. Vacogott a fogunk a hidegtől, tagjaink egészen meg voltak merevedve, de minden evezőcsapás tüzelt és bátorított. Izmos halász kezelte a lapátokat és friss tempóban siklott a csónakunk előre. Türelmetlenségünk nem ismert határt. Még ma is magam előtt látom a sárgaképű halászt, kinek egykedvű arcán meg sem látszott, vajjon tudja-e kit fuvaroz és ha tudja, vajjon törődik-e vele. Szaporán csobognak az evezőlapátok a mélységes csendben, hála az Istennek, közelgünk a parthoz s már látszik néhány elszórt kunyhó. Még néhány evezőcsapás és megint kisiklunk a kozákok körmei közül. Végre érezzük, amint csúszik a csóna-

kunk orra a parti iszapba. Iván be sem várja, hogy a halász kikössön, beugrik a vízbe és egymásután hord ki minket a hátán a partra. Néhány súgott szó, pár ezüst rubel csilingelése és a tunguz halászt csónakjával együtt elnyeli a sötétség. Ha a mi áldásunk és jókívánságaink megfogantak, jó dolga lesz ennek a halásznak még a másvilágon is.

AZ Ő S E R D Ő

Rövid pihenő után nekiindultunk az előttünk elterülő beláthatatlan őserdőnek. A partról még visszaneztünk egyszer Razdolnája felé. Ott is volt fogolytábor és nehéz szívvel gondoltunk az ott szenvedő bajtársainkra. Hej, ha ötünk helyett ötszázan lehetünk volna! Iván se felejtkezett meg a kozákokról, meglegedetten dörmögte a hosszú bajuszába: „do szvidanja, Razdolnája!”

Megújult erővel folytattuk utunkat, úgy éreztük magunkat, mintha ez a folyó lett volna az utolsó akadály, mely a szabadságtól elválasztott. Tény, hogy a vidék arra valamivel barátságosabb képet mutatott. Imitsamott kis koreai fanzák bukkantak fel a fák között és még a rekedttorkú komondorok ugatása is biztatóan hangzott.

Akadtt itt-ott az utunkban répaföld is és bizony nem sajnáltuk meg a gazdáját. Nagyon ízletes étel a répa, mikor az ember félig alélt az éhségtől meg a szomjúságtól. Egy tisztáson sovány kozák gebe legeleszett. Iván úgy vélte, hogy valamelyik erdőmelletti őrségtől tévedhetett oda. Meg is kínálta Jutayt ezzel a kis szürkével, mert Jutay nehezen bírta a menetelést. Persze Jutay hallani sem akart róla, annál is inkább, mivel azon az ösvényen, ahol nekünk kellett haladnunk, lehetetlen lett volna lóháton előre jutni. Egyre sűrűsbödött körülöttünk az őserdő, megszűnt a földművelés minden nyoma; így tűntünk el a vadonban és hogy még nyomunk se maradjon vissza, végiggázol-

tunk egy erdei patakon. Mikor már jó mélyen behatoltunk a rengetegbe, Iván megállította a csapatunkat és pihenőt tartottunk. Iván akkora tüzet rakott ott, hogy szinte bevilágította az egész vidéket; eleinte protestáltunk, félvén, hogy a tűzfény elárul, de Iván megmagyarázta, hogy épp a nagy tűz mellett érezhetjük magunkat biztonságban, mert ilyen nagy tábori tüzet csakis a tunguzok mernek gyújtani, azoktól pedig még a kozákok is inkább félnek, mint nem. Ez ugyan csak félvígasz volt, mert megértettük, hogy elérkeztünk a tunguzok és tigrisek tájékára, de a fődolog az volt, hogy nem kellett egyelőre a kozákoktól tartanunk. Kihasznártuk a nagy tüzet, megszáritottuk lucskos rongyainkat és nekiláttunk a falatozásnak.

Iván társaival leheveredett és nemsokára elaludtak: az ilyen edzett, vastermészetű csempész ember, kinek a veszély meg a nélkülözés a mindennapi kényéréhez tartozik, nem válogatós a fekvőhelyekben és jobban alszik, mint sok más, aki világéletében nem tett rossz fát a tűzre. Mi csak nagy nehezen tudtuk példajukat követni. Lelkiismeretünk ugyan nyugodt volt, de az emberfeletti fáradság, a mérhetetlen izgalom, meg a dermesztő hideg ébren tartott. Töhötöm, kinek mindig volt valami mondanivalója — úgy is hittük, hogy „szónok” —, ékesszólóan ecsetelte helyzetünk kellemetlen oldalait és káromkodott meg morgott, mint egy vén őrmester. Végre megelégttem a szónoklását és nem álltam meg, hogy rá ne szóljak:

— Ugyan, ne morogj már, áldjon meg a jó Isten, adj inkább hálát a gondviselésnek, hogy idáig elhozott. Úgy beszélsz, mintha meleg, paplanos ágyból csaltak volna ki özlesre — gondolj csak vissza Skotówóra.

A többiek helyeslőleg bólintottak és így szónokunk kisebbségben maradt. Rövid idő múlva harsány hortyogása jelezte, hogy megint kibékült a helyzettel és nemsokára mi is követtük az álmok országába.

Reggel feltápászkodtunk és jóízűen megreggeliztünk. Maradt még aznapra elegendő enivaló és nem volt időnk a fejünket törni, hogy honnan kerül majd koszt másnapra. Virbó vezetése alatt megindultunk és most az volt a probléma, hogyan kerüljük ki a tunguzokat, kiknek kedvenc tanyája ez a rengeteg. Ezeknek a rablóknak se otthonuk, se hazájuk, állig felfegyverkezve, hol pár emberből álló bandákban, hol meg nagy csapatokban, bolyonganak és veszélyeztetik a határvidéket. Irgalom nélkül kirabolnak mindenkit, aki a körmeik közé kerül és nem riadnak vissza semmiféle aljasságtól meg erőszaktól. Határtalanul vakmerő népesség ez, mely nem ritkán megtámadja a nagyobb köz» ségeket és olykor valóságos csatákat vív a kozákokkal, kik gyakran a rövidebbet húzzák az ilyen összecsapásoknál.

Eleinte azt hittük, hogy Virbó többé-kevésbé az ösztöne után megyén, de aztán láttuk, hogy főleg jelek után igazodik. Útról persze szó sem volt, mert abba a vadonba csempészen meg tunguzon kívül ember alig teszi be a lábát. Ide-oda siklott Virbó fürkésző tekintete: nyilván olyan volt előtte az őserdő, mint egy könyv, melyet csak beavatott ember tud olvasni. Mi persze nem tudtuk, hogy milyen jeleket talált; hol egy gödörben, hol a bokrok között, hol meg a fák kérgén, tény, hogy tévovázás nélkül haladt előre, mi pedig bizalommal követtük. Körülöttünk halotti csönd uralkodott, mert érzi ott minden élőlény a tél közeledtét-és az ősz derekán szinte kihalt az őserdő. Küszködve jutottunk előre a hegyes-völgyes tájékon, itt-ott óriási fatörzsek állották utunkat, melyeket, ki tudja, hány évtized előtt terített le a villám.

Délután egy roskadozó, üres viskóra bukkantunk, melynek tetejéről hosszú fekete dorongon teáskatlan lógott. Virbó sejtette, hogy tunguzok tanyája lehetett és nem is engedett minket a közelébe, míg ő alaposan

át nem kutatta a kunyhót meg a környéket. Nem talált semmi gyanúsat, de mégis tanácsosnak tartotta, hogy ne sokáig időzzünk ott és így tüstént odébb mentünk. Esteledett, midőn végre alkalmas pihenőhelyre akadunk, hol Iván ismét ökörsütő tüzet gyújtott és elfogyasztottuk az elemózsiank maradékait. Sötét éjszaka volt s fagyott keményen; Iván és a másik kettő meleg bundáikban ügyet sem vetettek a hidegre, de mi sehogy sem tudtunk elaludni. Fogvacogva kuporodtunk a tűz mellett és nem tudtunk vékony, nedves rongyainkban átmelegedni. Tepeknek volt köztünk a legjobb dolga, mert ő, mint említettem, hosszú orosz katonaköpenyben szökött meg és ha napközben akadályozta is a gyaloglásban, éjszaka nagyon jó szolgálatot tett.

Hajnalban Iván felkeltett bennünket és más eleség hiányában vizet forralt, hogy legalább valami meleg italhoz jussunk. Már forrott a víz, midőn egyszerre kutyaugatás hallatszott. Virbó azonnal felugrott és intett, hogy haladéktalanul kövessük, mert attól tartott, hogy tunguz kutya jár a nyomunkban. Tudniillik a tunguzok gyakran vérebeket visznek magukkal, melyek áldozataik nyomára vezetik őket. Nem szívesen hagytuk ott a tüzet, de tudtuk, hogy ezekkel a rablókkal nem lehet sokat komédiázni. Szerencsére nemsokára megszűnt az ugatás és nem történt semmi; valószínűleg farkasüvöltés volt az, amit Virbó kutyaugatásnak vélt. Azért persze mentünk tovább. A délelőtt folyamán óriási fennsíkon haladtunk, majd hegyi patak mentén egy völgybe jutottunk. Iván elől ment Virbóval, mi csendesen követtük őket, mikor egyszerre látjuk, hogy elkezdenek fülelni, mint a vizslák. Kevés várta, mi is hallottunk lépéseket és erősen meg is hökkentünk, de Iván megnyugtatott. Az ő gyakorlott füle már felismerte a közelgő lépéseket: kínai csempészek voltak, kik pálinkát szállítottak Nikolszkba. Voltak jó néhányan. Az egyik hátramaradt. Ennek a hátán volt

egy csomó lapos bádogszelence (banka), melyben a csempészek a pálinkát szállítják. Ez a csempész ismerhette Ivánt, kivel sebtiben néhány szót váltott és, ismerve Iván krónikus szomjúságát, csodálkoztam volna is, ha nem ragadta volna meg az alkalmat, hogy megtöltse pálinkás butykosát. Nem kellett őt ebben a tekintetben féltetni.

További utunk meredek hegyen át vezetett. Késő délután érkeztünk egy csempészkunyhóhoz, mely egy mélyedésben jó rejtkehelyet nyújtott. Jóllehet nem fogadott házigazda, látszott, hogy gyakran jár arra csempész, mert például volt ott az egyik szögletben aprított tűzifa meg főzőedény is. Az volt a baj, hogy nekünk már nem volt mit aprítani. Van ugyan azokban az erdőkben olyan fenyő, cirbolyafenyő, melynek a magja tökmagra emlékeztetett: azt sütöttük jobb hiányában. Ez persze csak fokozta az éhségünket. Iván mondta is, hogy ilyen táplálék mellett sohasem fogunk megbirkózhatni a nehéz úttal. Virbóhoz fordult és kérdezte, tudna-e ott a környéken eleséget keríteni. Virbó rövid gondolkozás után mondta, hogy tán 20 kilométernyire onnan ismer egy koreai tanyát, hol alkalmasint akad majd valami ennivaló. Jót hörpentett Iván butykosából az útra, zsebetett pár rubelt és gyors léptekkel távozott.

Késő éjjel volt, midőn visszatért. Akkor már helyünket sem találtuk az éhségtől, de kigömbölyödtek az éhes arcok, mikor Virbó beállított. Hozott egy süldő malacot, kenyeret azonban nem kapott; azt pótolandó, hozott magával „csumizét”, ami nagyszemű köleskásaféle és egészen tűrhető étel. Nagy sürgés.forgás támadt a tűzhely körül; egykettőre felszítottuk a tüzet, Iván feldarabolta a süldőnket, miközben Virbó előkerített az egyik kuckóból egy nagy bádoglábast — eredetileg petróleumos kanna lehetett — és kevés szakács főz olyan ambícióval, mint amilyent mi ott kifejtettünk.

Míg mi a tűzhely mellett foglalatostkodtunk, Anton készített mindegyikünknek fakéregből kanalat és így aztán úriasan megvacsoráltunk. Feljegyzésreméltó volt az étlap: először csumizelevés, aztán malacpecsenye, a borlistán pedig hamisíthatatlan kínai pálinka (han-csi) szerepelt. Le is nyalta mindenki a tíz ujját.

Vacsora után elhelyezkedtünk az éjszakai nyugalomra. Iván a konyhá bejárata előtt nagy tüzet gyújtott és társaival együtt oda heveredett le, mi öten pedig a konyhóban maradtunk és fejjel a bejárás felé feküdtünk le. Alig helyezkedtünk el, máris mély álomba merültünk; jó sort aludhattam, mikor Nádas felrancia: gál:

— Pista, Pista, ég a fejed!

Az első pillanatban azt hittem, hogy rámgyulladt a viskó, de szerencsére csak a prémes sapkám perzselődött meg, bizonyára szikra pattant rá a tűzből. Rátapostam hevenyében — annak már az se ártott — és pár perc múlva helyreállt a nyugalom.

Virradóra pihenten folytattuk utunkat és lévén ennivalónk quantum satis, délfelé egy folyó partján rangosán megebédeltünk. Még mindig az őserdőben jártunk, egymást érte hegy meg völgy, itt-ott mély szakadékokkal. Utóbbiakon gyakran nagy fatörzseken jutottunk át, melyeket vihar vagy tán a csempészek döntöttek oda. Késő délután széles fennsíkra jutottunk ki és ott egy koreai csempészbandára akadtunk. Lehetek talán heten, csupa apró emberke, kik ott üldögéltek a tűz mellett, nagykomolyan szíva hosszúszerű pipáikat. Mellettük állottak nagy háti kosaraik, tele kínai pálinkával. Virbó egészen el volt ragadtatva, hogy földiéivel találkozott. Mindjárt előre sietett és amint mi is odaérteztünk, bemutatott a koreaiaknak, kik összetett kezekkel, hajlongva és mosolyogva üdvözöltek. Mikor aztán elbúcsúztunk tőlük, adtak egy szelence pálinkát, minek ellenében mi megajándékoztuk őket egy darab disznóhússal.

Közben siránkozva panaszolták el Virbónak, hogy pár órával ezelőtt tunguz bandák kezei közé kerültek. A tunguzok elszedték összes készpénzüket meg az elemóziájukat is, de egyéb bántódásuk nem esett. Virbó részletesen kikérdezte őket, hogy milyen irányban távoztak a tunguzok, úgyszintén, hogy merrefelé lehet az éjjeli tanyájuk. A csempészek által megjelölt irány éppen megegyezett eddigi útirányunkkal és Virbó unszólta Ivánt, hogy változtassa meg. Iván azonban ragaszkodott az eddigi útirányhoz, hiába hangoztatta Virbó, hogy pórul járunk s a tunguzok körmei közé kerülünk. Iván nem akart az okos szóra hallgatni és hiába tekintgetett felénk Virbó az ő hűséges vizslaszemeivel, alá kellett magunkat vetni Iván akaratának, mert ő volt a parancsnokunk.

Estefelé kiértünk az erdőből egy mocsaras tisztásra, hol megint találtunk főzőedényt és vacsorát készíthettünk. Közben, úgy látszik, hogy Ivánnak is megjött az esze. Rövid tanácskozás után tudunkra adta, hogy tekintettel a környék veszélyes voltára, pihenés nélkül fogunk továbbhaladni és lehetőleg még az éjszaka folyamán átlépjük a kínai határt. Ez nagyon örvendetes fordulat volt, de, sajnos, a vacsora folyamán Iván Antonnal együtt kicsit felöntött a garatra és megint megnőtt a taréja. Hiába ismételte Virbó, hogy el kell mindenáron kerülni a tunguz tábort, Iván ismét ragaszkodott az ő úti irányához: mit törődik ő, úgymond, a tunguzokkal! Virbó csak csóválta a fejét, ő ismerte a tunguzokat meg a szokásaikat, hiszen egyszer elfogták és órákig tartották fához kötözve, míg elhitték neki, hogy földhözragadt szegény ember, kit hiába kínoznak. Még egyszer megpróbálta Ivánt rábírni, hogy inkább tegyünk kerülő utat, de Iván makacs volt, mint az öszvér és Virbó végre kénytelen-kelletlen

ráhagyta a dolgot. Megindultunk tehát az előbbi irányban, az út egyre nehezebbé vált, Iván meg Anton pedig, kikben bizonyára forrt a szesz, morogtak meg káromkodtak. Egyszerre látjuk, amint Anton nekiiramodik eléri Virbót és kezdi szidni, mint a bokrot. Hajba is kapnak, ha sebtiben közbe nem lépek. Félretaszítottam Antont és ráförmedtem, hogy Virbó a vezetőnk, nem ő. Anton erre megjuhászodott és így ismét megindultunk. Alig mentünk azonban pár lépést, midőn látom, hogy Virbó megáll, mintha odaszegezték volna. Iván kirántja pisztolyát és előre fut. Virbó jobbra mutat és pár szót súg Iván fülébe, mire az rögtön a földre veti magát és int, hogy kövessük példáját. Mindjárt sejtettem, hogy, hála Iván csökönyösségének, veszélyes helyzetbe jutottunk és nem is csalódtam. Alig 300 lépésnyire tőlünk táborozott egy csapat tunguz nagy tűz mellett és csakis Virbó szemfülességének köszönhattük, hogy nem rohantunk bolond fejjel egyenesen ezeknek a haramiáknak a karjaiba. Ivánt is cserbenhagyta az ősi virtus: alig egy órája erősködött, hogy ő mitse törődik a tunguzokkal, most pedig megslapult a fűben, mint akármelyikünk. Kénytelenek voltunk úgyszólván négykézláb csúszva elkerülni a tunguz tábort, dobogott is a szívünk, de szerencsére nem vettek észre.

Ezután Iván nem avatkozott többé a Virbó dolgába. Utunk keskeny völgybe, majd kopár, meredek hegyoldalon vezetett. Virbó egyszerre megáll és látjuk, hogy az ösvényünk melletti árokra mutat. Iván előre siet, összerezzen és övéhez kap, hogy előrántsa a pisztolyát, azután megnyugodva int, hogy jöjjünk oda. Látjuk, hogy egy izmos kínai fekszik ott, sárga arca csupa vér, nyilván golyó érthette a homlokát. Tunguz volt az istenadta és a körülötte letiprott föld mutatta,

hogy rövid tusa után haraphatott a fűbe. Ivánnak a holt tunguz kevésbé imponált, mint az élők; csak rúgott egyet rajta és egyszerűen megjegyezte, hogy „ez se árt már senkinek”. Persze, nem sokat időztünk a hulla mellett és jól is tettük, mert alig haladtunk pár-száz lépést, midőn tigrisordítást hallottunk. A mandzsúriai tigris nagyon kedveli a sárga ember húsát és a mi tigrisünk bizonyára útban volt a tunguz hullája felé, mikor megriasztottuk. Iván biztonság kedvéért kétszer odalőtt abba az irányba, ahonnan az ordítás hallatszott és aztán sietve távoztunk.

Eltartott azonban jó ideig, míg végleg elhagytuk a tunguzok környékét. Közben Virbó nagy vargabetűt tett, mert ismét tunguz tábor állotta az utunkat. Végre reggel három óra felé egy széles folyóhoz érkeztünk, melynek medrében három völgy egyesült. Találtunk alkalmas gázlót és ott átléptük a kínai határt. Ki sem tudom mondani, milyen érzés volt az a tudat, hogy ennyi veszély és megpróbáltatás után végre féligmeddig biztonságban érezhettük magunkat. Tudtuk ugyan, hogy még nem estünk át minden veszélyen, de itt már számíhattunk védelemre a kozák meg a tunguz ellen.

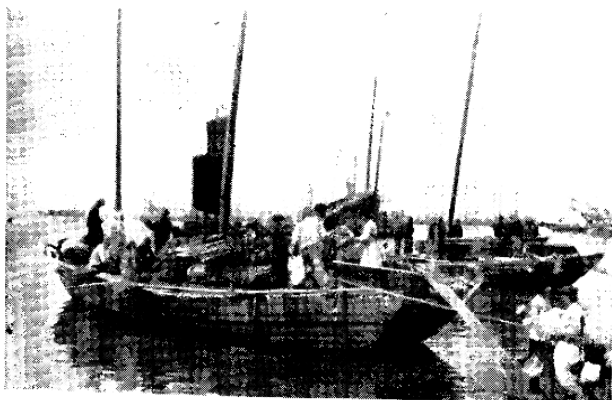
Virbó a túlparton fekvő koreai halász-fanza felé vezetett és előre sietett, hogy érkezésünket jelezze. Ajánlatos volt ez, mivel ott a határon általános a fegyverhordozás a tunguzok miatt és ha nem ügyel az ember, rálő valakid sötétben. Nemsokára jelezte Virbó, hogy bátran követhetjük; már messziről láttuk a holdvilágnál, hogy füstöl a fanza kéménye és amikor beléptünk, barátságos tűzfény fogadott. A tűzhelynél feködt vagy 15 koreai, kiknek Virbó nagy ceremóniái val bemutatott: összetett kezekkel hajlongtak előttünk, a legidősebb még kezét is adott. Iván kérésére egykettőre főztek nekünk hallevest burgonyával és mikor

Koreai család.

Koreai halász fanzája.

Halászbárka.

belekóstoltunk, meglepetésünkre rájöttünk, hogy paprikával készült. Míg mi falatoztunk, elmesélték a halaszók, hogy az előtte való nap a tunguzok valóságos csatát vívtak a kínai határőrökkel és az a tunguz, kinek a hulláját az útszélen láttuk, bizonyára ez alkalommal kapott útlevelet a másvilágra. Ott a fanzában ugyan senki sem siratta; kevés ember él a kínai határon, kinek előbb-utóbb nem lesz oka átkozni a tunguzokat.

MEGÉRKEZÜNK SAN-ZSA-GU-BA

Reggeli után elindultunk a folyó mentén egy szomszédos koreai falu felé. Mi tagadás, egyik-másikunk nehezen vonszolta a lábát, úgy megtépett és megkínzotta az őserdő, de egy akarattal minden áron tovább akartunk jutni. Mikor elértük a kis falut, Iván elsősorban egy szatócsféle boltba vezetett, hogy ennivalót vásároljunk. A szatócsnál találkoztunk néhány kínai határőrrel, kik nagy érdeklődéssel hallgatták Iván elbeszéléseit, hogy honnan jövünk és mi járatban vagyunk. Kaptunk ott teát meg süteményt is, közben sikerült Ivánnak két szekeret bérelni és így kocsin folytattuk utunkat San-zsa-gu városka felé, mely tulajdonképpen utunk első célja volt. Kocsijaink nem voltak nagyon elegánsaknak mondhatók, már csak azért sem, mert csak az egyikbe került lovas fogat, a másikba két ökör volt befogva. Mi azonban úgy éreztük magunkat, mintha üveges batáron hajtattunk volna és vígan koccogtunk előre.

A délután folyamán elérkeztünk egy kínai vendégfogadóhoz, hol megállapodtunk és megháltunk. Kopár hegy oldalában, magányosan fekvő házikó volt, hol egész falka komondor fogadott. Vendéglősnét vagy más asszonynevet nem láttunk; ezekben az útszéli csárdákban férfiak főznek és végzik a kiszolgálást. A kínai európai fogalmak szerint délután ebédel és így a hosszú asztal körül találtunk vagy húsz kínait, kik javában ebédeltek. Az asztal közepén állt egy nagy tál étel, melyből kiki vehetett magának, amennyit akart.

A vendégek éltek is az engedelemmel és olyan ügyesen kezelték a kis vékony fapálcikáikat, hogy napestig elnézte volna az ember őket, ha maga is nem lett volna éhes utas. Az italról sem feledkeztek meg: evés közben szorgalmasan itták a „hanicsi”-t, mely a mi törkölypálinkánkra emlékeztető ital, de a szagát európai ember alig tudja megszokni.

Másnap hajnalban tovább utaztunk. Utunk népe-sebb vidéken vezetett keresztül; itt-ott elszórtan feküdtek a kínai meg a koreai fanzák és jóllehet hegyes a vidék és többnyire kopár a hegyoldal, sok helyütt látszott a gondos, szakavatott földművelés nyoma a kis szántói meg rizsföldeken. Szinte furcsa volt, mikor ennyi idő után az útszélen megint röfögő disznófalkával találkozott az ember. Iván is érdeklődött az állatvilág iránt, de praktikus szempontból. Ugyanis aznap este egy koreai fanzában maradtunk éjjeli szállásra és Iván valahol „kikölcsönzött” néhány kövér tyúkot. Pompás tyúklevessel lepett meg s nem maradt erkölcsi erőnk, hogy felelősségre vonjuk.

Iván úgy osztotta be az utat, hogy másnap délután érkezünk meg San-zsa-gu-ba. A délelőtt folyamán ta«karos tanyák jelezték, hogy városhoz közeledünk. Iván kezdett aggódni, hogy a mi karavánunk netán feltűnést fog kelteni. Tanácsára elváltunk egymástól: Anton az ökrösszekéren vitte magával Nádast meg Töhötömöt, mi hárman — Jutay, Tépek meg én — Iván és Virbó társaságában a lovasszekéren poroszkáltunk tovább. Egy útszéli vendégfogadó volt a találkozó helyünk, de mire odaérkeztünk, nem volt se híre, se hamva az ökrösfogatnak. Várákozniuk kellett tehát és így beszelgetésbe elegyedtünk néhány kínai földművessel meg katonával, kik ott időztek, ők aztán nemsokára tovább mentek a város irányába és mi egyedül maradtunk a szaláson. Iván használta az alkalmat egy kis pityizálásra s közben elmondta a tervét, hogy majd elvisz

a városban egy ismerőséhez, ki gazdag kereskedő és gondoskodik majd a többiről. Ebből ugyan nem lett semmi, mert a katonák, kikkel ott beszélünk, mihelyt bejutottak a városba, melegiben jelentették a mandarinoknak, hogy hoznak a csempészek öt szökevény tisztet Szibériából. Iván ragyogó színekben ecsetelte a fogadtatást, mely a városban ránk vár és említette, hogy van ott Sanízsa-guiban két tiszt, kik szintén orosz fogásból kerültek oda. Nem győzte mesélni, hogy milyen szépen bánnak velük a kínaiak. Később azután rájöttünk, hogy kik voltak ezek a „tisztok”.

Végre beleuntunk a hosszú időzésbe és továbbkocogtunk. A város bejáratánál vártak ránk a többiek, mert félreértették a találkozóhelyet. Velük együtt bevonultunk San-zsa-gu-ba. Útközben találkoztunk katonákkal, kik felszólítottak, hogy menjünk a laktanyába. Amikor ott behajtottunk az udvarra, mindjárt feltűnt két ember, kiknek, jóllehet kínai ruha volt rajtuk, éppenséggel nem volt kínai formájuk. Gondoltam magamban, bizonyára ezek lesznek az Iván szökevény tisztjei. Észrevettem, hogy az egyik nagyon szemügyre vesz, megvizsgál, amikor leszálok a kocsiról; egyszerre csak odajön és megszólal magyarul: hogy úgy-e én Stoffa főhadnagy vagyok. Mondom, hogy igen, mire ő szerényen bemutatkozik, mint Kopó János fahrkanonier az én ezredemből. Elmondta, hogy őt az oroszok Razdolnájában tartották fogva és onnan szökött meg egy Galócz András nevű társával, ki meg szekeresz volt. Hát ezek voltak az Iván fogoly tisztjei!

Persze nem volt időm, hogy mindjárt részletesen kikérdezzem a két atyafit, mert közben jött egy csomó kínai katona és nagyban tessékeltek az egyik épület felé. Ez hivatal volt, hol a mandarin és több más hivatalnok fogadott bennünket. Alaposan kikérdezték, hogy , kik vagyunk és mi járatban. Míg Iván elregélte a kalandjainkat, kiment az egyik hivatalnok és kisvártatva

megterült az egyik asztal mindenféle jóval. Megjelent egy nagy tál gulyásféle — valószínűleg a két fogoly tiszt taníthatta meg a kínaiakat a gulyásfőzésre —, aztán meg sör, pálinka, cigaretta, szóval semmit sem felejtettek el. Hamarosan hozzáláttunk és még jobban esett volna a vendéglátás, ha Galócz András meg nem mondja nekünk az udvaron, hogy már reggel óta benn lebzsel a mandarinnál egy kozák tiszt, ki biztosan rosszban töri a fejét. Nosza unszoltuk is Ivánt, hogy a kozák tisztre való tekintettel egy időre álljanak mindhárman odébb, bár a nekik kilátásba helyezett pénzt Pekingből egyhamar úgysem kaphatjuk meg, de a mandarin Iván előtt már megígérte, hogy előlegezi. Kértük tehát Ivánt, ne tegye ki magát veszélynek, hanem tűnjön el egyelőre és jöjjön el a pénzéért, mihelyt kifizetül a láthatár. Neki azonban megint csökönyös kedve támadt: nem megy ő egy tapodtat sem, itt kínai területen vagyunk, hol nem parancsol a kozák. Próbáltuk kapacitálni, mikor egyszerre halljuk, amint közeledik nagy csörömpöléssel egy szotnya kozák, körüveszi a laktanyát, két tiszt meg belovagol az udvarra. Erre elkezdett zsongani a laktanya, mint a felbolygatott méhkas. A mandarin riadót fúvatott és a katonák sebtiben gyülekeztek az udvaron. A mi épületünket erős őrség vette körül és nyugodtan nézett farkaszemet a kozákokkal. Iván közben kísétált az udvarra, mintha nem is tudná, hogy ott mi készül. Egyszerre meglátja az egyik kozáktiszt, szól a mandarinnak, ki először megrázza a fejét, majd int, mire Iván követi őt meg a tiszteket a mandarin hivatalába.

Hogy ott mi történt, azt a tolmáctól később hallottuk meg. A kozáktisztek mindjárt felelősségre vonták Ivánt, hogy mit keres ottan orosz alattvaló létére. Iván, mint ki dolgát jól végezte, egész egykedvűen azt telelte, hogy szökevény tiszteket kalauzolt ide Skotowobol. A kozák kapitány erre dühösen rárivallt:

— Tehát ez a te munkád!

— Igen, az enyém, — feleli Iván.

Több se kellett a kozáknak, úgy arculütötte Ivánt, hogy csak úgy csattant. Erre aztán közbelépett a mandarin, mondván, hogy nem engedheti meg hivatalos helyiségében az ilyen jelenetet. Erre a kozák elkezdett követelőzni, hogy adja ki a mandarin a szökevényeket, valamint a csempészeket is, különben kénytelen lesz erőszakot alkalmazni. A mandarin azonban éppenséggel nem jött ki a sodrából; biztosította a kozákot, hogy ő minden eshetőségre el van készülve. Ha tényleg oda fajulna a dolog, hogy fegyveres erővel támadják meg, tudni fogja magát védeni. Minket azonban nem ad ki és azzal punktum. Végre hosszú vita után belátta a két kozáktiszt, hogy nem boldogulnak a mandarinnal se jó szóval, se fenyegetéssel és így, nolens-volens, meg kellett elégedniök azzal, hogy Ivánt magukkal vihessék. Tüstént jól össze is kötözték a kozákok, feltették egy vezetéklóra és egyszerre látjuk az ablakunkból, amint vagy féltucat kozák fedezete alatt elhagyja az udvart. Mondhatom és nem túlzok, hogy kétségbe voltunk esve, mikor láttuk, hogyan hurcolják fogságba azt az embert, kinek mi a szabadságunkat köszönhattük. Főaggodalmunk az volt, hogy nem fognak sokat teketóriázni vele a kozákok, majdnem biztos, hogy agyonlövik.

Más ember talán nem is kerülte volna el a sorsát, de Iván nem volt közönséges ember. Utunk folyamán és azóta is sokat törtem a fejemet Iván karakterén, de nehéz az ilyen embert sémába vagy kategóriába beszorítani. Kevés ilyen embert tűr meg a mi nyugat-európai civilizációnk, ez már tényleg olyan palánta, mely csak az olyan vidéken burjánzik fel, hol a primitív civilizáció meg az ősvadon szakadatlanul küzdenek egymással. Hogy rakoncátlan, szilaj, erőszakos ember volt, az tagadhatatlan; hogy csakis edzett vastermésze-

tének köszönhette, hogy a sok alkohol nem ásta meg a sírját, azt magam észlelhettem nem egyszer; hogy majd minden emberi törvényre fittyet hányt, egész életmódja bizonyította, de hogy a maga módja szerint abszolúte lojális ember volt, azt akkor éreztem át legjobban, mikor fejét hátraszegve, dacos mosollyal lovagólt ki a kaszárnya udvaráról. Eszembe jutottak gyakran ismételt szavai: „Megígértem, hogy, hacsak tehetem, át foglak titeket juttatni a határon. Ne törjétek a fejeteket, elég, ha egy kozák szavát bírjátok.” Hányszor cserbenhagyhatott volna szökésünk folyamán és hányszor elárulhatott volna a kozákoknak — ki gátolta meg abban- Csakis a saját szava — egy katonaszökevény, gyilkos, csempész szava. Volt benne sok vonás, ami szegénylegényeinkre emlékeztetett, például gyerekes bonhómiája, fellángoló haragja, naiv jókedve. Sohasem fogom elfelejteni, mint pödörgette szénfekete bajuszát és nevezetes volt, hogy mennyire ügyelt a külsejére. övén függő kis bőrtáskában hordott magával tükröt, kefét meg borotvát és még a vadonban sem láttam borostás állal. Anton például már sokkal köznapiasabb ember volt; tipikus, szőke kozák, ki úgy üzte a csempészetet, mint más ember a rendes polgári foglalkozását. Nóta bene, miközben Ivánt vallatták a kozákok, Anton Virbóval együtt nyom nélkül eltűnt és soha többet nem láttuk viszont őket. Iván sorsáról elbeszélésem további folyamán meg fogok emlékezni; bebizonyította, hogy nem hiába nevezték el a kínaiak is vannak, ami egymilliót jelent.

A KÍNAI VENDÉGSZERETET

Még bámultunk Iván után, midőn benyitott hozzánk a mandarin és biztatott, hogy csak együnk meg igyunk nyugodt lélekkel, ne törődjünk a kozákokkal, ő már elrendezte a mi dolgunkat és nem lesz semmi bántódásunk. A két kozák tiszt azonban meg akarja állapítani, hogy tényleg mi vagyunk-e a szökevények: volna-e kifogásunk az ellen, hogy pár percre bejöjjenek- Nekünk nem volt ellenvetésünk és így pár perc múlva belép két marcona, szakállas kozáktiszt, köszöntenek bennünket és erőltetett mosollyal nézik, hogyan lakmározunk. Majd ők is biztosítottak, hogy csak a biztonságunkról akartak meggyőződni stb. Gondoltam magamban: ti sem volnátok ilyen kedves fiúk, ha a határ másik oldalán ismerkedtünk volna meg egymással. Jutay meg Nádas tudtak pár szót oroszul és röviden megnyugtatták látogatóinkat. Erre sarkonfordultak és kisvártatva nagy lódobogás meg trombitaszó jelezte, hogy útnak indult az egész szotnya. Mi ugyan nem sírtunk utánuk.

Az ő távozásukkal megszűnt az izgatottság a lak-tanyában. A mandarin kicsit elbeszélgetett velünk — egyik hivatalnoka tolmácsolt —, biztosított, hogy minden lehető el fog követni érdekünkben, aztán pedig tanácsolta, hogy térjünk korán nyugalomra az egyik őrszobában. Megemlítette, hogy Iván, mielőtt feltették a lóra, megígérte a kozáktisztnek, hogy nem marad adósa és egyúttal biztosította, hogy nem fogja sokáig igénybevenni a vendégszeretetüket.

Köveztük a mandarin tanácsát és mihamar nyugalomra tértünk, de eltartott egy ideig, míg álom jött a szememre. Egyrészt pezsgett bennem az öröm, hogy Isten segítségével sikerült a szökésünk, másrészt meg nagyon bántott Iván végzete.

Másnap reggel egy hivatalnok kíséretében fürdőbe mentünk. Nagyon jól esett a tisztálkodás, de egyúttal rájöttünk, hogy amit a kínai meleg fürdőnek nevez, az megközelíti az európai ember pokol fogalmát, olyan forró. Mellesleg megjegyezve, a kínai nagyon szeret fürödni és Szan-za-gu-ban, jóllehet kis városka volt, leheteti: vagy négy fürdő is, melyek mindig tömve voltak. Míg elkészültünk a fürdésel, meg a borotválkozással, a hivatalnokunk szerzett mindegyikünknek egy teljes öltözet kínai ruhát. Vigyorogtunk is, mint a fakutyák, mikor megláttuk egymást ezekben a kantusokban. De azért szívből örültünk, hogy megválhattunk orosz rongyainktól.

Alig tértünk vissza a laktanyába, már újságolta a mandarin, hogy az éjjel nagy dolgok történtek Poltawában. Az volt ugyanis a kozák garnizon neve, hova Ivánt vitték. Az éjszaka folyamán megrohanta a községet egy nagy csapat tunguz és valóságos ütközet keletkezett köztük meg a kozákok között. A csata folyamán két kozák a fűbe harapott, a tunguzok pedig feltörték a börtönt, kiszabadítottak egy csomó akasztófavirágot és Ivánt is el akarták vinni magukkal, de nem sikerült. Ez éppen kapóra jött a mi kozákjainknak. Az a két tiszt, ki azelőtt való nap oly melegen érdeklődött irántunk, reggel megint átlovagolt a mandarinhoz. Panaszt emeltek ellenünk, hogy veszélyes emberek vagyunk, kik felbujtatták a tunguzokat, hogy támadják meg a környékbeli kozák falvakat, röptésék levegőbe a vasúti hidakat, stb. Szóval a mandarin most már nem tagadhatja meg a mi kiszolgáltatásunkat, tekintettel arra, hogy az orosz igazságszolgáltatásnak világos joga

van ránk. A mandarinnak, úgy látszik, kevésbé impo-
nált a mi rémtetteink lajstroma, mert megmaradt
előbbi álláspontján, melynek értelmében mi továbbra
is az ő, azaz a kínai kormány vendégei maradunk.

Pompás ember volt ez a mandarin: lehetett tán 38
esztendő s széles, borotvált képe volt, mint egy kedé-
lyes, falusi plébánosnak. Ravasz kis szemei elárulták,
hogy több esze van neki, mint egy egész muszka ezred
tisztikarának. Benne elejétől végig hathatós patrónusra
találtunk.

Elsősorban a kvártély kérdését intézte el. Száz
meg egy okból a laktanyában kellett maradnunk, hol
kiürített egy hivatalos helyiséget, ott helyezkedtünk el.
András barátunk nagyban tetszelgett magának a he-
lyettes házigazda személyében és tartott minket be-
széddel napokig. Első dolga volt, hogy elmesélje ne-
künk, hogyan került ő meg Kopó Szan-zsa-gulba.

— Főhadnagy úrnak alássan jelentem, nyavalyás
egy hely volt az a Razdolnája. Sokszor törtem én ott a
fejemet, hogyan lehetne onnan odébb állni. Mikor az-
tán nyár lett, kiküldtek a muszákák szénát kaszálni a
tábor mellé. No, mondom magamban, itt az alkalom,
tudtam, hogy nem lehet nagyon messze az a Kína-
ország és egy nap aztán szólok kaszálás közben ennek
a Kopó gyereknek, hogy jöjjön el velem szerencsét
próbálni. Egy csütörtök este azután, mikor már bal-
lagni kellett volna a fogolytábor felé, megugrottunk
és elbújtunk egy csalitban. Mikor aztán egészen be-
sötétedett, lekerültünk a folyóvízhez és a jó szerencse
úgy igazgatott, hogy találtunk a parton egy evezős-
ladikot. Egyikünk se értett nagyon az evezéshez, de
valahogyan átmentünk a másik partra, de mikor ott
körülnézünk, hát látjuk azt a fene nagy erdőt. Hát
most merre menjünk: nem mehettünk torony irányába,
mert persze nem volt arra torony, de még erdész-
kunyhó se. Hát aztán mentünk úgy bolondjába, amerre

hittük ezt a Kínaországot. Tudja az Isten, hogy merre kóboroltunk abban az átkozott nagy erdőben, csak vándoroltunk hol erre, hol arra és már igazán azt hittük, hogy sohase jutunk ki onnan élve. Lehattunk tán ott egy hétig is és ha nem találunk elég erdei bogyót, éhen is haltunk volna, annyi bizonyos. Rongyosak voltunk, mint az énekeskoldus és ha tudtuk volna az utat vissza a muszka táborba, hát nem tudom, nem mentünk volna-e vissza. Egyszerre csak jön felénk egy ember, akit errefelé koreanak neveznek: valahogy megértette, hogy mi járatban vagyunk és elvezetett egy erdei kunyhóba, hol adtak nekünk enni meg inni. Aztán meg elhozott minket ide és ez a mandarin úgy fogadott bennünket, mintha a tulajdon édes fiai lettünk volna. Eltartott jó pár napig, míg rendbe jöttünk annyi bolyongás meg éhezés után, de most már na«« gyón pompásan érezzük magunkat.”

Volt is okuk, hogy meg legyenek elégedve, mert nem győzték egész nap az evést meg az ivást. A mandarin úgy elkényeztette őket, nem is csoda, hogyha Iván tiszteteknek nézte.

Mihelyt jól kipihentük magunkat, a mandarinhoz fordultunk azzal a kéréssel, hogy küldjön tovább *KU* rinbe — Szan-zsa-gu ugyanis a kiríni kormányzósághoz tartozik —, hogy onnan aztán Mukdenen át Pekingbe utazhassunk. Sajnos, ez nem volt olyan egyszerű dolog, mint amilyennek mi képzeltük. Kiderült, hogy a mandarin hivatalos utasítás nélkül mit se tehetett. Csak azt tanácsolhatta, hogy jelentsük érkezésünket Pekingbe és kérjünk pénzt meg utasításokat. Ez bizony keserű csalódás volt, mert égett a föld a lábunk alatt, de nem maradt más hátra, mint szót fogadni a mandarinnak és aztán bevárni a pekingi választ. Hálátlan lény az ember és mi tagadás, mi zúgolódtunk sorsunk ellen. Úgy látszott, mintha csöbörből vödörbe kerülünk volna. Szan-zsa-gu pár ezer lépésnyire volt az

orosz határtól és így nem vehettük rossz néven, hogy a mandarin csakis egy hivatalnok meg egy katona kíséretében engedett ki az utcára. Eleinte tiltakoztunk az ilyen dajkálás ellen, de a mandarin erősködött, hogy kötelessége minket megvédeni a kozákok ellen. Így kénytelen-kelletlen belenyugodtunk a sorsunkba. Mikor később alaposan megismertük az ottani viszonyokat, be kellett látnunk, hogy a mandarin óvatossága éppen-séggel nem volt túlzott. Ő maga sem mozdult ki a laktanyából fegyveres kíséret nélkül, sőt még kis fiait is fegyveres katona kísérte az iskolába. Korlátozta még a szabadságunkat az is, hogy a mandarin nem akart nekünk pénzt adni; biztosított, hogy nem is tudnánk mit csinálni a pénzzel, hisz kapunk teljes ellátást, ruhát, szóval mindent, amit csak akarunk.

Így tehát nagyon egyszerű életet folytattunk. Szerencsénkre szép őszi időjárás volt, sokat sétálgattunk tehát a laktanya udvarán. Az első napok érdekesen teltek el, mert persze minden apróság az újdonság varázsával hatott ránk. Andrásnak köszönhattük, hogy nem maradtunk sokáig abban a laktanyában. Magyarátul meg kell jegyezmem, hogy András fenegyerek volt, ki sok fejtörést okozott a mandarinnak. Szélesvállú óriás volt, és nehezen barátkozott meg a gondokkal, hogy még a kínai fegyelemnek is alávesse magát. Annál szimpatikusabb volt neki a kínai ital és ebben a tekintetben Kopó komája is lelkiismeretesen lépést tartott vele. Nyolc-tíz üveg sör fejenként meg se kottyant nekik, hiába beszéltem a lékükre, hogy ériék be kevesebbel. Azonkívül még krónikus éhségben is szénvédtek és jóllehet igazán volt mindig étel, amennyit csak szemük-szájuk kívánhatott, András mindig baka-fántoskodott, hogy nem jut neki elég hús. Egy este megint lármát csapott, hogy nem kapott elég húst és mikor hallotta, hogy a mandarin elment színházba, kapta magát és utána ment. Igazán bámulatra méltó

Satvzs'a'gu: Szerző a kínai mandarin családjának férfi tagjaival

türelme volt a mandarinnak: egész barátságosan meghallgatta a panaszát és visszaküldte a laktanyába, hol mindjárt teljesítették a kívánságát.

Megjegyzem, Andrásnak nem ez volt az első szereplése a színházban. Azelőtt szabad volt gyakrabban odajárniok, de egyszer összevesztek a katonák a többi nézőközönséggel és olyan parázs verekedés támadt, hogy csak úgy ropogtak a koponyák. Sejttem, hogy András is diszkréten résztvett ebben a csihi-puhiban, mert nagy kedve telt mindenféle verekedésben. Így történt, hogy egy szép napon Kopó társaságában kint sütkérezett a laktanya bejárata előtt, mikor egyszerre arra bandukolt néhány részeg kozák. A kozákok ugyanis gyakran át szoktak jönni Szan-zsangUlba, főleg pálinkakóstolásra. Mikor minket megláttak a kozákok, elkezdtek szidalmazni és rázták az öklüket felénk.

Andrásnak több se kellett; nekiment a kozákoknak és olyan verekedés támadt ott egy pillanat alatt, hogy öröm volt nézni. A kínai katonák közbeléptek, de csak nagy nehezen tudták az ellenfeleket széjjelválasztani és közben kapott néhány kozák szép emléket András-tól. A mandarin aztán nagy kihallgatást rendezett, melynek az volt a következménye, hogy minket át-kvartélyoztak a város másik végén fekvő laktanyába, hol nem volt akkora forgalom és nagyobb volt az őrség. A mandarin ugyanis tartott attól, hogy a kozákok bosszúból megtámadnak minket egy éjjel, a másik laktanya pedig távolabb lévén az orosz határtól, nagyobb biztonságot nyújtott.

Új szállásunk alacsony épület volt, mely a laktanya udvarára nyílt. Mi öten egy kis szobát kaptunk előszobával, hol a hozzánk beosztott katona szokott tartózkodni és ahol egyúttal étkeztünk is. András meg Jánost az épület másik szárnyán helyezték el. Később megtudtuk a mandarintól, hogy a megelőző tél folyamán lakott ott nála három német meg két osztrák-

magyar tiszt, kik Nikolszkból szöktek meg. Zimankós téli időben, leírhatatlan nélkülözések árán kerültek át a határon és hármuknak lefagyott a lába. Tőlük telhetőleg ápolták őket a kínaiak, de persze európai orvos hiányában rettenetesen kínlódtak szegény fiúk. Végre nyolc hét elteltével elküldték őket egy Szan-zsaigu-tól nyolcnapos járásra fekvő nagyobb városba és ide Pekingből küldtek nekik német orvost, ki aztán kénytelen volt amputálni őket. Rájöttem, hogy az egyiket, Georgevics huszárfőhadnagyot, jól ismertem még a régi jó időkből. Nevezetes, hogy ő is eljutott Amerikába és később megpróbált haza utazni, de az angolok levették a hajóról és így fogságba került.

Berendezkedtünk új hajlékunkban. A berendezés gyorsan ment, de az eltartott jóidőig, míg megszoktuk papirosablakainkat, meg a papírfalat, mely a szomszed helyiségtől elválasztott. Athallatszott minden szó és így mindig hallottuk a szomszédban dolgozó hivatalnokok beszélgetését. A kínai szobák kívülről fülének, ami alapjában véve praktikus dolog, de olykor aztán csütörtököt mond ez a „központi” fűtés és akkor köhög meg tüsszög az ember a nagy füsttől.

Bizony végtelenül unalmas élet volt a mienk, különösen, mikor beszorított bennünket a szobába a nagy hideg. Olyankor órák hosszat elkartyáztunk. Rendesen bridge-et játszottunk, de tulajdonképpen egyikünk sem volt tisztában a játékkal és így saját rendszerünk szerint játszottunk. Nádast a kártya nem érdekelte, ő inkább ágyán fekvé álmodozott vagy pedig átsétált a kínai hivatalnokokhoz és fütyült meg énekelt nekik magyar nótákat. Hogy tetszetekbe a nótáink a kínaiaknak, azt a jó Isten tudja, de udvarias emberek voltak és így Nádas mindig számíthatott publikumra. Egyáltalában csakis őszinte elismeréssel emlékezhetek meg a kínaiakról, különösen a mandarinról. Igazán nem tehetett volna többet érdekünkben és hivatalnokai is

mindig végtelenül előzékenyen és barátságosan viselkedtek. Jóleső emlékem, hogy ez a baráti viszony mindvégig fennállt.

A mandarin gyakran meglátogatott bennünket és olyankor egy csésze tea, meg cigaretta mellett tolmácsolhatta magának a mi mondókánkat. Őt Pekingből küldte kormánya Szan-zsa-gu-ba családotstul; felesége meg két fia volt, kikkel az udvar másik oldalán lakott.

Kénytelen-keletlen megbarátkoztunk a kínai kosztal is. Egyszer megpróbáltunk magyar konyhát bérendezni, de jóllehet, akadt közöttünk elég amatőr szakács, nem volt alkalmas tűzhely és így megint rá kellett fanyalodnunk a kínai kosztra. Sörben, kínai pálinkában sohase volt hiány, sőt néha bor is került az asztalunkra. Igaz, hogy nem mérkőzhetett az egri bikavérrel, sőt azt hiszem, hogy csak úgy komaságban lehetett a szőlőtökével, de ha mi esetleg finyáskodtunk, Tepek rendesen feláldozta magát és úgy elkvaterkázott magában, mintha odahaza lett volna szüretkor.

Szan-zsa-gu lakossága mintegy 4000 lélekből áll, de kívülünk nem volt ott európai ember. A katonákon kívül csupa iparos meg kereskedő lakott ott és odajárt az egész környék vásárolni. Reggeltől délután öt óráig csak úgy hemzsegett a boltok előtt a sok környékbeli földműves, halász meg vadász. A legtöbb magával hozta az egész familiáját. Roppant érdekes látvány volt ez a nyüzsgő embertömeg; a sok feketeruhás, varkocsos kínai, itt-ott meg koreaiak fehér köntösükben. Az asszonyok szép, magas frizurát viseltek, mely emlékeztetett a magyar menyecske pártájára, de visszatetsző volt, hogy bemázolták az arcukat piros festékkal, melytől még az apró leánykákat se kímélték meg.

A város teljesen kínai karakterét kissé zavarta az egyedüli európai jellegű épület, mely a város közepén állt. Kétemeletes gőzmalom volt itt, azaz hogy lett volna, ha ki nem üt a háború. Az épület jóval a háború

előtt elkészült, Németországból már útban voltak a gépek, mikor az orosz kormány beszüntette a privát forgalmat a szibériai vasutakon és bizony a gépek is Szibériában rekedtek. Ezt nem bocsátották meg a szánza-guiak az oroszoknak; nem ment a fejükbe, hogy miért tartják vissza az ő tulajdonukat. Valóban visszás helyzet volt, hogy nem tudták üzembe helyezni a mai-mukat és kénytelenek voltak a régi primitív módon örölni.

A tunguz bandákra való tekintettel, melyek ott folyton veszélyeztetik a határt, fontos épület volt a börtön és rendesen zsúfolva volt. Mikor mi megtekintettük, volt ott tán 250 akasztófakandidátus katonai őrizet alatt. Két nagy helyiségben lebzseltek a foglyok, persze a legtöbb tunguz volt, kik nehéz láncokat mutatták, de akadt más gonosztevő is. Így például az egyik fülkében láttunk két fiatal asszonyt, kik állítólag férjeiket átsegítették a másvilágra és akikre kötélhalál várt. Udvariasan hajlongtak, mikor pár cigarettát adtunk nekik elmenőben. Visszataszító látvány volt az a sok elvetemedett, megláncolt ember. Annál kedvezőbb benyomást tett ránk a városi iskola. Igazán meglepett a tiszta, európai mintára berendezett épület, hol a fiúk meg lányok külön oktatásban részesültek. Mi a fiúiskolát tekintettük meg. Mindenekfelett imponált az iskola praktikus berendezése: minden tanuló külön, kényelmes padon ült és a falon függő képek bizonyították, hogy milyen modern irányban folyt az oktatás. Jól festettek a tanulók sárgaszegélyű fekete egyenruhájukban; lapos sapkájuk német mintára készült, még pedig rézdíszsel, mely babérszörűvel körített csillagot ábrázolt.

Október 29-én érkeztünk volt meg Szan-zsa-gu-ba és november elején már a másik laktanyában voltunk. Irtózatossá egyformaságban morzsoltuk le napjainkat és kegyetlenül lassan múlt az idő. Nehezítette a dolgun-

kat az is, hogy jóllehet nagyforgalmú élénk városban éltünk úgy el voltunk zárva a külvilágtól, mintha a Csendes-óceán egyik elhagyatott szigetére vetődtünk volna Nem volt se könyvünk, se újságunk; néha az egyik hivatalnok, ki tudott egy kicsit oroszul és a tolmács szerepét játszotta, megkönyörült rajtunk, elhozta a kínai újságot és olyankor átszivárgott néhány hír hozzánk a nagyvilágból. Persze csak nagyon homályos fogalmaink voltak a háború mozzanatairól és ebben a tekintetben úgy éltünk, mint Ripp van Winkle a hegyen. Egyszer az egyikünk pipereszappant vásárolt a városban és nagy szenzáció volt, mikor kiderült, hogy magyar gyárból került Szan-za-gu-ba. A hozzácsomagolt nyomtatvány több nyelven dicsérte a szappan jó tulajdonságait, többek között magyarul is. Ez a pár szó képezte három hónapon át egyedüli magyar irodalmi táplálékunkat!

Képzeltető, hogy kapva-kaptunk mindenben, ami kissé megszakította ezt a monotóniát. A laktanya udvara ugyan gyakran érdekes képet nyújtott, mert itt volt a központja a polgári és katonai adminisztrációnak egyaránt. Szobánkból ugyan nem láthattunk ki az udvarra a papirosablakok miatt, de ezen hamarosan segítettünk. Átlyukasztottuk a papirost, sőt még egy helyütt kis ablakot is vágtunk bele és csináltunk neki drótrámát. Alig múlt el nap, hogy ne hoztak volna be a mandarinhoz csempészt meg tunguzt; ezek a lefegyverzett rablók annál érdekesebbek voltak, mivel valószínűs arzenált hordanak maguknál. A fegyver a tunguz első kvalifikációja, ezért mindegyik hord legalább egy rövid tört az övében. De látható náluk mindenféle tüzfegyver az elöltöltő özönvízelőtől mordálytól egészen a Mannlicherig meg Mauser-fegyverig, melyeket mindenünnen összerabolnak. A mandarin sajnálkozva említette, hogy mióta kiütött a háború, gyakran találkozik koreai ember is a tunguzok között, holott azelőtt pél-

dátlan dolog volt, hogy ezek a békeszerető, szorgalmas földművelők ilyesmire adták volna a fejüket. Csak mióta az oroszok a hadseregbe kényszerítik őket, csaltlakoznak sokan inkább a tunguzokhoz. Ebből is látta az ember, hogy milyen messzire elnyúlnak a háború csápjai.

Nagy szenzáció volt, mikor megtudtuk a mandarin-tól, hogy Iván ismét szabadlábon van. Ezt ugyan nem a kozákok irgalmasságának, hanem a sajátmaga leieményességének köszönhette. A poltawkai kozákok utasítást kaptak ugyanis, hogy Ivánt szállítsák be Vladivosztokba, a haditörvényszékre. Erős fedezet kísérte, de ez nem akadályozta meg Ivánt abban, hogy egy sűrű erdőben búcsúszó nélkül odébb ne álljon. Nagy volt nálunk az öröm, már reménykedtünk, hogy egy szép nap beköszönt hozzánk és akkor végre megadhatjuk a jutalmát. Elmúlt azonban vagy két hét, de Iván nem mutatkozott. Már azt hittük, hogy elővigyázatosságból kerüli a vidékünket, mikor egyszer csak mondja a mandarin, hogy Iván ismét adott életjelt. Furcsa életjel volt az, főleg a poltawkai kozákok szempontjából. Egy sötét éjszaka megrohanta őket egy nagy tunguz horda Ivánnal az élén és elvitte magával azt a kozák hetmant, ki annak idején Ivánt a mandarin hivatalos helyiségében arculütötte. A mandarin szelíd neutrális mosollyal mesélte el az esetet, de láttuk a szemén, hogy nem nagyon sajnálja a kozák hetmant. Hát még mi! Úgy örültünk a dolognak, mintha megnyertük volna már a háborút és sokszor spekuláltunk, hogy milyen képet vághatott a hetman, mikor megújította az ismeretséget Ivánnal. Hallottuk később, hogy a tunguzok nagy összegben szabták meg a hetman váltságdíját, de hogy aztán mi lett a dologból, nem tudom. A kozákok keresték Ivánt mindenfelé és kérték a mandarint, hogy azonnal szolgáltatassa ki, ha Szan-zsa-gu-ba találna jönni. De bizony

*London : Alexandra Palace
a világháború alatt politikai fogolytábor volt itt elhelyezve.*

Iván nyom nélkül eltűnt és így feltételezem hogy mind a mai napig bottal üthetik a nyomat a kozákok.

November végén ismét akadt szenzációnk. Mint említettem, János Andrással együtt külön szobát kapott. Egy éjjel nagy ribillióra ébredtünk, egyszerre megjelenik a mandarin és tudunkra adja, hogy a két jómadár kalitkáját üresen találták. Megunták a kínai vendéglátást, megszöktek és bizonyára Kirin felé vették az útjukat. Szegény mandarin valósággal kétségbe volt esve, egyre mutogatta a térképen, hogy milyen vadonban kell majd haladniok, sohasem jutnak el élve Kirinbe, valószínűleg elfogják őket a tunguzok. Tőlünk telhetőleg vigasztaltuk, hogy ne aggódjon a szökevények miatt, mert vagy eljutnak Kirinbe, vagy pedig, ha majd rájuk jár a rúd, úgy visszajönnek, mintha soha el sem mentek volna. A mandarin azonban nem hagyta annyiban a dolgot, hanem mindjárt útnak indított egy csomó lovasat a szökevények nyomába. Szerencsére nem csalódtunk diagnózisunkban, mert már másnap délután visszatértek a lovasok a mi kalandorainkkal. Közben alaposan megcsappant a kalandvágyuk és többször nem próbálták szerencsét. Igaz ugyan, hogy a kínaiak vigyáztak is rájuk, mint a szemük világára.

Szerencsére ez a kis incidens se zavarta meg a mandarin és köztünk fennálló barátságos viszonyt. Gyakran bejárt hozzánk, olykor elővette a térképet és annak nyomán meséltette velünk, hogy hol és merre harcoltunk. Mindig nagy érdeklődéssel hallgatta, ha Magyarországról beszéltünk neki. Ő is néhányszor beinvitált a lakosztályába ebédre s ez mindig eseményszámba ment. Háziasszony ugyan nem volt jelen; egy nagy kerek asztalnál ültünk, egyik oldalon a mandarin a hivatalnokokkal, szemben velük meg mi vendégek, ezek feladata volt a fogásokat evidenciában tartani, ami tulajdonképpen nagyon komplikált dolog volt, mert Harmincnál többet hordtak fel. A fogások pontos fel-

sorolására már nem vállalkozom, annál kevésbé, mert gyakran fogalmunk se volt, hogy mit táltak elibénk. Feláldozva gyomrunkat, nyeltük a rejtélyes kosztot, de annál szorgalmasabban öblögettük torkunkat a különböző itallal. Ebben a tekintetben a mandarin is lelkiismeretesen lépést tartott velünk és koccintgatott komoly ceremóniával. Nem tudom, vájjon követeli-e a kínai etikett, hogy az ember minden koccintásnál kiürítse a poharat, de a mandarin minden pohárürítés után poharát még a hasára is nyomta, nyilván annak jeléül, hogy nem maradt benne egy csepp sem.

Unalmunkban egy nap engedelmet kértünk a mandarintól a temető megtekintésére. Jómódú kínait temettek és mi elég különös látványnak találtuk a temetést. A menet élén haladtak a muzsikusok, kik éktelen lármat csaptak, utánuk fehérbe öltözött, jajveszékélő papok jöttek, az ő nyomukban meg fehérruhás kínaiak, kik két fehér fából meg papirosból összetákolt lovat vittek. Utánuk következett a vallásos mondatokkal díszített nagy fakoporsó, melyet a halott rokonai és barátai kísértek. A sírhelyhez érkezve, meglepetés sünkre nem láttunk sír gödröt; a kínai úgy földeli el a halottját, hogy a csupasz földre helyezi a koporsót és úgy hantolja be. Nagy ceremónia mellett elégették a két falovat és aztán magas sírhalommal fedték be a koporsót. A gazdag kínai sírhelye többnyire szépen gondozott, de bizony a szegény ember sírja hamar szétomlik. Láttunk ott a temetőben sok elhanyagolt sírdombot, hol már széjjelhullott a koporsó és szanaszét heverték a csontok. Nota bene, mint később meggyőződünk róla, a tunguzokat el sem hantolják: az ő holttestük ott marad, ahol kivégezték őket, sírásójuk csak kóbor kutya, meg erdei vadállat.

Még egy érdekes halotti szertartásnak voltunk a tanúi, mely megvilágította a kínai ragaszkodását szülőhelyéhez. Ugyanis vallásuk értelmében a halottnak ott

kell nyugodnia, ahol született és ha történetesen ide-
denben éri a halál, kötelessége a rokonainak, hogy
holttestet hazahozzák. Gazdag ember kocsin vagy
oláne vasúton kerül haza, de a szegény embert rendé-
sen csak úgy gyalogszerrel szállítják el a szülőfalujába.
Jgy elmúlnak hetek is, míg örök nyugalomát leli. Szan-
zsa-gui tartózkodásunk folyamán egy tán onnan
3—4000 kilométerre fekvő helyiségből jöttek el egy
halottért, ki, mint idegen ember, már évek óta feküdt
a szan-zsa-guii temetőben. Véletlenül tudták meg a
rokonai, hogy idegen földben nyugszik és azonnal érte
jöttek. Felbontották a sírdombot, sőt még új koporsót
is hoztak magukkal, melyben szokás szerint volt étel,
ital meg pénz a hosszú útra. Hátborzongató látvány
volt, mikor körülállták a sírdombot égő gyertyával a
kezükben és nagy ceremóniával zavarták meg a sze-
gény halott nyugalomát.

Rendkívül érdekesnek találtuk az ottani életet,
mely tulajdonképpen még minden idegen befolyástól
érintetlen, de mindamelltt alig tudtuk bevárni az időt,
hogy folytathassuk utunkat hazafelé. Múltak a napok,
már közeledett november vége és még mindig nem
érkezett válasz Pekingből. Végre a mandarin megs-
könyörült rajtunk és megígérte, hogy elmegy ügyünk-
ben Kirinbe. Az ottani kormányzótól akart engedelmet
nyerni számunkra utunk folytatásához.

November 25-ike táján útrakelt a mandarin és ki-
látásba helyezte, hogy körülbelül két héten belül vissza-
jön. A két hétből lett vagy öt, de minket vigasztalt
egyelőre a tudat, hogy végre történik valami az érde-
künkben.

Alig tette ki a lábát a mandarin, máris meglazult a
fegyelem a tanyában. Helyettese vézna emberke
volt és jóllehet meglátszott rajta, hogy ő is intelligens
ember, a többi hivatalnok keveset törődött vele. Egész
nap kockajátékkal szórakoztak, mely emlékeztet a

dominóra. Néha átmentünk hozzájuk kibicelni és érdekes volt elnézni, hogy belemelegedtek a játékba. Hazardíroztak vígan: minden játékos mellett feküdt egy halom sárkányos ezüst pénz és nem egyszer össze is kaptak a leszámolásnál.

Vártuk a mandarint, mint a Messiást, de elmúlt a kitűzött két hét és nem volt se híre, se hamva. December 20-ika táján megérkezett a válasz Pekingből. Kínai küldönc hozta, de Fritz néven mutatkozott be. Csingtauiban ragadt rá a név, hol német tisztiszolga volt egyideig. A levél azt az utasítást tartalmazta, hogy Fritz vezetése alatt csatlakozzunk egy közeli városban az ott várakozó két osztrák-magyar tiszthez és velük együtt folytassuk utunkat Pekingbe. Hacsak tőlünk függött volna, tüstént útnak indulunk, de engednünk kellett a hivatalnokok kérésének, hogy várjuk be a mandarint. Nagy nehezen vettünk erőt türelmetlenségünkön. A várakozás közepette történt egy nagyon érdekes esemény, mely megkapóan illusztrálta a határvidéken divatozó sommás igazságszolgáltatást. Egy reggel tudunkra adta a mandarin helyettese, hogy a bebörtönzött tunguzok közül hetet halálra ítélték és aznap fogják az ítéletet végrehajtani. Kérdezte, hogy volna-e kedvünk a kivégzésnél megjelenni. Mi készségesen elfogadtuk a meghívást. Dél felé trombitás katonák járták be a várost, hogy a kivégzést a lakosság tudomására hozzák. Kora délután aztán elmentünk a börtönhöz; a kapunál fegyveres katonák állottak sorfalat, majd egy tiszt parancsára kitérült a kapu és kilépett a hét halálraítélt rabló. Vad, elszánt tekintetű fiatal emberek voltak, egynek a kivételével, ki lehetett tán 50 éves. Mindjárt körülfogták őket a katonák, hátrakötötték a kezeiket vastag zsinórral és megindult a menet a laktanya felé. A laktanya udvarán álló oltárnál a mandarin helyettese felolvasta az elítéltek neveit és bűneik lajstromát, majd piros festékbe mártott

Sawzsalgu: Kínai halvány, a haragos Isten.

ecsettel egymásután áthúzta mindegyik nevét. Mikor elkészült, előlépett a hóhér, levette a tunguzok láncait és adott mindegyiknek egy findza pálinkát szíverősítőül. Mikor azt fölhörpintették, felültették őket két szekerre s azonnal megindultak a laktanya kapuja felé. Ennek a kapunak három külön bejárata volt: a középső közhasználatra, a jobboldali csak előkelő látogatás alkalmával nyitották ki, míg a baloldali, melyen fekete, haragosképű isten vigyorgott, csakis a halálraítélt gonosztevők kijáratául szolgált. Ezt történetesen elfelejtették nekünk megmondani és én már megindultam a két kocsi nyomában, mikor visszarántott az egyik hivatalnok.

Megindult a menet, melyet ezerfőnyi tömeg követte. Egy, a város tőszomszédságában fekvő magas domb szolgált a tunguzok vesztőhelyül, melyet mi el is neveztünk Tunguzdombnak. Mikor odaért a menet, lecibálták a tunguzokat a szekereikről és ismét katonák vették őket körül. Majd a hóhér felállította őket egy sorba, aztán hátralépett fegyverével, melyre piros kendő volt kötve. Oldalt néhány lépésnyire katonák állottak lövésre készen, nehogy a foglyoknak eszébe jusson az utolsó percben megkísérelni a szökést. A hóhér aztán felállt egy lépésnyire a halálraítéltek sora mögött és egymásután tarkón lőtte őket, mint megannyi veszett kutyát. Olyan gyorsan követték egymást a lövések, hogy nem volt idejük megmukkani, kivéve az öreg haramiát, ki utolsóinak maradt, ő csak röhögött, mikor feléje közeledett a hóhér és hátrakiáltott a népnek, hogy adjanak neki földet, ami egyértelmű a temetéssel.

A kivégzés után eloszlott a tömeg, a katonák pedig bevonultak a laktanyába, hol tisztelegtek a mandarin-helyettes előtt. Eltelhetett tán egy óra, mikor jelentés érkezett, hogy az egyik tunguz még él. Erre egyszerűen visszaküldték a hóhért, hogy egy golyóval küldje vég-

leg át a másvilágra. Aznap ott hevert temetetlenül a hét halott. Másnap aztán három nagy koporsóba fektették őket. Tán tavasszal elföldelték őket, de akkor keményre volt fagyva a föld és nem tartották érdemesnek velük bajlódni.

Fritz némi változatosságot hozott az életünkbe, mert beszélt kicsit németül és így valahogy elújságolt mindent, amit tudott a tiencsini és pekingi európai kolóniákról meg a háborúról. Egyszer-másszor elkalauzolt minket a színházba, hol az ő tolmácsolása nyomán félig-meddig követni tudtuk a színdarabokat. Európai ember jobbára csak érthetetlen zűrzavart látott a cselekményben, mely majdnem mindig nagy csatával végződött. Nagy szerepet játszanak a nagy fapallosok, melyekkel az ellenfelek jói elpüfölik egymást, a kínai közönség nagy lelkesedésére. Magyar embernek már csak azért is furcsa időtöltés, mert hiába keresi a fess színésznőt a színpadon; az egész színtársulat csak egy szál színésznővel dicsekedett, annak is csak a selyemtopánkás gyereklába érdemelt bámulatot.

Mikor először mentünk el a színházba, Nádast kicsit elragadta a lelkesedése. Fenn ült a színpadon többek között egy babaképű, fehérszemélyformájú teremtés, ki negédes mozdulatokkal szítta a cigaretta-ját és amikor észrevette Nádas epedő pillantásait, szendén visszamosolygott. Nádas mindjárt elkezdett lelkesedni:

— Meglátjátok fiúk, most lesz kaland, mit szólnak majd Keszthelyen, ha elmesélem, hogyan udvaroltam egy kínai színésznőnek.

Ebből a keszthelyi szenzációból ugyan nem lett semmi, mert mikor Fritz észrevette, hogy Nádas miben törí a fejét, figyelmeztette, hogy a társulat egyetlen színésznője még nincsen a színpadon és a kokett teremtés — férfi. Nagy nehezen tudtuk rávenni Nádast, hogy ne verje el az előbbi ideálját.

Japán család.

Kínai színész női szerepben.

Kínai bölgy ősi viseletben.

Ilyen időtöltések segítségével öltük az időt. Közben elmúlt a karácsony is; mellesleg megjegyezve, csak utólag jöttünk rá, hogy naptár hiányában egy nappal előbb ültük meg, mint illet volna. A mandarin pedig nem jött, de még életjelt sem adott magáról. Végre december 31-én értesültünk, hogy közeleg a fogatja Szan-zsa-gu felé. Türelmetlenségünkben elébe mentünk a kínai hivatalnokok kíséretében vagy 7 kilométerre, de eltelt még 2 óra, míg odaérkezett. Mindjárt láttuk az arcán, hogy rossz hírrel jön. Nógattuk, hogy mindjárt ott közölje velünk útja eredményét, de ő csak öölt-hatolt. Közben elérkeztünk a város határára, hova a helyőrség is kivonult a mandarin elé, mégpedig teljes díszben. Trombitaszóval vonultunk be a laktanyába, hol az épületek már tele voltak aggatva szépen hímzett selyemzászlókkal. Ez részben előkészület is volt az újévi ünnepekre, mert a kínai kormány már alkalmazkodott az európai időszámításhoz. Mikor vége volt a fogadtatásnak, ismét unszoltuk a mandarint, hogy világosítson fel az ügyünk állásáról, de ő arra az álláspontra helyezkedett, hogy majd az újévi ünnepek után tárgyal velünk. Így tehát bele kellett nyugodnunk a további várakozásba és ugyancsak vegyes érzések között köszöntött be hozzánk az 1916. év. Újév napján tisztelegtünk a mandarinnál, ki szívélyesen viszonzta jókívánságainkat és mindjárt meghitt az újévi lakomára, melyen összes hivatalnokai és más városi kitűnőségek is résztvettek. Óriási esemény volt ez a lakoma és Tepeknek elkophatott a ceruzája, ha győzte felírni az összes fogásokat, mert lehetett vagy hetven is. Legjobban ízlett valami húsételféle, melyet a mandarin, régi kínai szokás szerint, sajátkezűleg főzött ott az asztalon egy nagy rézüstben.

Lehetőleg társalogtunk tolmácsaink segítségével a többi vendéggel, de az igazat megvallva, többet foglalkoztunk az evéssel meg az ivással, mint a beszélge-

téssel. A mandarin kacskaringós felköszöntőben éltette Magyarországot, meg minket, mi pedig elsősorban felköszöntöttük őt, családját, meg a menyeyi birodalmat. Ez alkalommal hódoltunk a kínai szokásnak, mely szerint a mandarin népszerűségének az a mértéke, hogy ünnepélyes alkalmakkor hány zászlót ajándékoznak neki alantasai és egyáltalában a lakosság. A mi mandarinunk kapott az újév alkalmából egy csomó zászlót. A mi ajándékunk egy szép nagy magyar zászló volt, melyet a városban varrattunk nehéz kínai se-lyemből.

Rám, mint legidősebb tisztre, hárult a feladat, hogy néhány szó kíséretében átnyújtsam zászlónkat a mandarinnak. Röviden vázoltam, hogy mennyi szent emlék és mennyi hő remény fűződik a magyar nemzet zászlójához és kértem, hogy őrizze meg szívből jövő hálánk jeléül mindazért, amit értünk, magyar vendégeiért, tett. A mandarin láthatólag megörült a zászlónak és megígérte, hogy kegyelettel fogja megőrizni ottani tartózkodásunk emlékére. Ott is lengett a főbejárat felett a többi ünnepi dísszel. A lakoma után még jó ideig elmulattunk: a házigazdánk meg a többiek valami kínai társasjátékot proponáltak, melyben a vesztés félnek innia kellett. Szóval megpróbáltak bennünket az asztal alá inni, de az olvasó megnyugtatóására hozzátehetem, hogy nem hoztunk szégyent a magyar névre.

Az ünnepek után mindjárt emlékeztettük a man«darint ígéretére, hogy beszámol útja eredményéről. Nem voltak nagy illúzióink, de a valóság még kedvezőtlenebbnek bizonyult. A kirini kormányzó ugyanis arra az álláspontra helyezkedett, hogy vagy maradjunk Szan-zsa-gu-ban a háború végéig, vagy pedig orosz vagy japán vasúton menjünk Kirinbe. Ez persze más szavakkal azt jelentette, hogy Kirinben is csak internáltak volnánk, feltéve, hogy egyáltalában eljutunk odáig, mert sokkal valószínűbb volt, hogy már útközben elfognak

A kínai szöveg :

„A kínai köztársaság 4. évében, 12. havának 5. napján.

Stoffa úrnak, magyar katonatiszt,

Szim-Szi-Ne szerény arcképét nyújtja,

Ton-Kiong kerület nemzeti határőrség kapitánya,

Kirin tartomány.”

Ford. Kunszt Irén kínai magyar bittérítő (†).

去林者

東寧縣警察署行政科員

宗維翰 字西園 小像贈

奧國武員

什都發先生 升

中華民國四年三月五號

Szim-Szi-Ne kapitány, ki bennünket San-zsa-gu-ból Kirinbe vezetett.

az oroszok. Sejtettük, hogy a kormányzót az oroszok meg az angolok befolyásolhatták ebben az elhatározásában. Hosszú tanácskozás után, melynek folyamán a mandarin folyton hajtogatta, hogy ő tehetetlen, elhatároztuk, hogy majd mi saját magunk írásbelileg protestálunk a kirini kormányzó döntése ellen. A mandarin elvállalta, hogy egyik hivatalnokát elküldi Kirinbe a mi feliratunkkal; egyúttal kicsikartuk az ígétét, hogyha 14 napon belül nem kapunk választ, nem fog minket megakadályozni abban, hogy további várakozás nélkül útra keljünk Peking felé.

Január 4-én elutazott a hivatalnok Kirinbe és magával vitte levelünket. A jó Isten tudja, hogyan telt el az elutazását követő 14 nap. Végre lejárt a határidő, de a hivatalnoknak bizony nem volt se híre, se hamva.

U T A Z Á S U N K P E K I N G B E

A mandarin kérve kért, hogy várjunk egy-két napig, de mikor elmúlt három nap is, a helyzet egészen reménytelennek látszott. Haditanácsot tartottunk. Már nem emlékszem, ki proponálta, hogy jó magyar szokás szerint kíséreljük meg az obstrukciót. Tény, hogy ez a propozíció élénk tetszéssel találkozott. Másnap reggel megszálltuk a mandarin hivatalát és kijelentettük, hogy követni fogjuk, mint az árnyék, mindaddig, míg bele«egyezik távozásunkba. Szegény mandarin eleinte tréfának tekintette a viselkedésünket, de mikor tényleg elkezdtek mindenhova követni, kifogyott a türelme és fenyegetődött, hogy bezáratja Fritzet, kiben a főkolompot sejtette. Mi protestáltunk, védtük Fritzet és így folyt az obstrukció délutánig. Javában vitatkoztunk a mandarinnal, mikor egyszerre kocsizörgés hallatszik, majd megnyílik az ajtó és belép a várva-várt hivatalnok a kirini kormányzó engedélyével, hogy folytathatjuk utunkat Pekingbe. Csakhogy csárdásra nem kérekdtünk ott a mandarin hivatalos helyiségében, oly nagy volt az örömünk, de egyúttal sejtettük, hogy a mandarin is boldogabb nálunknál, hogy ilyen olcsó szerrel lerázza a nyakáról obstruáló vendégeit.

Útikészületeink már jórészt megtörténtek. A mandarin, ki atyailag gondoskodott rólunk, még a tél beálltával szerzett nekünk vattával bélelt kínai ruhát és jó meleg fekete prémesbundát. Így tehát bátran szembenézhattünk a 40-fokos mandzsúriai hideggel. Volt azonkívül még vastag halinacipőnk, amilyent a kínai föld-

mívelők viselnek és ezekkel a lábán úgy érezte magát az ember a legnagyobb hidegben, mintha a fűtött kályha mellett ülne.

A mandarin gyorsan intézkedett. Megrendelt számunkra nyolc szánt és azonkívül kivezényelt kíséretünkre 28 fegyveres katonát. Vezetésüket arra a hivataltokra bízta, ki Kirinről hozta számunkra a távozási engedélyt. Nem feledkeztek meg az élelmiszerről sem és annyi mindenfélét összekészítettek, hogy elég lett volna egy egész ármádiának. Január 25-re volt indulásunk kitűzve, de elmúlt az egész nap és nem jelentkeztek fuvarosaink. Reggel három óra felé végre beállítottak a laktanya udvarára. Késésük magyarázatául jelentették, hogy sokhelyütt nem esett a hó és így léptenyomon elakadtak a szánkójukkal. Sejtették már az indulásnál, hogy okosabb volna szekérral jönni, de a kínai nem okoskodik annyit, mint például a mi fuvarosaink: az volt a parancs, hogy szánt hozzanak, tehát szánnal jöttek. A mandarin belátta, hogy igazuk van és pihenés nélkül visszamentek, hogy átfogjanak a szekereikbe. Másnap délben visszaérkeztek szekereستől és délután útrakészen állottunk az udvaron. Mellesleg megjegyezve, sokaltuk a fedezetet, de a mandarin kijelentette, hogy azért küld velünk olyan erős csapatot, hogy ne legyünk tunguz támadásnak kitéve. A tunguzok néhány szál katonára ügyet se vetnek, de kétszer is meggondolják, mielőtt ennyi fegyveres embert megtámadnának.

Ütött tehát a búcsúzás órája és jöllehet türelmetlenségünk sok kellemetlen percet okozott háromhónapi tartózkodásunk folyamán, oly jóleső vendégszeretetet tanúsítottak a kínaiak irányunkban, hogy szinte nehezen esett a távozás. Sebtében átestünk az utolsó formalitáson, mely abból állott, hogy nyugtát állítottunk ki mindenért, amit tartózkodásunk alatt elfogyasztottunk, stb., hogy a mandarin kormányával leszámolhasson.

András és János külön háztartásban éltek és így nekik külön nyugtát kellett aláírni. András galibáskodott és sehogy se tudta megérteni, hogy minek követelik az ő aláírását. Végre úgy magyaráztam meg neki a dolgot, azért az ételért, italért meg ruháért, amit ott Szan-zsa-gu-ban kapott, a főszolgabírójának el kell számolnia a kínai császárral. Még akkor is nyilván gyanúperrel élt, hogy esetleg majd őrajta hajtják be a tartozást és mint igazi furfangos magyar paraszt, csak úgy írta alá a nyugtát, hogy *András*. Biztosan gondolta magában, hogy van Magyarországon jó pár András és beleöszül a főszolgabíró, míg őt megtalálja.

Most tehát már semmi sem állta utunkat, elbúcsúztunk a mandarintól és hivatalnokaitól. Ők is el voltak érzékenyülve és biztosítottak, hogy mindig meg fognak tartani emlékülben. A mi részünkről hálátlan-ság volna, ha valaha elfelednők az ő pazar vendégszeret-etüket, mely dicséretére vált volna akármilyen nyugat-európainak. Végre kidöcögtek kis szekereink a lak-tanya udvaráról és nekivágtunk a hosszú útnak. Öt kis mongol ló vagy öszvér volt mindegyik szekérbe fogva és friss tempóban haladtunk előre.

Alig hagytuk el Szan-zsa-gu-t, mikor a fedezetünket képező katonák egy útszéli fanzában ópiumcsempé-székre bukkantak. Mindjárt lefülelték őket, elvették tőlük az ópiumot, felrakták egy szekérrre, a csempésze-ket pedig futni hagyták. Akkor egészen természetes procedúrának tűnt fel a dolog, de mikor Kirinhez köze-leedtünk, levették a katonák az ópiumot a kocsiról és maguk vitték be a városba. Nem csodálnám, ha a esem-pészeset csupa komédia lett volna; az Oroszországban termelt és átcsempészett ópiumnak nagy az ára Kína-ban és így sejtem, hogy a mi katonáink jó pénzt kap-hattak az ópiumért Kirinben.

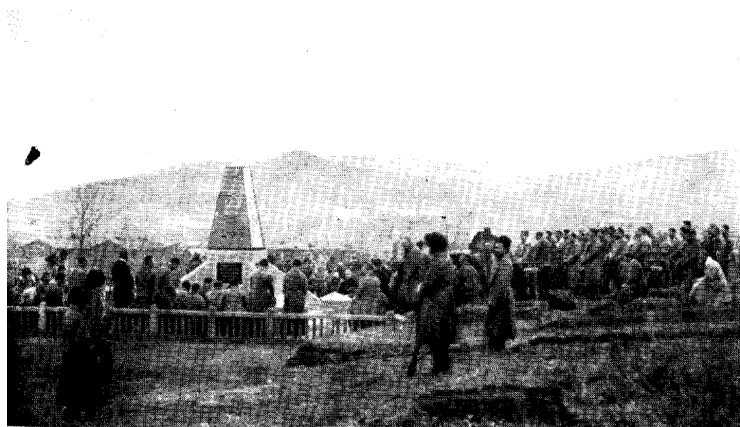
Az első éjszakát egy kis hegyi faluban töltöttük. Kis vendégfogadóba tértünk be és nevezetes dolog,

Koreai tipusok.

Skotowo.

*Skotowo : Hadifogolytábor temetője.
Emlékoszlop felavatása.*

*Az emlékkőbe vésvé magyar és német nyelven :
„Álmodjatok a szép magyar Hazáról”
„melyért meghaltatok”.*

Kínai egylovas taliga

Kínai lacikonyha

hogy ott, mint egyáltalában az ilyen kurtakorcsmákban, nem volt istálló. Bámulatos, hogy a kis mongol lovak hogyan tűrik a farkasordító hideget: a gazdájuk egyszerűen kifogja őket, odadobja a takarmányukat és ők szép csendesen a szabadban maradnak egész éjszaka, sőt úgy hemperegnek a hóban, mintha természetes elemük volna.

Utunk hegyes-völgyes, erdős vidéken át vezetett. Ott a mandzsúriai nagy hegyek között nagyon gyér a lakosság, csak itt-ott lát az ember egy-egy kis hajlékot. Ritkaság, ha az ember néhány fanzából álló kis telepre bukkan. Csikorgó hideg volt és sok helyen csak befagyott folyók jegén tudtunk előre jutni.

Azon a vidéken a lakosság még ragaszkodik a régi kínai időszámításhoz. Újévük február elejére esik, s az ünnep eltart két hétig. Az út mellett megpihelve nem egyszer láttunk az oltárokon fölhalmozva mindenféle kínai csemegét, sült malacot, tyúkot, kalácsot stb. A kínaiak felhasználják az újévi ünnepet, hogy nagy távolságokra is ellátogassanak egymáshoz és olyankor nagy lakzit csapnak a maguk módja szerint.

Minden különösebb kaland nélkül haladtunk előre; a tunguzok nem molesztáltak bennünket és így a katonák helyettük a néha felrebbenő fácánokra pazarolták lőporukat. Olykor olyan puffogatás támadt, hogy az ember csatában képzelhette magát, de azért édes-kevés kárt tettek a fácánokban. Fritz nagyon hasznos útitársnak bizonyult: jó hasznát vettük neki, mint tolmácsnak és amellet még ügyes szakács is volt, néha nekigyürkőzött és megkínált európai étellel, melynek titkait Csingtauban sajátította el.

Napokig haladtunk egy befagyott folyó hátán, mely hosszú, keskeny völgyben folyik. Mindkét oldalt komor, feketesziklás hegyek emelkedtek, melyekben állítólag tigrisek is tanyáztak. Mintegy nyolc napig utazhattunk, mikor egy nagyobb városba érteztünk, mely

első állomásunknak volt kitűzve. Két napig pihentünk ott; volt sürgöny állomás is és így táviratilag jelenthetük Tien-csin-be, hogy útban vagyunk. Egyúttal kértük konzulátusunkat, értesítsék rokonainkat Magyarországon, hogy nemsokára Pekingben leszünk. Még az este megjött a válasz: gratuláltak, hogy odáig szerencsésen eljutottunk és továbbra is szerencsés utat kívántak. Háromhónapi teljesen elszigetelt életünk után szinte furcsa volt a civilizált élet emez első megnyilvánulása.

Abban a városban egy osztrák szakaszvezető is csatlakozott hozzánk, ki hat hét óta volt internálva, ő két társával együtt szökött meg Szibériából, de útközben elérték őket a kozákok az erdőben és míg neki sikerült a figyelmüket elkerülni, társainak nyomaveszett és valószínűleg ismét fogságba kerültek.

További utunk Kirin felé ismét magas hegyek között vezetett; a kínaiak nyilván tartottak tunguz tárnadástól, mert néhányszor lovasokkal erősítették meg a fedezetünket és így voltunk hetvenen is. Sokhelyütt mély hófúvásokra találtunk az erdőben és nem egyszer felfordultak a szekerek. Szerencsére nem történt baj, mert nagyon vastag volt a hóréteg és fel se vettük ezeket a kis baleseteket. Csak énrám nehezteltek a többiek, mert én Fritzzel együtt az utolsó szekéren mentem. Így időben megállhattunk és nézhettük, hogy a többiek hogyan gurulnak egymásután a hóba. Azt hiszem, hogyha jó szerivel teheték volna, feldöntik a kocsi-mat, hogy én se kerülhessem el az ő sorsukat. Szóval a zimankós idő ellenére sem hagyott cserben a jókedvünk.

Egyszer déltájban éppen pihenőt tartottunk egy útszéli korcsmában, mikor hirtelen nagy lövöldözés hallatszott kívülről. Már azt hittük, hogy tunguzok támadtak meg és szinte megörültünk, hogy lesz alkalmunk egy kis háborúsdit játszani. Kirohantunk, de csalódásunkra kitűnt, hogy a kínai katonák vadászatot

rendeztek a baromfiudvaron. Mulatságos látvány volt annál is inkább, mivel a vadászok egy lövése sem talált. Jutay, ki szenvedélyes vadászember, nem állhatta meg, hogy el ne vegye az egyik katonától a fegyvert és ő aztán kivégzett egy kövér tyúkot, mely még az este megjelent az asztalunkon.

Tán négy napra járatra kijutottunk a hegyvidékből és a befagyott széles Szungari-folyón utaztunk, mely kitűnő útnak bizonyult. A folyó mentén gyakran láttunk kis fanzákat; deszkakerítéses udvaruk néha majdnem a folyó közepéig terjedt és a sok etetővályú arra engedett következtetni, hogy a partvidéki lakosság főleg télen, de még nyáron is a folyót használja közlekedésre. Már a mandarin is hangsúlyozta volt, hogy utunkat könnyebb lesz télen megtenni, mint nyáron, mert járt utak hiányában a befagyott folyók meg; könnyítik a közlekedést. Nyáron azonkívül a tunguzoktól is inkább keli tartani az utasnak.

Mikor egy napra járásra voltunk csak Kirintől, Fritz előrement: egyrészt, hogy érkezésünket jelentse, másrészt meg, hogy lehetőleg előkészítse további utazásunkat. Kínai kommandánsunk ugyanis még mindig aggódott, hogy a kirini kormányzó esetleg enged orosz meg angol befolyásnak és ott tart minket a háború végéig. Délajt érkeztünk meg Kirinbe, hol Fritz egy nagy parkba vezetett, melynek közepén nagy, kupolaszerű épület magaslott ki. A kínai kormány tisztviselői fogadtak ott bennünket és bevezettek a számunkra berendezett lakosztályba. Ugyanabban az épületben volt bekvártélyozva tíz magyar és két osztrák katona, kik szintén Szibériából szöktek Kirinbe. Alig győzték dicsérni a kínaiak vendégszerető viselkedését; legfeljebb hárman laktak együtt barátságos, tiszta szobákban, kínai szolgák voltak hozzájuk beosztva és európai kosztot kaptak. Büszkén mutatták az étkezőjüket meg a kaszinót, hol vagy öt kínai szolga sürgöt-forgott.

Ránk tágas, szép berendezésű szobák vártak. Engem ezredesnek tituláltak a kínaiak és rangomhoz illően kaptam nagy hálószobát, szalont meg előszobát. Társaim kettesben háltak, ugyancsak szép tiszta szobában.

A kormányzó helyettese érdeklődött, vájjon meg vagyok-e elégedve a lakásunkkal és a legénység szállásával. Meleg köszönetet mondtam páratlan figyelmeségükért és biztosítottam, hogy nem fogom elmulasztani hivatalos jelentésemben kiemelni, hogy milyen szépen gondoskodtak rólunk. Ezt később meg is tettem.

Tien-csin-ből utasítottak, hogy Kirinben egy Luter-mann nevű tekintélyes német úriemberhez forduljunk, ki Oroszországból menekült Kínába családotul. Fritz közben értesítette megérkezésünkről és így, mihelyt lemostuk magunkról az út nyomait, készültünk a fogadtatására. Nemsokára megérkezett szeretetreméltó leányával és nehéz volna túlozni szívélyességüket. Kedélyesen elbeszélgettünk az én szalonomban, majd kínai házigazdáink vezetése alatt átmentünk a kupolacsarnokba, hol szépen terített asztal mellett foglalt helyet a társaságunk. Az egyik tisztviselő, ki folyékonan beszélt németül, poharat emelt szerencsés megérkezésünkre és marasztalt Kirinben. Mi persze megköszöntük a vendégszeretetüket, de egyúttal megragadtuk az alkalmat és kijelentettük eredeti óhajunkat, hogy mielőbb folytathassuk utunkat Pekingbe. Nagy örömünkre mi tisztek mindjárt el is nyertük a kínaiak formális beleegyezését, hogy kétnapi pihenő után ismét útrakelhessünk. A legénységet ugyan visszatartották a kínaiak, de megígérték, hogy majd csoportonként elküldik őket Tien-csin-be. Pekingi tartózkodásunk alatt értesültünk is, hogy — szokásuk szerint — beváltották szavukat.

Nagyon megörültünk ennek a kedvező fordulatnak, mert el voltunk arra készülve, hogy majd akadá-

lyokat gördítenek az utunkba. Olyan fényes jókedvünk támadt, hogy a kínai szolgák alig győzték töltögetni a poharainkat. Érthető, hogy a hosszú fogság és a sok megpróbáltatás után milyen jól esett ismét az európai kényelem, hogy a konyhát ne is említsem.

Másnap német barátainkhoz voltunk hivatalosak és sohasem fogom elfelejteni végtelenül jóleső, házias vendégszeretetüket. Pezsgős vacsora koronázta fogadtatásunkat és önkénytelenül is vissza kellett gondolnunk a mocsárvízre meg az Iván pálinkás butykosára. Másnap felkértek a kínaiak, hogy vétessük le magunkat egy csoportképen, melyen német barátaink, a kínai tisztviselők és néhányan a legénység közül is szerepeltek. Mi öten még kínai ruháinkat viseltük, mert Kirinben nem tudtak nekünk európai ruhát szerezni.

Másnap délelőtt elbúcsúztunk a szan-zsa-gui fedezet parancsnokától, ki onnét visszament. Minket díszebéddel búcsúztattak el a kínaiak, melyen a kormányzó helyettese is megjelent. Neki már megelőzőleg írásban fejeztük ki köszönetünket azért a barátságos vendégszeretetért, melyben úgy minket, mint a legénységet részesítették, továbbá azért is, hogy minden kívánságunkat olyan előzékenyen teljesítették. Feleletül nagy névjegyet nyújtott át nekem, melyre néhány nyilván nagyon hízelgő szót írt emlékül és amelyen fel volt sorolva az ő sok titulusa is. Még eszel sem érte be, hanem egy nagy kosár bort meg gyümölcsöt küldött nekünk útravalónak. Emelkedett hangulatban folyt le a búcsúebéd és egymást követte a sok áldomás. A kínai szolgák még ma is emlegethetik a mi kiolthatatlan szomjunkat.

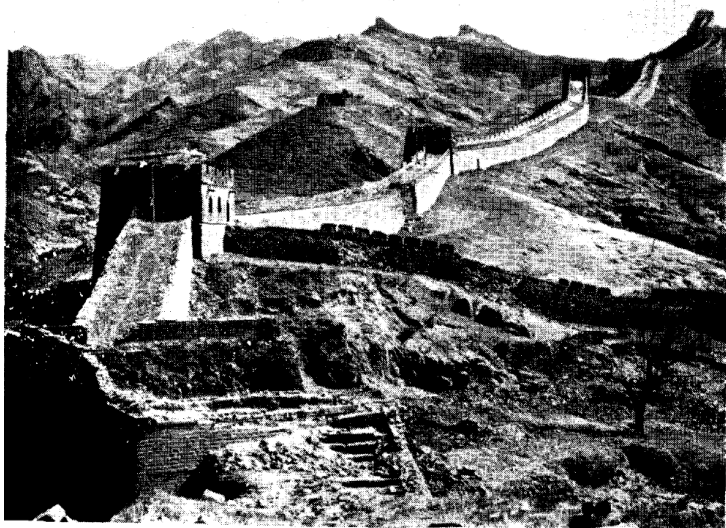
Magas, kétkerekű fogatok vártak ránk, melyekre nagynehezen felmáztunk és szaporán éltetve kirini barátainkat, eldöcögtünk. Nyolc lovas katona kísért egy hadnagy vezetése alatt. Besötétedett, mire a város túlsó végére értünk és olyan jó kedvünk volt, hogy

nem tartottuk érdemesnek az este komolyan nekiindulni. Megháltunk ott egy vendégfogadóban és csak másnap hajnalban indultunk Mukden felé. Fedezetűnket átlag minden másodnap felváltották, de utunk lakottabb, barátságosabb vidéken át vezetett, hol inkább a japánoktól kellett tartanunk, mint a tunguzoktói. Majdnem meg is jártuk velük TMinben, mely Mukdentől kétnapi járásra fekvő nagyobb város és japán katonaság tartotta megszállva. Este lehetett, mikor a város végén éjjeli szállást találtunk, s alig szálltunk le a kocsiról, máris beállított az ottani mandarin küldöttje. Felszólított bennünket, hogy az erős japán garnizónra való tekintettel hagyjuk el azonnal a várost. Nem volt mit tennünk, felcihelődtünk és tovább kocogtunk. Mikor a város másik végén fekvő laktanyákhoz értünk, fedezetünk lelkünkre kötötte, hogy húzódjunk vissza a kocsik függőnye mögé, mert ha meglátnak a japánok, ott tartanak, mint azt más szibériai szökévényekkel már megtették.

Ez volt utunk egyedüli zavaró incidense, amúgy minden szépen simán ment. Érdekes volt a falvakban, hol esténként megpihentünk, a kínai farsang. Emlékeztetett a mi multságainkra és bizonyítja, hogy a kínai sem ellensége a mulatozásnak. Láttunk szép jelmezes meneteket zeneszóval és mindenütt szorgalmasan táncolt a fiatalság.

A sok sírhalom jelezte, hogy elértük a mukdeni csatateret; a legtöbb síremlék már eltűnt és így csak a dombok mutatják, hogy mennyi áldozatot követelt az ott lefolyt élethalálharc, önkénytelenül elfilozofált az ember a nagy európai küzdelemről, mellyel összehasonlítva még az orosz-japán háború ütközetei is el-törpülnek.

Mukdenbe érkezve, egyenesen a német konzulátushoz fordultunk. A konzul nagyon barátságosan fogadott, ami tulajdonképpen annál szebb volt tőle,

A kínai nagyfal.

mert piszkos kínai ruháinkban meglehetősen gyászos benyomást tehattunk. Hogy rendbehozzuk magunkat, a konzul azonnal rendelkezésünkre bocsátotta a fürdőszobáját. Végre visszanyertük emberi formánkat, s ismét európai ruhát vehettünk magunkra. Nem voltak ugyan egészen újak és emlékeztetett a szabásuk a hetvenes évek divatjára: úgy festhettünk, mint egy csomó falusi mesterlegény vasárnapi ruhájában, mégis valameivel biztosabb fellépéssel jelentkeztünk a konzul hivatalában. Első kérdésünk Fritzet illette, ki mindjárt megérkezésünk után eltűnt. Elképedtünk, mikor a konzul tudtunkra adta, hogy Fritz jelenleg két kínai rendőr őrizete alatt van a konzulátus egyik helyiségében. Elállt szemünk-szánk, mikor elmesélte a konzul, milyen jó madár a mi Fritzünk: hozott egy csomó ópiumot ökelme Szan-zsa-gu-ból. Nagyon agyafúrt módon rejtette el. Vitt ugyanis mindegyikünk szalmazsákot az útra és Fritz suttyomban mindegyikben elrejtett egy csomag ópiumot. Így hozott aztán vagy 400 dollár értékű ópiumot azzal a szándékkal, hogy majd Pekingben ötszörös áron túlad rajta. Azonban alaposan elszámította magát, mert a kínai rendőrség valahogy nesztét vette a dolognak. Még szerencse, hogy már ott Mukdenben lefűlelték, mert ha utunk további folyamán leplezik le, még mi is bajba kerülünk. Persze Fritz mindent tagadott volna és az ellenséges sajtónak kaporra jött volna az ilyen eset — úgy elferdítették volna a dolgot, hogy mi magyar tisztak csempészek színében tűntünk volna fel és szép botrány fogadott volna Pekingben. Még az volt a legszebb a dologban, hogy mikor a kínai detektívek átadták Fritzet a konzulnak és az kérdőre fogta, Fritz a legnagyobb nyugalommal kijelentette, hogy ő mit se tud az ópiumról és kénytelen feltételezni, hogy a miénk. A konzul azonnal tudta, hányat ütött az óra és így Fritz hamarosan belátta, hogy jobb lesz, ha kirukkol az igazsággal. A kon-

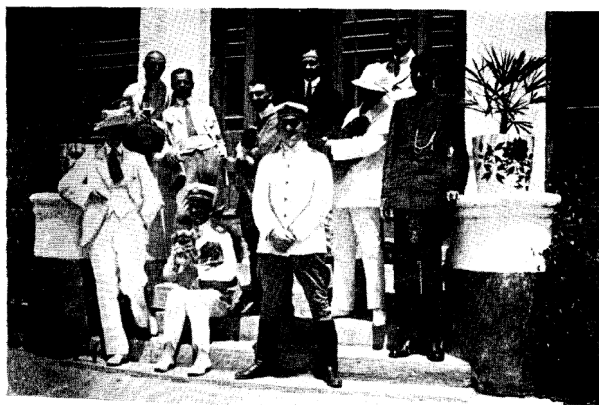
zul ki akarta Fritzet szolgáltatni a kínai rendőrségnek, de végre engedett kérésünknek és szabadlábba helyezte. Felvett azonban az esetről jegyzőkönyvet, mi magunkat vittük Tien-csin-be. Fritz alig mert azután a szemünkbe nézni, de legjobban fájhatott neki az ópiuml fektetett pénz.

Este a konzul vendégei voltunk. Másnap Jutay Tépek és Töhötöm kora reggel elutaztak a vasúton Tientsin felé, nehogy nagyobb társaságunk felkeltse az orosz kémek figyelmét. Mi ketten Nádassal a konzul vendégei maradtunk, ki nagyon finom házigazdának bizonyult. Nála láttam először Hindenburg képét, melyet valóságos kultusszal *vett* körül. Jól esett az elismerése, melyet minden alkalommal a mi hadseregünk iránt tanúsított.

Délután mi is elhagytuk Mukdent Fritz kíséretében. Negyedik osztályú vasúti kocsiban utaztunk, mely zsúfolva volt kínaiakkal és úgy össze voltunk szorítva, hogy alig tudtunk lélekzeni. Másnap délután egy nagyobb kínai városban, San-hai-kvan-ban, kiszálltunk és ott talákoztunk a többiekkel. Be kellett várnunk az esti gyorsvonatot és felhasználtuk az alkalmat a szomszédos nagy kínai fal megtekintésére. Onnan visszatérve, egy fogadóban kicsit leheveredtünk pihenni. Amint fekszünk, egyszerre kitárul az ajtó és megjelenik két európai ember, jól megnéz minket, majd oroszul bocsánatot kérve, ismét eltűnnek. Igazán imponált nekünk az orosz kémek türelme, mert csakis azok lehettek, hogy még odáig is követtek, viszont tartottunk attól, hogy esetleg galibát okoznak. Valósággal fellélekztünk, mikor a kényelmes elsőosztályú fülkében elhelyezkedve, folytathattuk utazásunkat Tientsin felé. Éjféltájban érkezünk oda és Fritz egyik ismerősénél hálunk meg. Reggel azután jelentkeztünk konzulátusunknál, hol előzékenyen fogadtak bennünket és mindjárt ott tartottak reggelire meg ebédre. Délután két csoportra oszolva

Peking: Az o. m. tengerészeti különítmény épülete.

Az o. m. teng. különítmény kaszinója előtt, tengerész tisztekkel.

utaztunk tovább Pekingbe, hova késő- este érkeztünk meg. Egy altiszt várt ránk az állomáson és elvezetett a cs. és kir. tengerészeti osztályhoz, melynek parancsnoka rendkívül barátságosan fogadott. Átvezetett a kaszinóba és bemutatott a tisztjeinek. Kívülük ott találtunk még néhány tisztet, kik Mandzsúriában egy fogoly-szállító vonatról szöktek meg és úgy jutottak el Pekingbe. Mi kicsit resteltük magunkat, mert a hosszú utazás nem emelte a személyes megjelenésünket és kormosak voltunk, mint a szénégetők, örültünk is, mikor éjfél felé nyugalomra térhettünk, de még jobban megörültünk a kínai szabónak, ki másnap reggel jött mértéket venni modern, európai szabású ruhához.

Első dolgunk volt a jelentés, melyet a követségünkhöz intéztünk és amely részletesen és tárgyilagosan vázolta a szibériai és mandzsúriai tapasztalatainkat. Nemsokára megkaptuk ruháinkat és gyorsan megszoktuk a pekingi életet. Nem volt semmi különösebb teendőnk, de nem is lettünk volna képesek semmiféle nagyobb erőfeszítésre, mert csak ott láttuk, mennyire megviseltek az utolsó 17 hónap élményei. Lassankint visszatért az erőnk, de Nádas kénytelen volt pár hetet a német kórházban tölteni, hova később Tépek is követte.

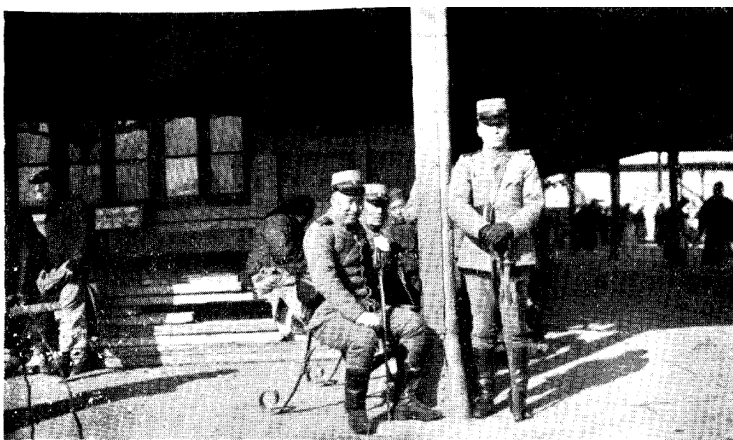
Igazán nem volt okunk panaszra: kitűnő kvartélyunk meg kosztunk volt és a kommandáns mindig a lehető legszívélyesebb bánásmódban részesített. Nagyón csendesen éltünk, főleg tanulmányokkal foglalkoztunk és gyakran eljártunk a német katonai különítmény kitűnő szakelőadásaira. Egyébként csak az angol kinó szolgált szórakozásul, európai színház hiányában. Mulatságos eset fordult elő abban a kinóban: mutattak többek között egy filmet, melyen Ferenc József királyunk csúnyán ki volt figurázva; történetesen betévedt a kinóba két magyar tengerészkatona és éktelen dühbe jött a sértő film miatt, összetoboroztak vagy húsz

más magyar tengerészt és azokkal összebeszélve, másnap este szépen egy sorban ülve várták a szóbanforgó filmet. Alig kezdett el a gép berregni, felugrottak a mi matrózaink és harsány „rajta” kiáltással nekimentek a gépnek. Nem említi a krónika, hogy hány betört fej volt ennek a kis felpezsdülésnek az eredménye, de tény, hogy a film végleg eltűnt a kinó műsoráról. Volt ennek a kis ütközetnek visszhangja is a pekingi sajtóban és napokig dühöngött a tollharc a két tábor újságai között, de mind az anyagi, mind az erkölcsi győzelem a miénk maradt.

Nem állhatom meg, hogy őszinte hálás köszönettel és elismeréssel ne adózzak a pekingi német és osztráksmagyar hölgyeknek. Fáradhatatlanul dolgoztak, hogy a szibériai foglyok keserves sorsán lehetőleg enyhítsenek. Nem érték be azzal, hogy egyre-másra készítették a sok fehérneműt, de rendeztek azonkívül még műkedvelő előadásokat is és az ott begyűlt összegekből beszerezték mindenféle hasznos és szükséges holmit: élelmiszereket, dohányt, gyógyszert, kötőszert, ágyneműt stb. Mindezt aztán a tien-csinii segélyegylet útján juttatták el Szibériába.

Követségünk révén megismerkedtem von Hanecken német bárónővel, ki a tiencsin-i fogolysegélyakciót irányította és meghívására résztvettem bizottságának ülésén, hol alkalmam volt skotowói tapasztalataim alapján bizonyos praktikus indítványokat előterjeszteni a szibériai katonai táborokban sínylődő honfitársaink sorsának enyhítésére. Az ülést követő jótékonysági estélyen megjelent sok gazdag kínai hölgy és nagy volt anyagi sikere is. Feltűnt ott egy gyászruhás német hölgy, egy német vezérkari őrnagy özvegye, ki fáradhatatlan energiával dolgozott a foglyok érdekében. Férfjét gyászolta, ki egy kis csapat német tiszt élén nekiindult a Góbi-sivatagnak. Az volt a tervük, hogy Perzsián és Törökországon át megkísérlik a hazajutást,

Sanzsangy : Kínai katonai őrség.

Peking : Tatárváros.

támadta csapatukat és valamennyien életüket vesz, tették.

Sok szép és érdekes dolgot láttam Pekingben, de azokat az enyémnél sokkal ügyesebb toll nem egyszer ismertette az olvasóközönséggel. Míg én ott voltam, még léptensnyomon észlelhette az ember azt a küzdelmet, mely a modernizáló kínai kormány és a régi császári Kína között folyt. Minden ott élő európai egyetértett abban, hogy a modern irányzat gyorsan tört előre és Kína nemcsak hogy felébredt, de már nyujtózódik is. Annál érdekesebbek a régi világra emlékeztető intéciók és ebből a szempontból említést érdemel Peking tűzoltósága.

Egy nap történetesen a városban sétáltam, midőn kigyulladt éppen abban a városnegyedben egy nagyobb épület. Egyszerre éktelen dob- meg trombitaszó hallatszótt és már azt hittem, hogy katonákat vezényeltek ki a tűz színhelyére. Mikor azután befordultak az utcába, láttam, hogy tűzoltók. Csak úgy gyalogszerrel, lassú, kényelmes tempóban jöttek. A menet élén haladt a dobos és nagy energiával püfölte a dobját. A dob majd akkora volt, mint a fecskendőjük, mely játékszer benyomását tette az európai emberre. Nem tudom, vajjon többet bíztak-e a zenében, mint a vízben, de tény, hogy mire odaértek az égő épülethez, nyugodt lelkiismerettel visszafordulhattak, mert közben szerencsésen leégett.

Egy másik érdekes emléke a jóformán letűnt kornak a faeke, melyet utazásom folyamán gyakran láttam a szántóföldeken. Mintha visszapillantott volna az ember a sötét középkorba és még jobban kiélesedett az ellentét, mikor az ember az ilyen primitív szerszám tőszomszédságában a lehető legmodernebb amerikai gépeket látta használatban.

AZ A M E R I K A I G Ő Z Ő S

Tagadhatatlan, hogy kellemesen múltak napjaink Pekingben. Mégis mihelyt kicsit lábraálltam, megújult a vágyam, hogy mielőbb visszajussak Magyarországra. Nem volt ez akkor könnyű feladat, mert az angol cirkálójúk hiúszszemmel ügyeltek az Amerika felé tartó hajókra és nem egy szibériai szökevény, ki Arnerikán át akarta útját folytatni, angol fogságba került és Ausztráliában várta a háború végét. Így tehát várnom kellett kedvező alkalomra. Április végén megérkezett a szan-za-guli mandarin egyik hivatalnok, ki Pekingbe jött a családját meglátogatni. Volt persze nagy öröm, mikor találkoztunk, ő azután néhányszor elkalauzolt a kínai városrészekbe, hol kicsit belepilanthattunk az ottani tősgyökeres kínai életbe. Egy nap épp ilyen körutat tettünk és este egy kínai vendéglőben vacsoráztunk; elbúcsúzván, másnapra találkozódtunk egymásnak, de én hazatérőben még beszóltam a kaszinóba. Ott azzal a hírrel fogadtak, hogy Sanghaiból távirat érkezett, ennek értelmében egyikünk csatlakozhat egy kis társasághoz, mely onnan indul Amerikába és mint fűtők fognak egy gőzösre elszegődni.

Nekem több se kellett, az volt a főddolog, hogy egyáltalában alkalom kínálkozott, hogy valahogyan tovább jussak. Mindjárt jelentkeztem, hogy megyek. Legszívesebben még az este útrakeltem volna, de persze előbb meg kellett szereznem a kommandáns beleegyezését. Szerencsére még az est folyamán jelentkezhettem nála és szokott szívességgel azonnal meg-

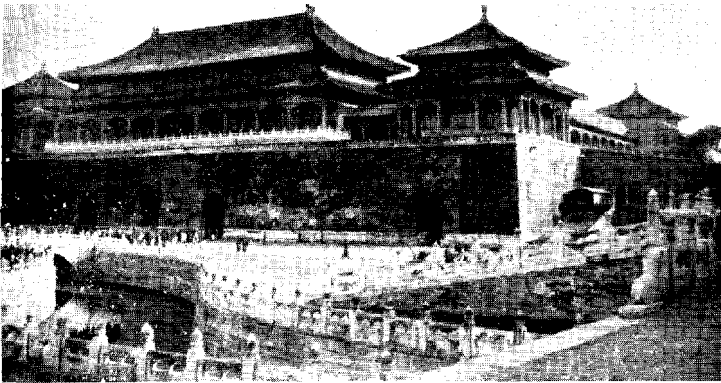
adta az engedélyt. Kora reggel kellett elutaznom és így csak úgy kutyafuttában búcsúzhattam el barátaimtól. Nehezen esett az elválás skotowói bajtársaimtól: azt hiszem, kicsit irigyelték az én szerencsémét, de abban a reményben váltunk el egymástól, hogy ők is nemsokára követnek. Az ő jó kívánságaikhoz csatlakoztak még a pekingi barátaim is, kiktől sebtiben elbúcsúztam. Az osztrák-magyar miniszter nagyon szeretetreméltóan fogadott, mikor búcsúlátogatásra jelentkeztem nála. Figyelmeztetett ugyan, hogy nehéz feladatra vállalkozom, de én, jóllehet tisztában voltam a dolog nehézségével, kötelességemnek tartottam az első alkalmat megragadni, hogy bevonuljak a csapatomhoz. Ugyanis japán cirkálójúk ellenőrizték a Kína és Amerika közötti forgalmat, s minthogy bizonytalan volt az átkelés személyszállító hajón, a mi társaságunk, mely először kockáztatta meg a japán kordont, kénytelen volt a fűtő szerepet elvállalni.

Sebtiben összecsomagoltam a holmimat és másnap reggel elutaztam Tien-csin-be, hol átszálltam a nan-king4 gyorsvonatra. Alig melegedtem meg a helyemen, rájöttem, hogy orosz kémmeel utazom egy fülkében. Kisvártatva a kínai kalauz diszkréten félreszólított, mondta, hogy tudja, ki vagyok és felajánlotta, hogy menjek át egy másik fülkébe, hol egyedül lehetek egy mandarinnal. Ezt meg is tettem. A kalauz pedig tovább játszotta az őrangyal szerepét. Mikor másnap megérkeztünk Nan-kingiba, hol pár órát kellett a sang[^]hai gyorsvonatra várakoznom, elkísért a városba és megmutatta a nevezetességeit. Azután átadott a sangshaiii vonat kalauzának, ki bevezetett a hálófülkémbé. Itt már *Black* néven utaztam és ez a név díszelgett a fülke ablakára ragasztott cédulán. Másnap reggel megérkeztem Sang-hai-ba. Mikor kiszálltam, szembejön velem egy úriember és kérdi tőlem hangosan olaszul, hogy olasz vagyok-e. Már a nyelvemen volt, hogy vissza-

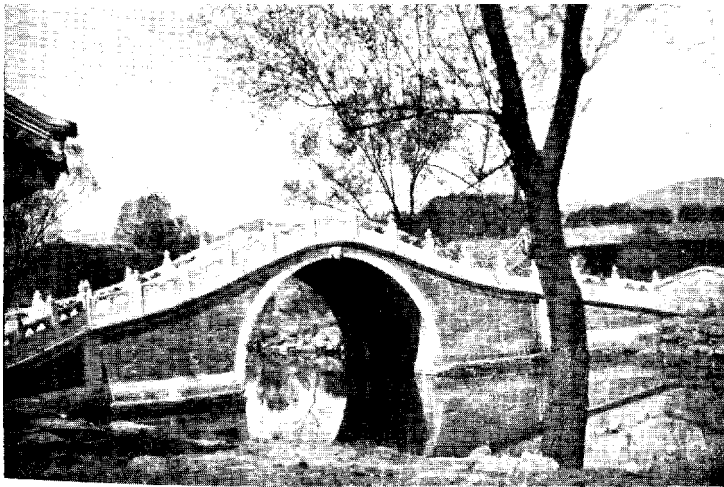
utasítsam a kérdést, mikor egyszerre feltűnik mellettem az orosz, ki Tien-csin-ben szállott velem a vonatra. Erre tanácsosnak tartottam taláalomra ráhagyni a dobot, mire az ismeretlen úriember intett, hogy jöjjenek vele. Közben az én oroszom eltűnt a tömegben és egy szögletben aztán bemutatkozott az új ismerősöm. A konzulátus titkára volt, egy módfelett kedves bécsi úriember, ki mindjárt magával vitt a kikötőbe. Ott átvezettünk egy nem messze horgonyzó amerikai tehergőzöshöz, melynek a neve „George R. Fenwick” volt. Felmásztunk a fedélzetre, hol a kapitány várt ránk. Ő ugyan tudta, hogy kivel van dolga, de a forma kedvéért, mint Olsen svéd fűtő szerepeltem. Nemsokára jött egy német és két osztrák tiszt és így aztán teljes számú lett a társaságunk. Nekik volt rendes útlevelük, míg, sajnos, nekem nem volt egy sor írásom se és ennek később alaposan meg is adtam az árát. A titkár szívélyesen elbúcsúzott tőlünk és mi mindjárt lementünk a matrózok kvartélyába, hogy ott átöltözzünk. Az igazat megvallva, nem voltunk valami nagyon elragadtatva a többi professzionátus matróztól. Az amerikai teherhajókon mindenféle nemzetközi akasztófavirág összeverődik és a mi hajónk sem jelentett kivételt. Mindenféle nemzetség képviselve volt ottan és látszott a pofájukon, hogy rakoncátlan útítársak lesznek.

Alig öltöztünk át, máris jött értünk a főgépész és vitt le magával a gépházba, hogy beavasson a fűtő-mesterség titkaiba. Akkora halom hamu meg salak gyűlt ott fel, míg a hajó a kikötőben volt, hogy lehámolt a bőr a tenyerünkről, mire el tudtuk tüntetni. Hát bizony nem volt valami előkelő foglalkozás, de minthogy ez volt az egyedüli út célunkhoz, egyikünknek sem jutott eszébe panaszkodni, sőt inkább mulattunk a helyzet komikumán.

Április 30-án indult el a gőzösünk és az első nyolc napon nagyon kedvezett az idő. Ez annál örvendete-

Peking: Tiltott városrész bejárata.

Peking: Császárnői nyári palotához vezető út hidja.

sebb volt, mivel a „George R. Fenwick” bizony nagyon öreg, rozoga hajó volt. Ha ki nem üt a háború, továbbra is csak kikötői szolgálatot teljesít, mint a háború előtt, de az amerikaiak kihasználtak mindenféle hajót, amely csak valahogyan elúszott a víz színén. Így aztán a mi gőzösünk is szaporán szállította a sok fegyvert, löveget meg automobilt Amerikából Vladivosztokba, visszafelé pedig Sang-hai-ban rakodott.

Az első napon nagyon óvatosan haladt a kapitány és estefelé, mikor még kínai vizeken voltunk, megállította a hajót. Sejtettük, hogy úgy akar manőverezni, hogy lehetőleg elkerülje a japán cirkálóhajókat, de ha tényleg ez volt a terve, kudarcot vallott vele. Tíz óra felé, mikor beérkeztünk a japán vizekre, fényszóró világossága, majd két ágyúlövés tudatta velünk, hogy észre vettek a japánok. Persze azonnal megálltunk, horgonyt vetettünk és jöttek a japánok vizsgálatra. Nekem nem volt útlevelém, ezért ajánlatos volt a diszkrét eltűnés. Az egyik fűtő betuszkolt egy kamrába és ott kuksoltam vagy két óra hosszat, míg a japánok elkészültek a hajó vizsgálatával. Mondhatom, nagyon kellemetlen két órát töltöttem abban a kamrában. Meg kellett lapulnom egy csomó piszkos zsák meg más cókók között és szinte kivert a hideg verejték, mikor elgondoltam, hogy mi történik majd velem, ha rámbukkannak a japánok. Ha tudtam volna, hogy ők csak a hajó papírjait vizsgálják és nem törődnek a személyzettel, bizony nem izgatom fel annyira magamat. De azt hittem, hogy majd ők is alaposan vizsgálják át a hajókat, mint az angolok szokták és akkor bizony rám járt volna a rúd.

Mihelyt eltávoztak a japánok, mi amatőr fűtők nagyban éltettük őket és ittunk a tiszteletükre pár pohár sanghai konyakot. Én azonban még mindig nem éreztem magamat teljes biztonságban, mert egész éjjel a közelünkben maradtak a cirkálóhajók és szemmel-

tartottak minket a fényszórójukkal. Közben szikratávíróval kérhettek utasítást, mert, nagy örömünkre, reggel 11 óra felé jelezték, hogy folytathatjuk utunkat. Majdnem nyolc napig utaztunk japán vizeken és az időjárás felette kedvezett. Egészen simán folyt az utazás; japán meg koreai halászbárkákon kívül nem találkoztunk más hajókkal, ezek is csak ritkán tűntek fel. Néha nagy halraj bukkant fel a víz tükreán, olyankor a kapitány elővette a fegyverét és céllövészeti mutatóványokat rendezett. Kedvező idővel a kapitány terve szerint egyhuzamban tettük volna meg az utazást, de a nyolcadik napon hirtelen megváltozott az idő. Épp feljöttem a fűtőházból a fedélzetre, mikor láttam, hogy óriási, sötétsárga felhők tornyosulnak a láthatáron és rozoga kis gőzösünk minden részében reszketve táncolt a hegymagasságú hullámokon. Nagynehezen letántorogtam a legénységi kvartélyba és láttam, hogy az én fűtőtársaim, egy kivételével, ki német tengerésztiszt volt és persze fel se vette a dolgot, teljesen tehetetlenül fetrengenek szanaszét. Valóságos siralomház volt lent, olyan tengeri betegek voltak az istenadták. Engem is magával ragadott a rossz példa, elkezdett forogni velem a hajó és mikor megint magamhoz tértem, úgy feküdtem az ágyamon, mintha odaszegeztek volna. Félig eszméletlen voltam, mikor jött egy fűtő és szólt, hogy ismét le kell mennem a fűtőházba. Megpróbáltam felkelni, de sehogysem ment. Nem is volt csoda, mert csakúgy recsegett, ropogott a hajó minden ízében. Minden hullámcsapás megrázta, mint a foxterrier a patkányt és a hullámok oly éktelen lármaival zuhantak a hajóra, mintha mindenfelé gránátok explodáltak volna. Hogy mi történt azon a félelmes éjszakán, azt másnap tudtuk csak meg, mert egész idő alatt mint a félhalottak hevertünk a vaságyainkon, melyeket csakhogy le nem csavart a falról a nagy rázkódtatás.

Reggel egy japán kikötőben — Mororan volt a neve — vetettünk horgonyt és ott megtudtuk, hogy a nagy vihar rettegett „tájfun” volt, mellyel szemben tehetetlen a legügyesebb tengerész is. A mi kapitányunk tett, amit tehetett, de mikor az óriási hullámok lemosták a fedélzetről az olajos hordókból álló rakomány legnagyobb részét, bemenekült Mororan-ba. A hajó kéményén látható mély horpadások mutatták, hogy mily magasra csapódtak fel a hullámok: mintha egy cyklops kalapácsával ütötték volna be.

Az egyik amatőr fűtő, ki tán legjobban odavolt a tengeri betegségtől, itt megcsöknyösödött és kijelentette, hogy ő semmi áron se megy tovább. Végre hathatós rábeszélésnek engedve, meggondolta a dolgot, de csakis azzal a feltétellel, hogy azontúl semmiféle munkát sem végez. Erről meg a kapitány hallani sem akart és keményen összekaptak. Erre a mi emberünk kapja magát, partraszáll és szerez magának bizonyítványt egy japán orvostól, hogy képtelen a hajón szolgálatot teljesíteni. Ezzel ugyan lefegyverezte a kapitányt, de annál dühösebb volt rá a hajó személyzete és a kapitány úgy állott bosszút, hogy ránk szóta a „beteg” munkáját. Hiába volt minden tiltakozás, pláne nyílt tengeren, hol a hajó kapitánya valóságos autokrata, így tehát mindegyikünk kénytelen volt naponként három órával többet dolgozni. Az egyik amerikai fűtő úgy feldühösült ezen, hogy késsel ment neki a „beteg”-nek és nagynehezen tudtuk csak megakadályozni a vérontást.

Mororan-ban rájöttünk, hogy milyen úri társaságba kerültünk. Alig vetett horgonyt a gőzösünk, ránkzúdultak a japán árusok, mint a sáskák. Az amerikaiak vásároltak tőlük egy csomó selyem- meg porcellántárgyat, mi azonban célirányosabbnak tartottuk élelmiszert meg néhány üveg szíverősítőt venni az útra. Mihelyt megtudták a matrózok, hogy hol tartjuk a

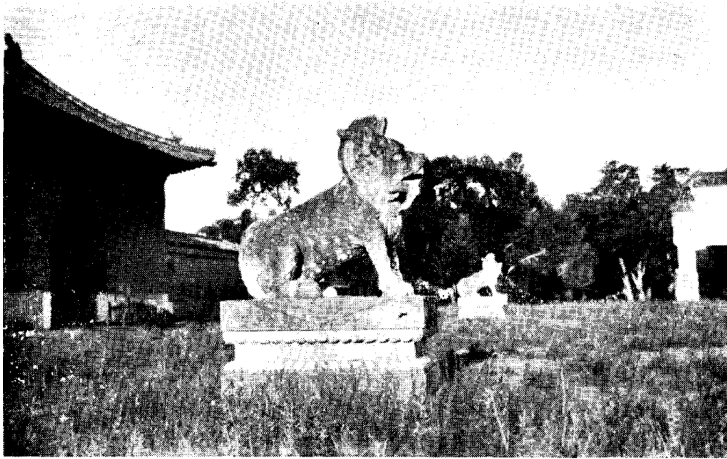
whiskyt, suttyomban feltörték a szekrényünket és rövid időn belül hatalmasan el volt ázva az egész társaság. Énekeltek, táncoltak, kiki a maga nyelvén meg szokása szerint, az egyik pláne úgy berúgott, hogy tánc közben beleesett a tengerbe, a többiek nagy mulatóságára.

Nem volt újdonság előttünk, hogy Japán sok municiót szállít Oroszországba és Mororan ékes példája volt tevékenységüknek. A város tulajdonképpen nem volt más, mint egy nagy ágyú- meg municiógyár, melyet a közeli szénbánya táplált. Éjjel-nappal zúgott a sok gép és elszorult az ember szíve, ha meggondolta, hogy hány derék emberünk sírját ássák ottan.

Örültem is, mikor másnap délután megint tengerre szálltunk. Metsző hideg szél fújt és kergette a láthatáron az acélszürke hófelhőket. Folytonosan északnak tartottunk, napjaink monoton, izomőrítő munkában teltek el. A súlyos munkát én annál nehezebben tudtam végezni, mivel szüntelenül betegeskedtem és nem voltam képes kellően táplálkozni. Legjobban bírta persze a munkát a német tengerésztiszt, ki fel sem vette a fűtőház forróságát meg a tenger hánytorgását.

Május közepén érkeztünk az Aleuti szigetcsoporthoz és pár napig a szigetektől kb. három mérföldnyire haladtunk. Megkapó látványt nyújtottak a magas, jeges koronájú hegyek; a szigetek a hajóról teljesen lakatlanoknak tűntek fel, a sok vízimadáron kívül sehol se láttunk ott élőlényt. Május 25-e táján kissé megcsillapodott az idő és ugyancsak jól esett a napfény. Egy este a hajó közelében feltűnt néhány óriási cet hal és sokáig elnéztük, amint a vizet magasra fecskendezve, cirkáltak körülöttünk.

Nagy volt az örömünk, mikor a kapitány jelezte, hogy közeledünk az amerikai partokhoz. Másnap elhaladtunk a szép fenyveserdős Vancouver-sziget mellett és utunkat gyönyörű májusi napfényben folytat-

Peking : A földművelés temploma. Első udvar.

Peking : A Míng sírokhoz vezető út.

tuk. Hálát is adtam érte a jó Istennek, mert annyira el voltam gyengülve, hogy nem egyszer összeestem munkaközben és csak akkor tértem magamhoz, mikor társaim felocsoltak. Egyszer annyira kimerültem, hogy nem volt eröm az ágyamból felkelni. De ott se hagytak békét és az egyik fűtő úgy végigöntött egy vödör jéghideg vízzel, hogy kínomban visszavánszorogtam a géphez melegedni. Megpróbáltam rávenni a többi fűtőt, hogy vállalják el jó pénzért a munkámat, de míg nyílt tengeren voltunk, nem álltak kötélnek. Mikor aztán a part mellett haladtunk, sikerült megszabadulni a munkámtól. A kanadai partvidék többé-kevésbé lakatlannak látszott, csak itt-ott tűnt fel egy világítótorony. Annál barátságosabb benyomást tett rám az amerikai partvidék, hol egymást érte a sok takaros falu meg kisváros. Május 30-án futottunk be egy kis kikötőbe, hol az összes Seattle felé tartó hajókat átvizsgálják. Szerencsésen átestünk az orvosi vizsgálaton és pilóta vezetése alatt megérkeztünk Seattle-be.

Úgy megörültem ennek a szép kikötővárosnak, mintha már otthon lettem volna. El voltam telve az érzéssel, hogy ennyi viszontagság után végre eljutottam a szabadság országába, hol senki sem fogja utamat állani. Már látni véltem, hogyan száguld velem az expresszvonat New York felé, ott a gőzös, egykettőre otthon leszek és akkor, Isten segítségével, még használhatok a hazámnak. Szép álmom volt, de a sors hamar beleszólt, hogy: „lassan a testtel”.

Míg a vámhivatalnokok átvizsgálták a hajót, mi ki-vedlettünk fűtői egyenruhánkból és vártuk a fejleményeket. Ezek aztán rám nézve nagyon kellemetlenek voltak. A többiek útleveli rendben voltak s egykettőre átestek a vizsgálaton, de nekem nem volt egy sor igazolványom se, azért kezdettől fogva, mint gyanús egyen szerepeltem. A kapitány még jobban elrontotta a dolgomat kijelentésével, hogy nem is ismer enge-

met, csak úgy lopva kerülhettem a hajóra stb. A vizsgálatot vezető hivatalnok mindjárt görbe szemmel nézett rám és mikor befejezte a kihallgatásomat, mondta, hogy engem magával visz a városba. Ez persze úgy hatott rám, mint a hideg zuhany; hova lettek az én szép illúzióim amerikai fogadtatásomat illetőleg! Fokozódott a méltatlankodásom, mikor láttam, hogy kényelmes automobil viszi a társaimat a város felé; mondták ugyan búcsúzóban, hogy pár óra múlva értem jönnek, de ez sovány vigasz volt, mikor a hivatalnok minden ceremónia mellőzésével intett, hogy kövessem cók-mókostul. Kullogtam utána a villamosvasút felé, mint a leforrázott kutya. Szerencsére nem próbált velem társalogni, mert dühömben olyan bizonyítványt állítottam volna ki a szabadság országáról, hogy már csak annak a rovására is lezárnak. Villamoson mentünk be a városba és egy nagy épület előtt leszálltunk. Amint a kapunál bemegyünk, látok egy rácsos ajtót, mögötte meg egyenruhás őrt. Gondoltam magamban, hogy az orosz vendégszeretet után most majd kóstolót kapok az amerikaiból. A hivatalnok átadott a profósznak, ki végignézett rajtam és abbéli véleményének adott kifejezést, hogy „fine dandy” (finom gavallér) vagyok. Erre elszedte a poggyászatot és bevezetett egy rácsos ajtajú helyiségbe, hol néhány vaságy, asztal meg szék képezte a bútorzatot. Kicsi, de annál vegyesebb társaság lézengett ott. A profósz mondta, hogy azok is olyan „dandyk”, mint én és jó mulatást kívánva, elcsoszogott.

A többiek keveset törődtek velem, egyesek kártyáztak, mások egy piszkos újság segítségével csináltak rendet Európában, egy „dandy” meg nyilván a saját szakállára folytathatott háborút, mert alig lehetett látni az arcát a sok kötéstől. Az egyik bajtárs bemutatkozott, mint tiroli és rövidesen ismertette velem az amerikai viszonyokat. Vele nem sokat teketóriáztam

és mikor elkezdett faggatni, hogy mi járatban vagyok, azzal tömtem be a száját, hogy dolgozni jöttem Arnerikába és nem tudom, hogy miért hoztak oda. Félóra múlva értem jöttek és átkísértek egy hivatalos helyiségbe, hol vizsgálóbizottság elé állítottak. El voltam rá készülve, hogy előbb bezárnak és aztán visszaküldenek Kínába. Mikor meggondoltam, hogy mennyit szenvedtem azon az átkozott gőzösön, csak úgy fojtogattott a düh. Megkezdődött a kihallgatás, megismételtem, amit a hajón mondtam, tudniillik, hogy magyar munkásember vagyok, értek a földműveléshez és alkalmazást keresek. Észrevettem, hogy az elnök helyeslően bólintott, mikor erősködtem, hogy csakis munkát keresek Amerikában, sőt későbben, mikor mondtam, hogy New Yorkba igyekezem, szólt, hogy maradjak Washington államban, mivel ott mindig számíthatok jó keresetre, mint földműves. Ezen felbátorodva kértem, hogy bocsássanak szabadon, mibe bele is egyeztek, feltéve, hogy útítársaim értem jönnek. Nemsokára megjelent az egyik német tiszt és annak a társaságában elhagytam a végzetes épületet.

NEW YORK

A kényelmes hotel meg jó vacsora egy-kettőre elfelejtették kellemetlen kalandomat és feltételeztem, hogy vele lezáródott baleseteim fejezete. A balszerencse azonban ott se hagyott el és kis híja volt, hogy megint bajba nem kerültem. Az egyik német tiszt ugyanis bemutatott egy előkelő seattle-i német családnak, mely tiszteletünkre nagy ebédet rendezett. Nagyon érdeklődtek az összes jelenlevők szibériai élményeim, meg az ottani állapotok iránt és engedve kérésüknek, röviden elbeszéltem tapasztalataimat. Szerencsétlenségemre ott volt a seattle-i német újság szerkesztője is, ki nagy megütközésemre másnap öles cikket hozott a lapjában, melyben keményen nekirontott az oroszoknak és a szibériai állapotokkal összefüggőleg megemlített engemet név szerint. Alig múlt el pár óra, értesítettek, hogy az orosz konzulátus panaszt emelt ellenem az amerikai hatóságoknál.

Barátaim haditanácsot tartottak és megegyeztek abban, hogy legokosabb lesz, ha tüstént elhagyom Seattlest. Egyik amerikai német ismerősünk rögtön érttem jött automobiljával és elszárguldottunk Tacoma felé. Pihenés nélkül futottuk be a hosszú utat. Tacomában egy német barátjánál szállásolt el engem és ott vártam pár napig, míg hír jött Seattleből, hogy kitisztult a láthatár. Visszamentem, de nem éreztem magamat biztonságban és másnap tovább utaztam San-Franciscóba a velem jött osztrák és német tiszt társaságában, kik szintén New Yorkba tartottak.

San-Franciscóban jelentkeztünk a konzulátusunknál Nagyon odavoltunk mindketten az utazás fáradalmaitól ezért a konzulátus orvosa tanácsára elmentünk egy közeli tengeri fürdőhelyre, Santa-Cruzba. Az orvos úgy akarta, hogy négy hétig maradjunk, de két hét után meguntuk a henyélést, annál is inkább, mivel ott is folyton orosz kémek környékeztek. Az egyik olyan vakmerő volt, hogy egyenesen beszélgetésbe akart velünk bocsátkozni, de olyan fogadtatásban részesült, hogy sebtiben elhordta magát.

Denveren át Chicagóba mentünk. Mindkét városban rövid pihenőt tartottunk és mindenütt módfelett szívélyes fogadtatásban részesültünk a német konzulátusnál, a német meg a magyar kolónia körében egyaránt. Július közepén érkeztünk meg New Yorkba, hol a konzulátus engem egy német családhoz utasított. Azoknál maradtam, míg New Yorkban voltam. Nagyon kedves emberek voltak és annyi viszontagság után jól esett a nyugodt, családi otthon. Sajnos, a hajón végzett nehéz munka következtében kiújult régi vállperectörésem, mely kegyetlen fájdalmakat okozott. Ez se történhetett volna alkalmatlanabb időben, mert én folyton készenlétkben tartottam magamat utam folytatására. Végre mégis szót fogadtam az orvosnak és hosszú kezelésnek kellett magam alávetnem a német kórházban, hol rendkívül figyelmesen kezeltek az orvosok. Augusztus közepén megérkezett Nádas Pekingbői és természetesen nagy volt az öröm, mikor viszontláttuk egymást. Ő már, mint elsőosztályú utas, jött Honolulun át SansFranciscóba, mert közben bebizonyult, hogy a japánok nem zaklatják az utasokat, mint az angolok.

Valótlanságot mondanék, ha azt állítanám, hogy nem éltem jól New Yorkban. Kényelmesen és kellembesen éltem, de mindig rosszul éreztem magam, mert sehogyssem tudtam megbarátkozni az ottani étellel meg

életfelfogással. Mindig bántott a tudat, hogy óriási arzenálban élek, hol száz meg száz gyár ontja éjjel-nappal a sok muníciót és úgy istápolja az ellenségeinket. Aztán meg nagyon visszatetszett az a nagyon durva, leplezetlen dollárimadás és mindez fokozta a vágyamat, hogy mielőbb útrakeljek hazafelé. Mindig ez a gondolat lebegett a szemem előtt, de tanácstalan voltam, mert mindenki lebeszélte és figyelmeztetett a nagy, szinte leküzdhetetlen nehézségekre, melyeket az angol blokád gördített az Európába igyekvők útjába» így ért ott a románok augusztusi hadüzenete, mely fokozta türelmetlenségemet. Égett a föld a talpam alatt, még éjjel is arról álmodtam, hogy megyek haza, vissza a csapatomhoz. Kérdezősködtem újból, de mindenütt rázták a fejüket az emberek: hiába próbálkozom, nem jutok át az angol blokádon.

Nagy és őszinte rokonszenvet mutattak irányomban az ír republikánus kolónia tagjai. Gyakran találkoztam velük egy világszerte ismert és nagynevű magyar festőművész műtermében, ki engem nagyon felkarolt és akinél sok kellemes órát töltöttem. Ír barátai meleg érdeklődést tanúsítottak terveim iránti New Yorkban ugyan keveset tehettek érdekemben, de biztosítottak nem egy alkalommal, hogyha történetesen sikerülne Írországból partraszállani, a legnagyobb készséggel mozgósítják ottani kiterjedt és hathatós politikai szervezeteiket érdekemben. Köztük a híres Sir Roger Casement leánya nagy propagandát fejtett ki az amerikai közvélemény befolyásolására, hogy megmentse atyját, kit az angolok tudvalevőleg hazaárulás vádjai alatt fogvatartottak és később kivégeztek.

Ugyanott megismerkedtem későbbben egy német orvossal, dr. Hagennel, ki szintén Kínából jött New Yorkba. Ő is azon törte a fejét, hogy átkerüljön Németországba, hol fel akarta ajánlani szolgálatait a német kormánynak és azonkívül nagyon kíváncszott vissza

a családjához. Szeptember 20-a táján váratlan megkeresett és értésemre adta, hogy talált egy teljesen megbízható ügynököt, ki majd talál módot arra, hogy svéd hajón átjussunk Gothenburgba. Kérdezte, hajlandó volnék-e vele jönni? Én percig se haboztam és így nemsokára összejöttünk az ügynökkel dr. Hagen lakásán. Megállapodtunk, hogy külön-külön elszegődünk svéd gőzösökre, mint matrózok. Későbbben azonban az ügynök kifogásolta ezt a tervet és ezért szeptember 29-én megegyeztünk, hogy mindketten egy és ugyanazon a hajón fogunk utazni. Az ügynök nem győzte dicsérni a szóbanforgó hajó kapitányát meg személyzetét, mint feltétlenül megbízható embereket, annál is inkább, mivel rakományuk részben dugáru és nagy pénzjutalommal kecsegteti őket a társaságuk, ha az angol kordont elkerülve, befutnak Gothenburgba. Megbeszéltük azt is, hogy dr. Hagen mint fűtő, én meg mint matróz fogunk elszegődni a svéd hajóra.

A Z A N G O L B L O K Á D

Másnap, szeptember 30-án, reggel beszereztük a szükséges ruhákat és mindjárt ott a boltban átöltöztünk. Délután az ügynökkel együtt a kis kikötői gőzösre szálltunk, mely vitt a „Brize” felé. Az volt ugyanis a gőzös neve. Vegyes érzésekkel hagytam el New Yorkot: szidtam magamat, hogy nem tudok úgy istenigazában örülni annak, hogy végre valahára útrakelhetek. De mintha egy titkos hang hívott volna vissza és fenyegetett volna, hogy ismét fogságba kerülök, ha nem fordulok vissza idejekorán. Nyugtalanított az is, hogy néhány gyanús alak alaposan szemügyre vett bennünket, mikor a gőzösre szálltunk. Egész idő alatt viaskodtam ezzel az aggasztó érzéssel, már számon volt a szó, hogy forduljunk vissza, de elfogott a szégyen, mikor láttam, hogy dr. Hagen milyen vígan vág neki a kalandnak... Eszembe jutott a skotowói temető meg az őserdő és mintha hallottam volna Iván hangját, hogy pipogya fráter lett belőlem és tiszt létemre meghátrálok ott, ahol egy orvos, ki sohasem szagolt puskaport, percig se tétovázik. Elszégyeltem magamat és hallgattam, — bár szót fogadtam volna az ösztönömnek, de a sors másképen akarta és vele hiába okoskodik az ember.

Estefelé elhagytuk New Yorkot. Keményen kellett dolgoznunk, de egy nap tengeri betegség után egészen jól éreztem magamat és az amerikai gőzőssel összes hasonlítva, egészen tűrhető életem volt, mint matrónak. Dr. Hagen viszont már három nap után beleunt a fűtőmesterségbe és bemutatkozván a kapitánynak, mint német orvos, rávette, hogy mentse fel a szolgálat

alól. A kapitány úriembernek bizonyult, különösen vele szemben; nemcsak hogy felmentette a munka alól, de azonkívül még a saját fülkéjében adott neki helyet és így persze nagy kényelemben utazhatott. Mindig fényes jó kedve volt és amikor csak együtt voltunk, folyton énekelt és ragyogó színekben festette megérkezésünket Gothenburgba, hol ő majd az egész hajó személyzetét megvendégeli stb. Rám nagyon kellemetlenül hatott az ő indokolatlan, kicsapongó jó kedve. Egy percre se tudtam megszabadulni az előérettől, hogy bajba kerülünk és szinte biztosra vettem, hogy ismét fogságba kerülök. A legénységnek is feltűnt az orvos jó kedve és hirtelenszöke ember lévén, ki furcsán festett, mint kormos fűtő, elnevezték fekete kanárinak. Gyakran figyelmeztettem, hogy nyugtával dicsérje a napot, de ő persze soha életében sem volt fogságban és így nehezen tudta megérteni az én aggodalmaimat. Nem tudta felfogni azt a rettenetes nyomorúságot, mely a fogságban vár az emberre, hol úgy el van szakítva a világtól, mint az élő halott.

Ettől eltekintve, igazán nem volt okom panaszra. A rozoga, rendetlen amerikai gőzös rakoncátlan legénysége után kitűnő benyomást tettek a fegyelmezett, szorgalmas svédek. A kapitánnyal nagyon jó viszonyban voltunk, gyakran elbeszélgettünk vele és olykor az ő térképén követhettük a hajó haladását. Míg a kanadai part mentén haladtunk, kedvező időjárás kísért, de mihelyt kijutottunk a nyílt tengerre, szél és eső fogadott. Tulajdonképpen örültünk ennek az időnek, mert a szél velünk tartott és a kapitány abban reménykedett, hogy tán két nappal gyorsabban érkezünk át Európába, mint számította. Minden különösebb esemény nélkül folyt az utazás, a kapitány Észak-Skócia mellett széles ívben elhaladva akarta elérni a dán szigeteket és nagyban reménykedett, hogy elkerüli az angol cirkálóhajókat.

Október 14-én éjszaka hirtelen éles, vakító fényre ébredtem, mely hol a szemembe vágott, hol meg hirtelen eltűnt. Eleinte azt hittem, hogy álmodom, de mikor kidörzsöltem az álmot a szememből, rájöttem, hogy nagy viharba értünk és a fény változása a hajó ingadozásával függött össze. Sejtettem, hogy angol cirkálóhajó irányítja ránk a fényszóróját; azonnal kiugrottam az ágyamból és rohantam az orvos fülkéjébe. Édesdeden aludt szegény feje, biztosan arról álmodott, hogy már otthon van a családjánál. Csak úgy hebegett, mikor felráztam és ráförmedtem, hogy keljen fel, itt vannak az angolok. Magára kapkodta a ruháit, felszaladtunk a fedélzetre és ott mindjárt megpillantottuk a láthatáron egy nagy hadihajó körvonalait, mely szünet nélkül ránkszegezte vakító fényszóróját. Már akkor az egész személyzet talpon volt és persze ők is tisztában voltak a helyzettel. Hajnalban egészen tisztán láthattuk a hadihajót, mely az angol zászlóval árbocán, lassan közeledett felénk, majd elhaladt "mögöttünk és ágyúlövés oszlatta el esetleges kételyeinket, hogy meggyűlt vele a bajunk. Szívem mélyéből a tenger fenekére kívántam ezt a páncélos útonállót. Ugyan hathatósabb lett volna, ha egy német bűvárhajó bukkant volna ott fel, de, sajnos, azok is cserbenhagytak.

A hadihajó jelezte, hogy be akarják várni a vihar csillapulását, mielőtt átküldenék hozzánk és egyúttal figyelmeztettek, hogy időközben ne próbáljunk esetleg továbbszárni. A kapitányom már reménykedett, hogy a vihar megakadályozza majd a vizsgálatot, de délután elcsendesedett a tenger és nagynehezen átevezett hozzánk egy angol tengerésztsiszt két katonával. A tiszt meghagyta a kapitánynak, hogy irányítsa a hajóját Stornowayba, mely kis kikötő a Hebridákon, ahol a háború alatt a kereskedelmi teherhajókat vizsgálták.

Mi ketten az orvossal nagyon savanyú arcot vágunk erre a hírre, de a kapitányt is ugyancsak lehan-

golta ez a fordulat. Minden egyébtől eltekintve, meg-
hökken az idővesztéstől, hiszen vagy 600 mérföld,
nyire voltunk Stornowaytól. Eltartott két és fél napig,
míg odaérkeztünk. Az utazás folyamán bizony el-
némult az én fekete kanárim éneke. Nemcsak hogy
megcsappant a jó kedve, de egyenesen kétségbe volt
esve. Tényleg úgy viselkedett, mintha szerepet cserél-
tünk volna, mert én, bár tisztában voltam a helyzet
veszélyes voltával, kezdettől fogva számoltam ezzel a
lehetőséggel. Szinte örültem, hogy végeszakadt a bi-
zonytalanságnak és szembenézhettem az angol blokád-
dal. Biztattam is az orvost, hogy ne hagyja el magát,
hiszen még nincsen minden elveszve, hátha elkerüljük
az angolok figyelmét. Ha pedig mégis pácba kerülünk,
többet fog használni a bátor, biztos fellépés, mintha
előre beadjuk a derekunkat.

Október 17-én, tehát skotowói szökésem első év-
fordulóján, érkeztünk meg Stornowayba és mondtam
is dr. Hagennek, hogy most el fog dőlni, vájjon szeren-
csét hoz-e vagy pedig a sors egyik kezével visszaveszi
tőlem azt, amit a másikkal adott. Másképen képzel-
tem ezt az évfordulót és ha kedvezett volna a szerencse,
szándékomban volt illően megülni.

Mihelyt horgonyt vetettünk, jöttek az angol vám-
hivatalnokok tengerészkatonák és rendőrök kíséreté-
ben és elsősorban a hajó rakományát vizsgálták át.
Később aztán a hajószemélyzet vizsgálatára tértek át
és külön kellett mindenkinek átesni a kihallgatáson.
Mikor láttuk, hogy milyen szigorúan ellenőrzik az út-
leveleket, megegyeztem az orvossal, hogy megsemmi-
sítjük a mieinket, mert a személyleírás bizony nagyon
lazán illett ránk. Körülményesen megbeszéltük jóelőre
a mondanivalónkat s az orvos simán átesett a kihall-
gatáson. Én történetesen utolsónak maradtam s jól
megfontolhattam a mondókámat, valamint azt is, hogy
hogyan fogok a kihallgatáson viselkedni. Az úton be-

hatóan megfigyeltem a matrózok viselkedését, fellépését és modorát és szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy nagyrészt elsajátítottam ideiglenes foglalkozásom külső jeleit. Úgy is léptem fel, mint egyszerű, tudatlan munkásember és csakis kérdésekre feleltem; mondtam, hogy John Nielsen norvég matróz vagyok, nincsen útlevelem, mert Amerikában amúgyis kaptam munkát. Kérdésükre, hogy Amerikában mivel foglalkoztam, azt feleltem, hogy egész nyáron egy farmon dolgoztam, de a nyári munka megszűntével nem találtam alkalmazást és így elszegődtem matróznak, mert hallottam, hogy mostan jól fizetik a matrózokat.

Nem tudtam megítélni, hogy vájjon hittek-e a szavamnak, de elbocsátottak minden megjegyzés nélkül és így megújult a reményem, hogy tán mégis kisiklóm körmeik közül. A kapitányunk izgatottan várta a kihallgatás eredményét és a szalonjában egyre-másra csillapította az idegeit skót whiskyvel. Mindkettőnk is megkínált, mikor az angolok eltávoztak a hajóról; biztosra vette, hogy nem jöttek rá a turpisságra. Mi is féligmeddig megnyugodtunk és alaposan örültünk a kedvező fordulatnak. Gratuláltam is magamnak, hogy a skotowói évforduló napján nem hagyott cserbe a szerencsém és aznap este meg is ünnepeltük a szerencsés évfordulót. Másnap nem történt semmi különösebb dolog, az angolok felénk se jöttek, csak néhány csónak hozott élelmiszert meg friss vizet, ami megérősített reményünkben, hogy nemsokára folytathatjuk utunkat. Mindazonáltal megpróbáltuk rábeszélni az egyik gépészt, hogy rejtsen el valahol arra az esetre, ha az angolok mégis értünk jönnének. De jóllehet szép összeg pénzt ajánlottunk fel neki, hallani sem akart a dologról, mondván, hogy messzire vagyunk a parttól és nem tudná megmagyarázni az eltűnésünket. Bajba kerülne tehát nemcsak ő, de az egész hajó személyzete is.

Nem maradt tehát más hátra, mint bevárni az eseményeket. Harmadnap délelőtt megint megjelentek az angolok és ezúttal már csak kettőnket jöttek kihallgatni. Először engem vettek elő, de én ragaszkodtam az első kihallgatásnál elmondott adatokhoz, mire megkérdeztek, hogy tudok-e írni meg olvasni. Mondtam, hogy nem, azaz hogy csak éppen a nevemet tudom aláírni, azt is csak Amerikában tanultam meg, mert sohasem jártam iskolába, ők aztán összehasonlították az aláírásomat a hajószemélyzet lajstromával és mivel egyezett az ott szereplő Nielsen aláírásával, látszólag szűnni kezdett a gyanújuk. A legidősebb rendőrhivatalnok szólt is a másíknak, hogy ő nem hiszi, hogy német vagyok. Nehéz kő esett le a szívemről, mikor mondták, hogy végeztek velem és maradhatok a hajón.

Utánam következett az orvos és mindjárt kéményen nekirontottak. Tudtára adták, hogy őt az első perctől fogva gyanús egyénnek tartották, mert bár maszatos arccal jött eléjük, gondozott, úri kezei elárulták, hogy nem lehet fűtő. Továbbá feltűnt az összevissza kaszabolt arca. Tényleg volt neki egy csomó „smissze” az arcán, melyeket egyetemi hallgató korában szerzett és amelyeket New Yorkban észre se vettem, mert hosszú szakálla eltakarta, de egy meggondolatlan percben útközben leborotválta a szakállát és az volt a veszte. Unszolták, ismerje be, hogy német, ő tagadott mindent és amikor az egyik rendőrtisztviselő fölrajzolt egy német vívókardot, azt mondta, hogy sohasem látott ilyen szerszámot. Végeredményben megmaradtak az angolok amellet, hogy felette gyanús egyén és kijelentették, hogy majd kábeltudósítást kérnek őt illetőleg New Yorkból. Ezzel visszamentek a partra, de az orvost egyelőre a hajón hagyták. Ismét kínos várakozás következett. A kapitány whiskysüveg segítségével iparkodott megóvni a lélekjelenlétét; nekem elárulta aggodalmait az orvos sorsát

illetőleg és egyúttal gratulált, hogy én viszont szerencsésen átestem a dolgon. Délután épp a kapitány kabinjában vitattuk a helyzetet, mikor egyszerre látjuk, hogy közeledik egy motorcsónak rendőrökkel meg tengerészkatonákkal. Mondtam az orvosnak, hogy ezek bizonyára kettőnkért jönnek és rögtön felszaladtunk a fedélzetre. Sajnos, helyesen ítélt meg a helyzetet, mert mihelyt felértek a fedélzetre, körülvettek engem a katonák és jelezték, hogy velük kell mennem, mégpedig úgy, ahogy voltam, piszkos, vékony matrózurahámban.

Kérdezték ugyan, van-e poggyászm, de én megmaradtam amellet, hogy földhözragadt szegény munkás vagyok és mondtam, hogy nincsen semmim se. A rendőrtisztviselők közben elővették dr. Hagent s az orra alá tartottak egy newyorki táviratot, melyben az állt, hogy a mi hajónkon utazik egy német orvos meg egy magyar tiszt. Az orvos erre kedélyesen elnevette magát, mondta, hogy feladja a harcot: ő az a német orvos. Engedelmet kért, hogy megmosakodhasson és rendbehozhassa a poggyászát. Meg is engedték neki. Én közben ott állottam a tengerészkatonákkal és váltig erősködtem, hogy én szegény norvég matróz vagyok. Egy öreg katona biztatott, hogy nem történik semmi bántódásom, kapok útlevelet és elengednek, de az orvost bezárják.

Mikor az orvos elkészült, beszálltunk a csónakba és befutottunk Stornowayba. A parton meghagyta az egyik rendőrtisztviselő a katonáknak, hogy vigyék az orvos kofferjét, de azok nagylelkűen rám tolták a hordári szerepet. Nem mertem okoskodni és így vihettem a nehéz koffert egészen a rendőrállomásig. Itt a katonának átadtak bennünket egy rendőrőrmesternek, ki átkutatta a zsebeinket meg a doktor poggyászát, aztán kinyitott egy cellát, odadobott nekünk néhány pokrócot a deszkapriccsre és ránkzárta az ajtót.

S C O T L A N D   Y A R D

Mikor egyedül maradtunk, igazán nem voltam képes az orvossal csak egy szót is beszélni. Fáztam kegyetlenül vékony vászonruhámban, magamra kaptam egy pokrócot és lefeküdtem a priccse. Úgy éreztem magam, mint annak idején, mikor elfogtak az oroszok. Elgondoltam, hogy mennyit szenvedtem, mennyi mindent tettem kockára, hogy eljussak haza, hol minden emberre szükség van és mikor elgondoltam, hogy mindez hiába volt, hiába a sok szenvedés, hiába a megrongált egészség, hiába a vágyakozás hosszú hónapokon át, hát úgy fáj a szívem, mintha kést döftek volna belé.

Az orvos közben bámult a falra, majd elkezdett zokogni, mint egy kisgyerek. Nagy bánatom dacára megsajnálta; vigasztaltam tőlem telhetőleg és figyelmeztettem, hogy háborúban mindent el kell viselni a haza érdekéért és nem szabad gyengeséget mutatni az ellenséggel szemben. Kisvártatva benyitott hozzánk a rendőrőrmester és felajánlott az orvosnak egy külön cellát, nehogy együtt kelljen maradnia egy közönséges matrózzal. Az orvos azonban szabadkozott és kérte az őrmestert, hogy hagyjon minket együtt, azt hozván fel kifogásul, hogy két ember inkább meg tud melegedni a fűtetlen cellában. Az őrmester ugyan beleegyezett, de észrevettem, hogy különösnek találta, hogy az orvos kényelmét feláldozza, hogy velem együtt maradjon. Hiba volt továbbá az is, hogy mihelyt kiment

az őrmester, mellém ült az orvos és németül beszélt hozzám. Biztosra vettem, hogy kívülről hallgatóztak, hogy megtudják, milyen nyelven beszélünk egymással.

A tárgyilagosság kedvéért feljegyzem, hogy egészen tisztességesen bántak velünk ott a stornowayi rendőrállomáson. Különösen figyelmes bánásmódban részesítették az orvost, mert már csak foglalkozására való tekintettel is dzsentlmennek tartották és aszerint viselkedtek vele szemben. Az őrmester felesége gondoskodott, hogy ne szenvedjünk semmiben hiányt és az orvos tiszteletére süteményt meg csokoládét is hozott a cellánkba.

Másnap éjfélkor tudunkra adták, hogy tovább visznek Londonba. Az irodában aláírtak velünk egy jegyzőkönyvet és aztán elbúcsúztunk az őrmester családjától. Ismét nekem kellett cipelni az orvos kofferjét le a kikötőbe, hol be kellett várnunk egy kis gőzöst. Nagy vihar dühöngött, hideg, havasesővel; még az orvosnak is vacogtak a fogai a kegyetlen hidegben, én meg a vékony ruhámban egészen el voltam gémberedve. Lehattunk vagy negyvenen azon a kis gőzösön, többnyire fiatal tengerészkatonák, kik alkalmasint bevonulófélben voltak. Annyira tömve volt a hajó lenn, hogy mindannyian nem is fértünk ott el és páran felszorultak a fedélzetre. Alig hagytuk el a kikötőt, valóságos orkán és toronymagasságú hullámok fogadtak. Nem tartott sokáig, kivétel nélkül majd mind megbetegedett a sok fiatal katona; altisztjük egyenesen a kapitányhoz fordult és kérte, hogy forduljon vissza, mert, úgymond, sohase érjük el a skót partot. A kapitány azonban megtagadta a kérését és sarkonfordulva, faképnél hagyta az altisztet. Én is kegyetlen rosszul éreztem magamat lenn a sok beteg ember között és, jobb hiányában, valahogyan felmásztam a fedélzetre. Itt is fetrengett már egy csomó beteg katona, s a szó szoros értelmében ordítottak kínjukban. Nagynehezen meg-

kapaszkodtam mindenben, ami csak a kezem ügyébe került és küszködtem a viharral meg a tengeri betegséggel míg végre úgy átfáztam, hogy kénytelen voltam ismét lemenni. Úgy ki voltam merülve, hogy lefeküdtem a csupasz padlóra és ott maradtam fekvé reggel 7 óráig, mikor kicsit megcsendesedett a vihar. Akkor visszamentem a fedélzetre és ott maradtam, míg hajónk befutott a kis skót kikötőbe, hol mindnyájunk nagy öröme, ismét szárazföldet éreztünk a talpunk alatt. Szélesvállú rendőrtisztviselő vett ott minket át és elkísért a vasúti állomásra.

Ez volt az első angol vasúti állomás, melyet életben láttam és először szégyeltem magamat, mikor végignéztem a rongyos ruhámon. Azután eszembe jutott a sok más katona, ki lerongyolódik a harcban meg küzdelemben és belenyugodtam a helyzetembe. Amerikával éles ellentétben itt lépten-nyomon feltűntek a háború nyomai: egymást érte a sok katona meg gyászruhás nő. Mi nem csekély feltűnést keltettünk, engem tán kevésbé bámultak meg, mint az orvost, mert utóvégre kikötővárosban sok a szegény matróz, de olyan tipikus németet, mint az orvos, már régen láthattak.

A mi fülkénkben volt még kívülünk egy skót katona, egy-két idősebb férfi és egy fiatal asszony kislánykájával, mindkettő mély gyászban. Ütitársaink figyelmesen szemügyre vettek, de aztán nem foglalkoztak velünk, kivéve a katonát, ki cigarettával kínált meg bennünket és beszédbe bocsátkozott a rendőrünkkel. Bevonuló újonc lehetett és úgy vettem észre, nehéz szívvel hagyhatta el az otthonát. Alapjában véve nagyon csendes volt a társaság, csak a rendőrnek volt jókedve: valószínűleg büszke volt a küldetésére.

Délután kiszálltunk egy nagyobb skót városban, hol az őrmester elkísért a rendőrállomásra és ott átadott két detektívnek. Kaptunk levest meg kenyeret

és mindjárt tovább utaztunk Londonba a gyorsvonattal. Külön fülkében helyezkedtünk el, a detektívek ugyan nagyon ügyeltek ránk, de elég figyelmesen gondoskodtak ételről meg cigarettáról is és az orvosnak hoztak újságot is. Engem is megkínáltak az újsággal, de én visszautasítottam, megmaradván az állásponton, hogy nem tudok se írni, se olvasni. Az egész vonalon egyre-másra találkoztunk zsúfolt katonai vonatokkal és sokszor áthallatszott hozzánk a zeneszó meg a katonák éneke. Mindez csak fokozta a csüggedésemet — úgy mentem én is a harctérre és most...

Az egész éjszakát átrobogtuk, de én eleinte nem tudtam aludni a hidegtől. Szerencsére a detektívek nem voltak rossz fiúk és az egyik betakarta a lábaimat újságpapírossal, mire én is elaludtam. A reggelinél kaptunk egy korty whiskyt is, ami módfelett jól esett. Kilenc óra tájban érkeztünk meg Londonba és autótaxin elrobogtunk Scotland-Yardba, mely London rendőri központja. Ott a detektívek átadtak az ügyeletes tisztnek, ki felvett egy rövid jegyzőkönyvet a detektívek jelentése alapján és ilyenformán mindketten mint németek szerepeltünk. Azután külön elvezettek: az orvos, mint később értesültem, kis szobát kapott, melyben volt rendes ágy és egyéb bútor, de engemet betettek egy nagyobb cellába, hol akadt társaságom is. Két katona hűsült ott: egy ír meg egy ausztráliai, kik valószínűleg szökési kísérletnek adták meg az árát. Barátoságos fiúk voltak és az egyik odaadta a köpenyét is, mikor látta, hogy mennyire odavagyok a hidegtől. Felvettem és leheveredtem a deszkapriccsre, míg a két harcos nagy energiával szidta az angol hadsereget. Szundikálhattam tán egy órát, mikor felverték; értem jött két detektív és átvezettek egy nagy hivatalos helyiségbe, hová közben az orvost is elhozták.

Először őt hallgatták ki, ki minden nehézség nélkül legitimálni tudta magát londoni és newyorki is-

merősei megnevezésével. Még aznap a londoni civil-táborba, az Alexandra Palaceba került, mint polgári fogoly. Mikor rám került a sor, ragaszkodtam ahhoz, hogy szegény norvég munkásember vagyok. A kihallgatást vezető idősebb tisztviselőre jó benyomást tettem; azt hiszem, hogy elhitte, hogy szegény ördög vagyok, kivel nem érdemes bajlódni, de az egyik egyenruhás rendőrtiszt erősködött, hogy nem mondok igazat. Ismét visszakísértek, de ezúttal egyedül maradtam egy szűk kis cellában. Háromszor naponta kaptam néhány vékony szelet margarinos kenyeret és fekete, erős teát víz helyett. Aki sohasem volt így egyedül bezárva, fel nem tudja fogni, hogy milyen testi-lelki kínszenvedés az, pláne olyan szűk helyen, hová alig jut be friss levegő, mint abban a rettenetes cellában. Szinte kábító volt a dohos, rossz levegő és rövid idő alatt annyira elgyengültem, hogy vízióim támadtak, hogy idegen emberek vannak a cellámban.

Sehogy se tudtam nyugalmat találni ottan, mert éjjel-nappal áthallatszott a szomszédos cellákból a foglyok lármás beszélgetése, a részeg emberek és asszonyok ordítószása, meg néha egy beteg ember nyögése, ki folyton a németekről fantáziált. Elmúlt öt nap és az én lelkiállapotom egyre tűrhetlenebbé vált, de jól-lehet sokszor jöttek a cellám kis ablakához, hogy alkalmat adjanak vallomásra, küzdtem, ameddig rongált idegeim és szervezetem végleg fel nem mondták a szolgálatot. Közben mindenféle csellel ki akarták esikarni belőlem a vallomást, hogy tiszt vagyok, így például a rendőr, ki egyszer kikísért az udvarra rövid sétára, olyan mozdulatokat tett, mint aki fegyvert emel a vállához és mindenféle mimikával unszolt, hogy ismerjem be, hogy katona vagyok. A hatodik napon valóságos roncs voltam; nyilván erre vártak, mert aznap bejött hozzám egy inspektor, ki folyékonyan beszélt németül és mondta, hogy ő tudja pozitíve, hogy

én érték németül, vallják be tehát mindent és ott is hagyott ceruzát meg papirost, hogy megírdam a vallomásomat. Végső tusát vívtam magammal és beláttam, hogyha tovább tagadok, elpusztulok abban a rettenetes fogságban vagy newyorki kémeik által előbb-utóbb mégis rájönnek, hogy ki vagyok. Feladtam a harcot, össze voltam törve testben-lélekben és kapituláltam a sorsnak. Röviden megírtam, hogy ki vagyok és mikor estefelé megint eljött az inspektor, átadtam neki az írást. Alig múlt el pár perc, már visszajött értem és elvezetett a tisztviselőhöz, ki annak idején kihallgatott. Volt ott egy magasrangú angol tiszt is, ki bizonyára a hadügyminisztériumot képviselte. Megismételtem, hogy magyar tiszt vagyok, mire azt a naiv kérdést intézték hozzám, hogy miért akartam hazajutni. Mondtam, hogy kötelességemet akartam teljesíteni, hogy hű maradjak az eskümhöz, összenéztek és láttam, hogy ellenség létükre sem tagadták meg az elismerésüket.

¹ Néhány évvel a háború után megjelent Londonban Sir Basil Thomson „Queer People” (Különös Emberek) című könyve. Sir Basil Thomson a háborús években az ú. n. Criminal Investigation Department, vagyis a bűnnyomozási osztály főnöke volt és könyvében főleg német és más nemzetiségű kémek és hasonló „gyanús egyénekekéi foglalkozik, kikkel a háború folyamán hivatalos dolga volt. Megemlékezik ott rólam is, mint a „kis kormos, élénkszemű fütőről”, ki olyan jól adta szerepét, hogy kis híján félrevezette úgy őt, mint alantasait. Szerinte az okozta vesztemet, hogy a cellámban németül beszélgettem a német doktorral és úgy jöttek rá, hogy nem vagyok tudatlan norvég matróz. Ez nyilván a stornoway-i rendőrségi cellára vonatkozik, ahol meghallgathatták beszélgetésüket és jelentést tettek a Scotland Yardénak. Sir Basil Thomson még arról is megemlékszik, hogy mikor vallomásom után elővezettek, ő gratulált színészi talentumomhoz és ajánlotta, hogy a háború után menjek színészi pályára!

*San zsa gu: Megérkezésünk után.
Ülnek b.j.: Jutay, a szerző, Tépek.
Állnak b.j.: Nádas és Töhötöm.*

AZ ALEXANDRA PALACE

Két detektív fedezete alatt hagytam el autotaxin Scotland-Yardot. Az egyik, ki folyékonyan beszélt németül, beszédes fiú volt:

— Ne lógassa a fejét, barátom — mondta vigasztaló hangon —, az Alexandra Palaceba visszük, „Palace” pedig, amint valószínűleg tudja, annyit jelent, hogy „palota” és, úgyse, többet nem várhat az angol kormánytól, mint hogy palotában szállásolja el hivatalan vendégeit-

— De hiszen ottan, mint hallottam, csakis civil-foglyok vannak — volt az ellenvetésem.

— Hát maga nem civil. Nielsen matróz úr — felelt erre a detektív sunyi mosollyal. — No, de akár civil, akár nem, olyan helyre megy, ahol talál német borbélyt százával és egyiknek odaajándékozhatja a norvég szakállát.

Kérdésemre megmagyarázta, hogy az Alexandra Palace a hetvenes években épült kiállítási épület, melyet az angol kormány először belga menekültek, később pedig ellenséges származású civilek összpontosítására használt. Homályosan emlékeztem is az épület madártávlati felvételére, melyet egyik newyorki lapban láthattam: tényleg impozáns benyomást tett, de azért sejtettem, hogy a palotából már csak a neve maradhatott meg. Mikor aztán feltűnt a távolságban a magaslaton fekvő hatalmas épület, annyival könnyebb volt felismerni, mivel a kép rájárat ezúttal széles sze-

gesdrótkerítések képezték, amelyek közötti ösvényeken fel-alá járt a sok szuronyos őr.

Felhajtottunk a főbejárathoz és ott kiszállva, dektíveim bekísértek a nyilvántartási irodába, ott átadták a szolgálatos angol hadnagynak az én személyemre vonatkozó iratokat. Az iroda személyzete különben német foglyokból állt és kérésemre az egyik velem jött, hogy segítségével dr. Hagent megtalálhassam.

Átvezetett egy nagy üvegtetős csarnokba, mely első pillantásra élénken emlékeztetett azokra a nagy helyiségekre, melyekben a tengertúlra kivándorlókat szokták elhelyezni Hamburgban és más nagy kikötőkben. Száz meg száz ágy, vagyis inkább szalmazsák alacsony faállványon; deszkából meg lécből összetakolt kis szekrények meg asztalok; kopott táskák és faládák; kaszárnyára emlékeztető rend és ugyancsak „kaszárnyaszag” is.

Mint későbbben rájöttem, a tábor három „bataillon”-ba volt beosztva: A, B és C. Ez az A-bataillon, melynek lakosai nagyrészt német matrózok és egyéb nemzetiségű munkások voltak, beleértve jónéhány magyárt, kik vagy útban voltak Kanadába, vagy pedig hazautazóban csípték el őket a háború kitörésekor az angolok. Ott lézengtek százszámra a nagy csarnokban. A legtöbbnek bizony elhanyagolt volt a külseje, de nekik mégis több okuk volt a társadalmi fölény érzetéré, mint Nielsen matrónnak, ki rongyosabb és szúrtozabb volt, mint bármelyikük. Nem is csoda, hogy orrfintorítva nézték az új jövevényt.

Kis vártatva megtaláltuk dr. Hagent. Már tudott érkezésemről: melegen szorongatta kezemet, de ő se volt éppenséggel elragadtatva kinézésemmel. Orvosi fölénytel tudatta velem a diagnózist:

— No, magával ugyan jól elbántak. Elsősorban egy csésze forró teát kap, azután pedig ugyancsak meleg

fürdőt, hogy visszanyerje emberi formáját. Várjon itten, én majd mindent elintézek.

Rövidesen visszatért egy nagy findzsával kezében és a meleg italt felhőrpintve kissé feléledtem. Azután elkalauzolt a fürdőházba.

— Megvárom — mondta —, míg jól lesúrolta magát, azután pedig elmegyünk koldulni. Egyetmást tőlem kaphat, de tetőtől-talpig át kell öltözködnie. Beszélteim már néhány jobbmódú „lakossal”, szívesen adnak, ami kell.

Kissé visszahökkenem a koldulási körút gondolatától, de eszembe jutott, hogy Skotowóban mi is készséggel istápoltuk török bajtársainkat, kik ugyancsak teljesen lerongyolódva jutottak el Szibériába. Finnyászkodásnak helye nem lévén, nolens-volens ráfanyalodó tam az energikus doktor ajánlatára. Alig tudtam megválni a szappantól meg a meleg víztől, de mikor megint csatlakoztam a védangyalomhoz, legalább undor nélkül gondolhattam a testemre.

— A „C”-bataillonba megyünk — magyarázta vezetőm —, ott lakik a legtöbb kaputos ember. Engem is oda kvártélyoztak be és azon leszek, hogy az én szobamba kerüljön.

Utunk a „B”-bataillonon át vezetett. Tágas, magas-kupolájú csarnok volt, hatalmas orgonával: eredetileg hangversenyerem. Itt is nyüzsgött a sok ember és itt-ott menetközben magyar szó ütötte meg a fületem. De nem volt idő ismerkedésre, mentünk tovább és végre elértük a „C”-bataillon épületét. Ruha és kinézés után ítélve itt határozottan számosabban volt képviselve a jobbmódú polgári elem. Az én doktorom, ki már összeismerkedett egy csomó honorációrral, egykettőre bemutatott nekik és kivétel nélkül versenyeztek egymással ruhatáram megalapításánál. Rongyaim a kazánba vándoroltak és jóllehet feltűnést keltettem volna a Dunaparton vegyes származású öltönyömmel,

mégis félig-meddig civilizált külsőt nyertem. Míg dr. Hagen a szálláskérdést elintézte, felkerestem egy magyar borbélyt, ki hamarosan lekerítette bozontos szakállamat, miközben hangoztatta megelégedését, hogy ő kezelhette a nap hőjét, kinek megérkezése nagy szenzációt keltett.

Közben megérkezett az ebéd ideje. Akkoriban még, vagyis 1916 vége felé, nem volt élelemhiány Angliában és az Alexandra Palace lakosainak e tekintetben nem volt okuk panaszra, mert fejenként ugyanannyi élelmiszert bocsátottak rendelkezésükre, mint amennyit az angol katonák kaptak. Továbbá pedig volt a táborban tapasztalt hotelszakács tucatszámra és az étel eléggé ízletesen volt elkészítve. Volt fehér kenyér bőségesen, sőt gyakran nagy cipók vándoroltak a személtládákba; később sokszor visszasírtuk.

Nekem a Scotland-Yard diétája után az első ebéd valóságos lakoma volt. Igaz ugyan, hogy csak két fogásból állt: leves, utána főtt hús babbal meg burgonyával. Reggelire tea, porridge (zabdara) és kenyér margarinnal, uzsonára ugyanaz, kása nélkül. Vacsorára már nem telt, de a legtöbb fogoly sajátjából, otthoni csomagokból pótolta.

Dr. Hagen mindjárt beavatott a tábori élet különböző mozzanataiba. Az angol parancsnokság a tábor belső adminisztrációját úgyszólván teljesen a foglyokra hagyta és amennyiben az ember alávetette magát a tábori fegyelemnek, tulajdonképpen alig jutott érintkezésbe az angol közegekkel, hacsak nem volt baja vagy valami különösebb kívánsága. A táborban majdnem minden kapható volt: a kázinó nagy választék felett rendelkezett és amellet vígan folyt a csempészlet is a látogatók meg az angol katonák segítségével.

A mindennapi program fénypontjai a reggeli újságok, a déli levelek és csomagok és a délutáni látogatások voltak. Mindezek ugyan csak platonikusan érde-

keltek engem. Kis angol tudományom, melyet New Yorkban gyűjtöttem, nem volt elegendő arra, hogy önállóan olvashattam volna az újságokat. Odahaza pedig egy lélek se tudhatta, vajjon Ázsiában, Amerikában vagy pedig Európában vagyok-e, tehát hiába vártam volna levelet vagy csomagot, eo ipso látogatást.

Mindazonáltal éppenséggel nem éreztem magamat elhagyatva: a fogságban gyorsan megy az ismerkedés, különösen honfitársak között és így pár napon belül széles és barátságos ismerősi köröm volt. A sokszáz fogoly legnagyobb része német volt; a magyarok persze elenyésző kisebbséget alkottak. Legnagyobb részt mes-teremberek voltak: asztalos, szabó, csizmadia, volt aztán egy csomó pincér meg borbély. De akadt néhány igazán talentumos zeneművész is közöttük, valamint festő meg szobrász. Az angol ezredes, ki a tábor parancsnoka volt, nagy és őszinte művészbarát volt, ki mindent elkövetett, hogy a művészberek lehetőleg ne legyenek tevékenységükben meggátolva. Így például a magyar zeneművészeknek a „B”-batailloni nagy orgona alatti szobát bocsátotta rendelkezésükre, mely egyúttal baráti összejövetelekre is szolgált. Hamarosan beilleszkedtem ebbe a kis körbe és bár művészi funkcióm nem volt, mindig számíthattak rám, mint figyelmes és hálás publikumra, különösen ha a szigorúan klasszikus zenét félretéve, néha rátértek a magyar nótára.

Dr. Hagen mellé szállásoltak el és szobánk többi lakosai a legnagyobb előzékenységet tanúsították irányomban. Az amerikai nagykövetség, mely akkor még a középhatalmak érdekeit képviselte Londonban, folyamodásomra átutalt havonta elég pénzt arra, hogy ismét önállósíthattam magamat ruha dolgában és viszonozhattam új ismerőseim vendégszeretétét.

A „bevonulásomat” követő napon hivatott a parancsnok. Nyilván irataimat lapozgatta, mikor elő-

vezettek: katonai rövidséggel, de korrekt modorral konstatálta, hogy, tekintettel az előzményekre, mindaddig, míg nincsen tiszti legitimációm és egyenruhám, kénytelen lesz engem mint civil foglyot kezelni.

— Tanácsolom tehát önnek — fejezte be —, hogy írjon a hadügyminisztériumba Bécsbe és kérjen legitimációt; egyidejűleg pedig intézkedjen, hogy kapjon mielőbb megfelelő egyenruhát.

Kérdésemre, vájjon kérelmezhetem-e, hogy egy angol tiszt vagy civil fogoly ellenében kicseréljenek, kijelentette, hogy ez ellen nincsen ellenvetése és ezzel zárult kihallgatásom.

S Z Ö K É S I   T E R V

Minthogy én úgyszólván az égből cseppentem le Angliába és tulajdonképen nagyon hézagosan voltam a nemzetközi fogolykérdésről tájékozva, érthető, hogy abban a tévhitben távoztam a parancsnok irodájából, hogy csakis idő kérdése, míg kicserélnek és így kezdem rózsás színben látni a jövőt. Magyar barátaim jós hiszeműleg osztották optimizmusomat: pár hét szünidő az ő társaságukban, azután haza gyors tempóban. Tán jobb is volt, hogy nem sejthettem, hogy mi vár rám...

Közben tehát lehetőleg beleéltem magamat a tábori egzisztenciába: követtem a harctéri eseményeket az újság jelentések nyomán és rendes látogatója voltam a hangversenyeknek meg a mozinak, mely hetenkint egyszer vendégszerepelt a színházban. Ugyanis a kiállítási épületnek volt teljesen berendezett színháza is, hol időnkint nemcsak német színdarabokat adtak elő, hanem egyúttal a zenekar hadiszállását is képezte, így szobám egyik lakosa, egy jónevű német karmester, uralkodott katonai szigorral a nagyszámú zenekar felett, melynek zöme ugyan amatőr volt, de akadt közöttük néhány tehetséges professzionátus zenész is. Egy mást érte a sok próba és jaj volt annak, aki elkésett, vagy amúgy felkeltette a karmester elégedetlenségét: hamar kijött a sodrából és fenyegette a delikvenst, hogy büntetésül elküldeti a Mansszigetre (Isle of Man). Ebben az összefüggésben hallottam először az ottani

nagy fogolytáborról, hol több mint 20.000 ember élt valóságos számkivetésben és eszembe se jutott, hogy valamikor én is odakerüljek. Ugyan néha rebesgették, hogy oda fogják összpontosítani mindazokat, kiknek nincsen családi vagy egyéb kapcsuk Londonnal, de egyelőre csak esetről-esetre küldtek oda pár embert, kik rossz fát tettek a tűzre.

A zenekar nagy sikereket aratott és úgy mondták, hogy egész Londonban se volt akkoriban jobb. Tény, hogy a parancsnok mindig ott volt tisztikarával és a páholyok tele voltak az ő családjaikkal és ismerőseikkel. Tán még nagyobb népszerűségnek örvendtek a tiszteknél a kamarahangversenyek, hol a magyar művészek vitték a főszerepeket.

Érdekes kis világ volt a tábor: mint a nagy világban, képviselve volt a társadalom minden rétege. Persze a főszerepet a németek játszották; nemcsak számszerinti fölényük, de elismerten kitűnő organizációs tehetségük folytán majdnem minden téren magukhoz ragadták a vezetést. Az arisztokráciát néhány gazdag gyáros, magánzó és pénzember képviselte, kik magas tekintélyüknek megfelelően az épület torony«szobájában laktak és mindenféle előnyököt biztosítottak maguknak.

Viktória királynő hosszú uralma alatt ezerszámra telepedtek meg a németek Angliában és a háború kitörésekor számuk meghaladta a százezret. A legtöbb esetben angol nőket vettek feleségül, a második generáció gyakran egészen elangolosodott és később, mikor az angolok is bevezették az általános hadkötelezettséget, sok fogoly Angliában született fia, ki tehát angol honpolgár volt, az angol hadseregben harcolt. Viszont volt a foglyok között sok fiatal német, ki szintén vegyes házasságból származott, de Németországban születvén, német honpolgárnak számított, bár úgyszólván egész életét Angliában töltötte és alig tudott

Öreg koreai halász: vezetőnk volt.

németül. Ilyen volt például a világhírű angol regényíró, Galsworthy fiatal unokaöccsének az esete, kit az oxfordi egyetemről hoztak be az Alexandra Palacéba.

Az „arisztokraták“tól eltekintve úgy a németek, mint a többi nemzetiségek zöme vagy magánhivatalnok, vagy kereskedő vagy iparos meg mesterember volt. A háború előtt sok volt a német és osztrák vendéglős Londonban, de még sokkal számosabban voltak a pincérek és ezek között a fürge és udvarias bécsiek különös népszerűségnek örvendtek. Viszont a német borbélyok száma ezrekre ment. A foglyok túlnyomóan tisztességes, törvénytudó családapák voltak, kiket tulajdonképpen minden erkölcsi és anyagi érdek Angliához fűzött: a legtöbb sohasem volt katona. 1915 közepéig sokan szabadlábbon maradtak, de a háború kedvezőtlen folyamata és főleg a Zeppelinek pusztító támadásai következtében annyira kiélesedett a hangulat az ellenséges alattvalók ellen, hogy már saját biztonságuk érdekében majdnem kivétel nélkül internálták őket.

Nagy volt a méltatlankodás az osztrákok és pláne a magyarok között, hogy az angol hatóságok nem tetek különbséget a németek közt és köztük. Jó okuk volt a magyaroknak ezt az eljárást kritizálni, tekintettel arra, hogy a Magyarországon élő angolokkal alig éreztették, hogy ellenséges alattvalók. Ennek ellenében az angolok hivatalos felfogása röviden az volt, hogy a szövetséges középhatalmak alattvalóit minden tekintetben egyforma bánásmód illeti; a közvélemény pedig már csak azért is ellenezte volna az osztrákok és magyarok szabadlábbrahelyezését, mert az ő szemükben minden ellenséges alattvaló „German”, vagyis német volt.

A táborban lépten-nyomon észlelhető volt az egyes nemzetiségek ösztönszerű összetartása, ami különösen a németeknél és a magyaroknál domborodott ki, jóllehet különböző okokból. A németek, főlényük

tudatában, alapjában véve lenézték a monarchia alattvalóit és ugyancsak fölényük alapján magukhoz ragadták az adminisztrációt, mely persze sok előnnyel járt. A magyarok pedig, elenyésző számban lévén, megelégedtek azzal, hogy saját kis körükben elszigetelve nyomják le a fogságot. Az osztrákoknál kevesebb összetartás nyilvánult meg, ők inkább a németek felé gravitáltak.

A nemzetiségi korlátvonalakon belül észlelhetők voltak a szokott társadalmi színezetek is bár, mint civil hadifogoly, egy kalap alá került mindenki, hiányzott az a bajtársi szellem, mely Szibériában elsimította az egyéni ellentéteket. Itt az „intelligencia” ritkán fraternizált az iparosmesterember-osztállyal, aminthogy ezek is távol tartották magukat a „proletariátusától, érte utóbbiak alatt azokat, kik külső segély vagy támogatás hiányában mindenesei munkában találtak szerény kereseti forrást.

Volt aztán még egy elem, mely nagy és káros szerepet játszott a táborban: fiatal emberek, többnyire elzüllött pincérek, kik a háború előtt hazardjátékból és prostituáltak kihasználásából éltek. Az előbbi kereseti forrást meghonosították a táborban is. Áldozatban sohasem volt hiány, a „bank” természetesen végeredményben mindig nyert és a „bankárok” cimboráikkal valóságos luxust fejtettek ki. Néha ugyan lecsapott az egyik vagy másik bankra a tábori katonarendőrség és ilyenkor a bankár bankostul sebtiben eltűnt a Manszigetre, de helyette mindjárt felburjánzott egy vagy több bank. A parancsnokság majdnem tehetetlen volt ezekkel a piócákkal szemben, kik rendszeresen kiszipolyozták a szegény és tudatlan elemeket.

A foglyok legtöbbször szakadatlanul küzdött a tétlenség és monotonia ellen. Nyelv- és egyéb tanulmányok, zene, sport, kertészet meg játékszergyártás volt a legelterjedtebb foglalkozások, de persze mindez

tulajdonképen csak ópium volt a jelen és a jövő aggasztó gondjainak csillapítására. A legtöbb ember, kinek volt családja vagy barátja Londonban, csak akkor éledt fel igazában, mikor közelgett a látogató sok ideje.

Félórai látogatás minden tizennégy napban ugyan édeskevés, de a legtöbb családos ember úgyszólván csak a hozzátartozói látogatásának élt. Délután három órakor kezdődtek a látogatások, de már reggel észre lehetett venni az illetők izgalmán, hogy kik voltak soron: megcsappant érdeklődésük a mindennapi környezet és foglalkozásuk iránt és szemmelláthatólag számolták a perceket. Ebéd után kezdődött a készülődés meg a cicomázódás, melyben a szegények lépést tartottak a jobbmódúakkal: mindegyik szinte álarcot akart öltetni magára, hogy hozzátartozóinál és saját-magánál is azt a benyomást kelthesse, hogy rajta a fogság mitsem változtatott. A táborban gyártott játékszert vagy saját kis kertjükben nevelt virágot szorongatva kezükben, sorakoztak jó félórával az indulás előtt a látogatási helyiségek felé. Ott várták őket a látogatók, hosszú asztalok mellett ülve: a foglyok velük szemben foglaltak helyet, ölelés az asztalon áthajolva és azután a várva várt, de hajmeresztő gyorsasággal múló félóra; a legtöbbször úgy tűnt fel, mint egy lidércálom, hogy még oda se ülhessen a felesége mellé és épphogy csak az ölébe vehesse kis fiát vagy lányát. Sokan az első percek után hallgatva ültek ott, míg a gyermekek, kik már régen elszoktak apjuktól, kíváncsian vizsgálták a félidegen ember arcvonásait. Az asszonyok erőltetett vígsága alig palástolta az örökös aggodalmat, vajjon kitarja-e a férfi a fogságot egészségben és kedélyben. Nem is csoda, hogy mihelyt eltávoztak a látogatók, a férfiak kétszeresen elhagyatva érezték magukat. Tudták ugyan, hogy jobb volt a soruk, mint a sokmillió katonának, kik hónapokig nem

láthatták hozzátartozóikat és közben gyakran halálveszélynek voltak kitéve, de itt a fogságban a félóra feltépte a hegedni nem tudó lelki sebeket. Nem egyet az örültségbe kergetett a fogság.

Engem persze a tábori élet eleinte nagyon érdekelt, de azért eszembe se jutott, hogy ott gyökeret verjek, minthogy bizton számítottam arra, hogy pár héten belül kicserélnek. Tudták persze ismerőseim és az ő révükön mások is, hogy nem tekintetem magamat állandó lakosnak. Egy szép napon egy Leuthold nevű német, állítólag professzor, diszkréten sétára hívott és tudtomra adta, hogy ő is már régen megelégedte az angol vendégszeretet. Vázolta szökési tervét és felszólított, hogy csatlakozzam hozzá.

Magyaráztatul meg kell jegyeznem, hogy bár a foglyok túlnyomó többsége az angolok szempontjából ártatlan és ártalmatlan volt, akadt olyan is, ki odakinn gyanús egyénnek volt tekintve, ha nem is tudták deliquenciájukat megállapítani, rövidség okából internálták őket. Ez megesett sok naturalizált némettel, de még született angollal is.

Leuthold sokat élt külföldön és beszélt vagy fél-tucat nyelvet. Spanyolországban tartózkodott, mikor a háború kitört és ott megismerkedett a német kém-szolgálati organizáció egyik tagjával, kinek felszólítás sara a svájci központnál jelentkezett. Itt felszerelték svájci útlevéllal és átküldték Londonba, kém-szolgálatra. Egy nap aztán az angol detektívek körülvették a vendéglőt, hol Leuthold és kollégái tartották összejöveteleiket és lefűlelték a társaságot. Az utolsó percben Leuthold másodmagával eltűnt és hetekig kóborolt Londonban, de végre egy svájci levél nyomára vezette a rendőrséget. Nem tudták ugyan rábizonyítani, hogy tényleg miben törte a fejét, de amit megtudtak róla, elég volt arra, hogy internálják.

— Csalódnak azonban, ha azt hiszik, hogy én ebbe szótfogadóan belenyugszom — biztosított Leuthold —, van kinn sok jóakaróm az ír republikánusok között, kik tudvalevőleg erősen rokonszenveznek a németekkel. Csak idők kérdése, míg utat-módot kerítenek arra, hogy átsegítsenek a tengeren Hollandiába. Alapvonalokban kész a terv: arról van szó, hogy levisznek autóval a keleti parton fekvő Hull nevű kikötőbe, honnan egy hollandus gőzös kapitányának a segítségével eljuthatok Rotterdamba. Bízom ugyan az írekbe, de mégis jobb volna, ha még valaki jönne innen velem. Azért is gondoltam önre.

Hallottam ugyan, hogy a nyár folyamán egy osztrák tengerésztiszt, ki szintén Amerikából kelt útra és ugyancsak semleges hajón került fogságba, kiszökött az Alexandra Palace-ból, de azóta erősen megszigorították a felügyeletet. Kérdésemre, hogy hogyan akar átjutni a drótkerítésen, Leuthold intett, hogy kövessem. A színház felé vezetett, hol egy mellékajton bekerültünk egy keskeny folyosóra, melybe az öltözőszobák nyíltak. Ezen végighaladva, szűk lépcsőhöz jutottunk, hol kis vasajtó állta utunkat.

— Látja ezt az ajtót — súgta Leuthold a fülembé, — az utcára nyílik és ott nincs se szegesdrót, se pedig szuronyos katona. Gyerekjáték lesz hozzá kulcsot szerezni és mikor kinn leszünk és beugrunk a barátaim autójába, bottal üthetik a nyomunkat. A tulajdonképeni nehézség nem itt van, hanem Hullban, hol rendkívül szigorúan átvizsgálják minden hajót.

Megmagyarázta Leuthold, hogy levelezését barátaival az őrséghez tartozó egyik ír katona közvetíti. Meg is mutatta a drótkerítés egyik cölöpjét, mely postaszekrényül szolgált: mikor az őrszem elhaladt a kinti ösvényen, sebtiben betett a cölöp egy repedésébe egy apróra összehajtott papirost.

— Majd, ha az én emberem kerül ide őrzőjára, zsebre teszi a leveletem és pár nap múlva ugyancsak itt találom a választ — Magyarázta Leuthold.

Elszánt, de amellet higgadt és leleményes embernek látszott és így habozás nélkül elfogadtam indítványát. Most tehát tényleg tisztult a láthatár: vagy kicserélnek, vagy pedig megszököm Leutholddal. Így vagy úgy tán már odahaza leszek karácsonyra. Ilyen gondolatokkal tértem nyugalomra és azt álmodtam, hogy ismét az ezredemnél vagyok, sőt meg is nyertük a háborút...

M E G Y E K ,   D E   N E M   H A Z A

Érthető türelmetlenséggel vártam a fejleményeket; Leuthold lelkemre kötötte, hogy lehetőleg kerüljük egymást, mert amint ő. valószínűleg én is megfigyelés alatt állok. Meg kellett tehát elégednem néhány suttogva odavetett szavával, mikor koronkint suttyomban összejöttünk. Nehogy feltűnést keltsék viselkedésemmel, nagy érdeklődést mutattam a karácsonyi ünnepélyek előkészületei iránt. A különböző bizottságok lázasan dolgoztak az ambiciózus program megvalósításán, melyen hangversenysorozat, mű- és iparkiallítás és nagy karácsonyi díszvacsora szerepelt. A legértékesebb vívmányuk az volt, hogy a parancsnok közbenjárására megengedte a belügyminisztérium, hogy a karácsonyi hét folyamán minden fogoly kapjon félóra helyett kétórás látogatást, mégpedig úgy, hogy a foglyok és hozzátartozóik zavartalanul együtt lehessenek a színházban, melynek színpadán óriási karácsonyfa fog díszlelni az összegyűlt gyermekek boldogságára.

Nagy volt az izgalom és mindenki testeMélelkel dolgozott a program sikeres megvalósításán. Én is kezdtem magamat beleélni ebbe az ünnepies hangulatba, mikor ismét megemlékezett rólam a balszerencse. Hivatott újból a parancsnok és beléptemkor mindjárt ráismertem az asztalon fekvő levél formájára.

— Itt a válasz levelére Bécsből — mondta az ezredes.

Tényleg a hadügyminisztérium levele volt, mely pár sorban tudtomra adta, hogy időközben megváltoztatták a szolgálati előírásokat és így megszűnt az elfogott tiszt kötelezettsége, hogy lehetőleg visszatérjen a csapatához, továbbá pedig elutasították kérelmemet, hogy kicseréljenek. Ez a rövid levél ugyan indirekte bizonyította azt, amit az angolok úgyis tudtak, de formailag még nem ismertek el, tudniillik, hogy cs. és kir. tiszt vagyok, de egyszersmind azt is jelentette, hogy Bécsben annyit törődtek az én sorsommal, mint a tegnapi nappal. Méltatlankodásomat lenyelve fordultam az ezredeshez, ki a következő kommentárt fűzte a bécsi levélhez:

— Ezzel az ön legitimációjának a kérdése még mindig nincsen megoldva, már csak azért sem, mert mindaddig, míg nincsen rangjának megfelelő egyenruhája, nem küldhetem át a tiszti táborba. Saját érdekében ajánlom tehát, hogy írjon ismét Bécsbe és sürgesse meg az egyenruháját. Van mondanivalója?

Igenis, volt mondanivalóm. Tiltakoztam az ellen, hogy engem a nemzetközi jog sérelmével, semleges hajón fegyveres erővel elfogtak és formálisan követeltem szabadonbocsátásomat. Az ezredes mosolyogva hallgatta meg kifakadásomat, de válaszával mihamar eloszlatta csekély illúzióimat:

— Céltalan itten nemzetközi jogról vitatkozni. Együttérzünk önnel, mint fogoly tiszttel, de mint már mondtam, az egyedüli megoldás az, hogy egy tiszti táborban várja be a háború végét. Remélhetőleg nem fog sokáig tartani.

Ezzel a sovány vigasszal be kellett érnem. Megfontoltam az esélyeket és arra a konklúzióra jutottam, hogy hiba volna részemről az áthelyezést siettetni, mert a tiszti táborból bizonyára még sokkal nehezebb volna a szökés, míg itt Leuthold segítségével előbbutóbb biztosan sikerülni fog. Nehogy felkeltsem a pa-

rancsnok gyanúját, írtam ugyan Bécsbe, de szándékom san homályos formában; biztosra vehettem, hogy levelem ad acta kerül.

Ezzel azonban még korántsem záródott le bal-szerencsém rovata. Feltűnt ugyanis, hogy Leuthold pár nap óta kerül és láttam sápadt, feldúlt arcán, hogy baj van. Végre bevallotta, hogy rossz hírt kapott barátai-tói: a szóbanforgó hollandus gőzös viharban annyira megsérült, hogy kénytelenek voltak bizonytalan időre visszavonni a járatáról és kétségesnek látszott, vajjon későbben ugyanaz a megbízható kapitány fogja ismét vezényelni. Továbbá pedig az az ír katona, ki a levél-hordó szerepét játszotta, rövidesen a francia frontra kerül, úgyhogy a külvilággal való érintkezés egyelőre meg fog szakadni. Biztatott ugyan, hogy később ismét megindulhat a dolog, de sejtettem, hogy velem együtt sajátmagát ámitja.

Tehát megint duplán zárult rám a börtön ajtaja. Mi tagadás, nagyon levert a tudat, hogy mindkét esz-köz, melytől szabadulásomat vártam, kisiklott a kezem-bőí. Nem vagyok a fejlődés embere, így hamarosan átestem ezen a krízisen is. Eszembe jutottak newyorki ír jóakaróim és elhatároztam magamat, hogy mihelyt tehetem, kicsempészek egy levelet, melyben felkérem őket, hogy mozgósítsák érdekemben londoni össze-köttetéseiket.

Pár nappal karácsony előtt ért el a harmadik és legsúlyosabb csapás. Egyszer csak elterjedt a rémhír, hogy tényleg csupán a londoni illetőségű családos em-berek maradnak az Alexandra Palace-ban, a többi fog-lyot pedig gyors egymásutánban áthelyezik a Man-szigetre. Közvetlenül ezután megjelent az áthelyezendő foglyok első névsora és bizony az én nevem is ott szere-pelt, valamint Leutholdé is. Magyar művészbárataim mindent elkövettek érdekemben, de hiába: csak annyit tudtak elérni a parancsnoknál, hogy a karácsonyt még

velük tölthessem és az év utolsó napján induló második csoporthoz osszanak be.

Ez tényleg súlyos csapás volt. Bármennyire meg volt nehezítve a szökés Londonból, a szabadulás onnan mégse tűnt fel egészen kivihetetlennek, de a Manszigetről, mely feleúton van Anglia nyugati partja és Írország között, eddig senki se tudott megszökni. Amint a tájékozott emberek szavából kivettem, a szökés teljesen ki volt zárva. De ettől eltekintve is, nehezemre esett a válás magyar barátaimtól. Hozzá meg édeskevés jót hallottam a szigeti táborról, mely valóságos száműzetéssel volt azonos.

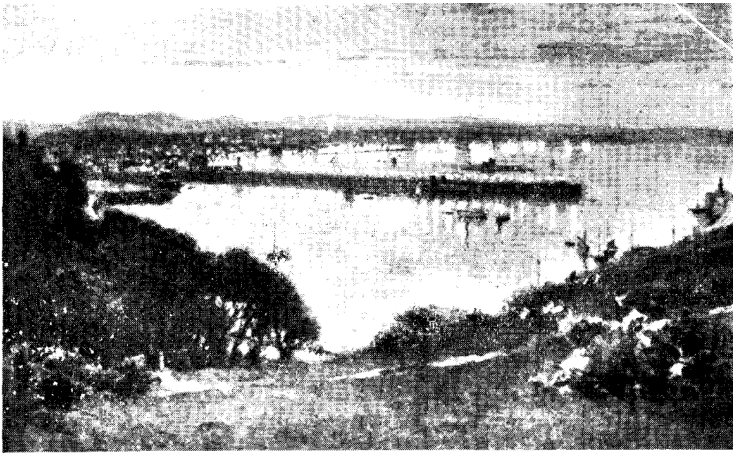
Így tehát nyomott hangulatban ért el a háború harmadik karácsonya. Résztvettem ugyan az ünnepélyeken és karácsony este, mikor disznópecsenyével lepett meg a konyhabizottság és csempészett whisky emelte a hangulatot, a többiekkel együtt igyekeztem a háború meg a fogság lidércnyomásától pár órára megszabadulni, de vagy nem volt elég erős az ital, vagy pedig elszokhattunk az igazi vígságtól: tény, hogy inkább csak szimuláltuk a vigalmat. Sokkal jobban esett, mikor karácsony második napján a „magyar körben” zongoraművészünk szapora egymásutánban játszotta el kedvenc nótáinkat. Gondolatban hazavarázsolt a zene és pár óráig tényleg elfelejtette velünk nyomorúságunkat és a jövő kínzó bizonytalanságát.

Ennek a bizonytalanságnak a jegyében búcsúztam el barátaimtól: a legtöbb legényember lévén, szintén manszigeti kandidátus volt, de valószínűtlen volt, hogy az ottani sok táborban összekerüljünk. Beszéltünk a viszontlátásról a béke után Magyarországon, de vajjon lesz-e valaha viszontlátás és milyen lesz akkor Magyarország?

Erkilencszáztizenhat dec. 31-én levonult a „száműzöttek” csapata katonai fedezet alatt az állomásra, a vonat minden szakaszába beszállt egy katona és megindultunk Liverpoolba. Az én szakaszomban mélységes csend uralkodott: a mi katonánk eleinte gyanakodó készenlétben szorongatta fegyverét térdei között, gondolván, hogy sok lúd disznót győz, de útitársai egymásután szunyókálni kezdtek és ő is követte példájukat. Cigarettaimat rágyva ültem az egyik sarokban és szidtam a sorsot, mely szeszélyében kelet helyett nyugat felé terelt. Eleinte érdeklődéssel néztem a vonat mellett elsikló vidéket: alapjában véve Anglia „terra incognita” volt előttem, mert az a néhány Dickens-regény, melyet ifjúkoromban magyar fordításban olvastam, ugyan fotografikus hűséggel rajzolja a XIX. századbeli Angliát, de a régi világ teljesen széjjelfoszlott a háborúban és a minden tekintetben elszigetelt, békeszerető országban épp olyan intenzív volt a harckedv és a harcias tevékenység, mint például Németországban. A sok füstölő gyárképmény meg katonai tábor ékesszólóan bizonyította, hogy Oroszország paralízise és a német „U” hajók egyre intenzívebb hatása ellenére sem gondolkodnak az angolok békekötésre. Kitartásuk közmondásos és ha most Amerika is belép az entente-hatalmak sorába, a háború még sokáig tarthat. Robogott a vonat nyugati irányban ... tenger, aztán megint drótkerítés ... mikor leszek ismét szabad? ...

Kinyitom a szememet. A vonat megáll. Megérkezünk Liverpoolba. Ebéd a dokkban és aztán fel a postahajóra, mely naponta Liverpool és a manszigeti Douglas-kikötő között közlekedik. Mind a fedélzeten, mind a hajó szalonjában kötélсорompó választ el bennünket a többi utastól. Eleinte megbámulnak bennünket, de rövidesen megszokják a gondolatot, hogy alig lehetünk nagyon veszélyes gonosztevők, mégha fegyveres katonák őriznek is. Sok közöttük a gyászruhás nő meg a gyerek. Az egyik kislány nagy gumilabdát szorongat karjaiban, nyilván azt hiszi, hogy a kötelet az ő mulattatására tették oda, egyszer csak odahajítja közibénk a labdáját és futva követi. Egykettőre ott nyargal közöttünk a gyereksereg lármás nevetéssel, utánuk a felnőttek és ilyen módon barát és ellenség pár percre összevegyül. Szilveszter-este van, fedezetünk szemet-huny a rendellenes fegyverszünet előtt és mire vége, már kinn is vagyunk a nyílt tengeren, hol zuhog a havaseső és tornyosulnak a hullámok.

Meghúztam magamat a fedélzet egyik védett sarkában, hogy ott egyedül küzdhessek meg a tengeri betegséggel. Egy ideig hozzámszegődött egy barátságos utas, ki, szigetlakos létére, nyilván kötelességének tartotta az első kellemetlen benyomásokat eloszlatni. Az átkelés, mint mondotta, többnyire viharos és tagadhatatlan, hogy a tél a szigeten naphosszat szakadó esővei egyértelmű, de bőven kárpótolt érte a ritkaszép és enyhe tavasz meg a meleg nyár. Sokat beszélt a sziget érdekes történelmi múltjáról, szorgalmas és barátságos lakóiról, kik főleg kelta és norvég származásúak. Természetesen említette a híres farkatlan macskákat is, a sziget különlegességét. Csak egyet nem említett, pedig az érdekelt volna legjobban, vagyis hogyan lehetne az ő szép szigetéről feltűnés nélkül ellépni. Elfelejtve, hogy nem vagyok turista, lelkemre kötötte, hogy nézem meg alaposan a festői Peel városkát, mely csak

Isle of Man : Douglas-Bay.

Isle of Man : Peel Harbour.

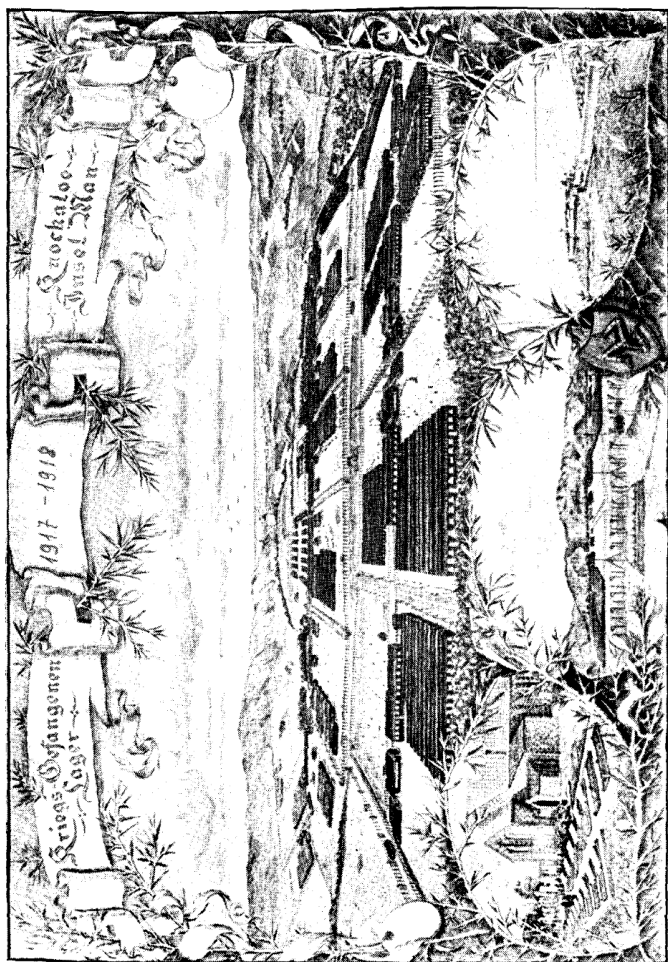
két kilométernyire van Knockaloe-tól, vagyis a nagy tábortól. Mindenesetre jól esett látnom, hogy akad olyan ember is, aki el tudja felejtetni az előírást, propagandas gyűlöletet.

Magammal együtt mindnyájan örültünk, mikor a hajó befutott Douglasba, hol vonatra szálltunk. Az állómáson szerencsémre összetalálkoztam az Alexandra Palace kórházában visszamaradt dr. Hagen egyik barátjával, dr. Janowskyval. Osztrák orvos volt és kölcsönösen rokonszenveztünk; mindjárt elhatároztuk, hogy lehetőleg együtt maradunk a táborban. Késő este érkezünk meg Peelbe és zuhogó esőben kellett gyalog megtennünk az út hátralevő részét. A főbejáratnál szétszítottak bennünket a négy nagy táborba, örömmünkre együtt maradtunk dr. Janowskyval a III. számú tábor 3. „compound”-jában. Ugyanis mind a négy tábor hat ilyen „compound”-ra volt osztva, alkalmasint az adminisztráció megkönnyítésére. Az egyes „compound”-ok körülbelül két holdra terjedtek ki. 75 méter hosszú és 3½ méter széles deszkaházakban voltak a foglyok elhelyezve; minden ilyen ház három szakaszra volt osztva és 30 ember lakott minden szakaszban. Minden 10 embernek jutott egy asztal, afelett lógott egy primitív villanylámpa. A konyhán, fürdőházon és egyéb mellékhelyiségeken kívül volt még egy tágas pavilion, mely névleg ebédlőnek, de valóságban szórakozási központnak szolgált.

A mi bódénkban Schaeffer német hajóskapitány volt a parancsnok. Korrekt viselkedésévei mindjárt megnyerte tetszésünket. Heringhalászaton fogták el hajójával együtt az angolok és a személyzete ugyancsak ott volt elhelyezve. Schaeffer épp olyan fegyelmet tartott ott, mint a tengeren és büszke lehetett matrózai példás viselkedésére: tiszta, becsületos, komoly emberek voltak.

Szilveszteri vacsoránk egy füstöltheringből meg három burgonyából állt, melynek ízét erős teával iparkodtunk feledtetni. Vacsora után átmentünk a szórakozási központba, hol kedélyes Szilvesztereste várt. Az egyik angol tiszt barátságos hangú beszédet mondott, melynek folyamán megemlékezett az új jövényekről is, sajnálatát fejezte ki, hogy a szigettel ilyen förtelmes időjárásban ismerkedtünk meg s kívánta, hogy 1917 Szilveszterét már odahaza ülhessük meg. Mint az Alexandra Palace-ban, úgy a szigeten is mindig korrekt és barátságos volt az angol tisztek magatartása a foglyokkal szemben. Tekintettel arra, hogy nagyon vegyes elemekkel volt dolguk, továbbá pedig a demoralizációra, mely a hosszú fogságnál elkerülhetetlen jelenség volt, elismerést érdemel türelmük és tapintatuk.

Knokkalee (Man-sziget) internálótábor maárártalutból.

(Német művész eredeti rajza.)

AZ ELSŐ HÓNAPOK A SZIGETEN

Másnap, 1917 január elsején, felébredve, körültekintettem a táborban és mi tagadás, borsódzott a hátam a jövőtől. Itt sárba fulladt az optimizmus. Az Alexandra Palace tényleg tündérpalota volt ezzel a vadonnal összehasonlítva, már csak azért is, mivel terraszáról mérföldes panoráma tárult szemünk elé és ha fogoly volt is az ember, madártávlatból részt vehetett az óriási város lüktető életében. Itt teljesen el voltunk vágva a külvilágtól, a mi világunk pedig csak deszkabódékból, sárból meg drótkerítésekből állt. A tábor nagy magaslatoktól körülvelt széles katlanban feküdt, a közeli Peel várost egyáltalában nem láthatuk, a tengert pedig csakis a tábor legmagasabb pontjairól, hova télen nem jutottunk ki. Az a gondolat, hogy itt hónapokat, tán éveket kelljen eltöltenem, tűrhetetlen volt és szégyenszemre majdnem kétségbe estem.

Dr. Janowskynak köszönhetem, hogy meg tudtam viaskodni a téli hónapokkal. Hosszú éveket töltött a hollandus gyarmatokban, mint katonarvos és órákhosszat mulattatott érdekfeszítő elbeszéléseivel. Igazi filozófus volt, ki stoikus egykedvűséggel viselte a sors csapásait. Csak, ha a batáviai osztrák konzulról volt szó, akkor jött ki a sodrából, mert annak tanácsára szállott hajóra pár héttel a háború kitörése után, holott a konzul tudhatta volna, hogy vesztébe megy. Tényleg Adenben elfogták az angolok.

Tanácskoztam vele néha a szökés lehetőségéről, de ő praktikus és higgadt gondolkozásával nem mutatkozott lobbanékony anyagnak. Én azonban korántsem vettem el a gondolatot, hogy valahogyan odébbálljak. Egyik ír jóakaróm családja Dublinban lakott és azon törtem a fejemet, hogy pontos címüket megtudva, velük összeköttetésbe lépjek. Egy nap Schaeffer kapitány összehozott egy szomszéd táborbeli némettel, ki évekig dolgozott egy dublini hajóstársaságnál és helyismerete és állítólagos összeköttetései révén alkalmas közvetítőnek ígérkezett. Intelligens módon vázolta a kilátásokat arra, hogy halászközvetítésével megindíthassa a titkos levelezést megbízható dublini barátaival. Természetesnek találtam, hogy erre a célra pénzt kért: volt pár shillingem, melyet eleinte az amerikaiak, az utóbbi időben pedig a svédek útján kapott havi összegből összekuporgattam és adtam neki időről-időre, amennyi éppen jutott.

Mínthogy másik táborban volt, ritkán láttam, de gyakran kaptam tőle fontoskodó és titokzatos hangú levelet, melyben referált az állítólagos jó kilátásokról — és pénzt kért. A tavaszig elhúzódott a komédia és szégyenszemre be kell vallanom, annyira csábított a szabadság délibábja, hogy sokáig tartott, míg végre átláttam a szitán. Az agyafűrt fráter közben az én pénzből szépen kiruházkodott, míg én kopott ruhámban bottal üthettem pénzem nyomát.

Nehezen múlt a tél. Kínomban egy török fogolytói nyelvórákat vettem, de én lehettem szegénynek a leggyengébb tanítványa. Nagyobb szorgalmat és lelkesedést keltett bennem az akció, mely az osztrákok és magyarok sorsának javítását célozta. Tájékoztattam a tábori osztrák-magyar komitét az Alexandra Palaceban gyűjtött információ alapján az angol alattvalók kivételes helyzetéről Magyarországon. Indítványomra felkértük a tábor parancsnokát, továbbítsa folyamod-

ványunkat a belügyminisztériumba. Helyezzék el az osztrák-magyar foglyokat Angliában olyan módon, hogy ugyanolyanfokú szabadságot élvezhessenek, mint az angolok Magyarországon. Pár hét múlva Thomas tábornok, ki az egész tábor kommandánsa volt, hivatott és értésemre adta, hogy sajnálatára a minisztérium kérelmünket visszautasította. Pár nap múlva tudatta a komitéval a hivatalos választ, melynek értelmében az egyedüli engedmény az volt, hogy a monarchia alattvalóit egy külön „compound”-ban helyezték el, és itt a németekével azonos bánásmódban részesülnének. Tekintettel arra, hogy a legtöbb osztrák meg magyar egyedüli keresetforrása a németek kiszolgálása volt, az elkülönítés csakis megrosszabbította volna sorsukat és így» sajnos, le kellett mondanunk a további akcióról.

Mikor végre kitavaszkodott, úgy látszott, hogy a német bűvárhajók pusztításai tényleg siettetni fogják a háború végét. Másrészt azonban a fokozódó élelemhiány, mely az angol kormány legsúlyosabb problémája volt, nálunk is naprólnapra érezhetőbb lett. Étlapunkról majdnem teljesen eltűnt a hús és helyette az undorodásig megszaporodott a füstölt hering meg a zabkása. A kázinóban élelmiszert vásárolni nem lehetett: hetenként egyszer nyílt meg, de akkor is csak cigarettát, dohányt, szappant és hasonló cikket árúsítottak.

Mint egész Angliában, nálunk is egyszerre felkapták a konyhakertészetet. Vetőmagot meg szerszámot bocsátott a parancsnokság rendelkezésünkre és a tábor melletti legelőből kihalásoltak egy nagy területet, hol minden fogolynak jutott egy tenyérnyi darab. A foglyok természetesen megtarthatták a termésüket és ez a tudat a legtöbbre lelkesítően hatott. Ugyancsak energikusan üzték a házinyúltenyésztést is és ezen a téren szintén az élelmes németek vezettek.

Kutya, macska volt bőven a táborban, ugyancsak számtalan patkány is az ő mulattatásukra. Kedvencünk egy szép vizsla volt, ki adoptált egy foglyot, vagyis következetesen visszakísérte a táborba, valahányszor a gazdájánál volt munkára. Többször érte jött a farmer, de végre belenyugodott a hűtlenségébe és így a kutya végleg megtelepedett a táborunkban. Mindenki becézte az önkéntes foglyot: mint valamennyiünknek, neki is volt fogolyszáma és pontosan megkapta a foglyot megillető élelemadagot is. A német matrózok, szokasukhoz híven, tartottak dalosmadarakat és mikor ki-sütött a nap, tucatszámra lógtak a kalitkák a deszkabódék ereszei alatt.

Beteljesült ismeretlen jóakaróm jóslata és a ritkaság tavasz tényleg feledtette velünk a tél nyomorúságait. Lehetőleg a szabadban éltünk és megnépesültek a sportterek, hol előszeretettel futballt játszott a fiatal elem. A sportot a parancsnokság már csak egészségi szempontból is erősen felkarolta. Feljegyzésre méltó, hogy a nagy spanyol influenzajárványtól eltekintve, mely később megtizedelte a táborot, aránylag kevés volt a beteg. Igaz ugyan, hogy mindenütt példás tisztaság uralkodott.

A táplálkozás problémája folyton fokozódott. Éljen a gyanúpörrel, hogy az ízletes pástétomok, melyekkel a házinyúltenyésztők szorgalmasan üzérkedtek, idővel kutyát meg macskát is tartalmaztak és tényleg szemmel láthatólag csökkent a háziállataink állománya. Divatba jött a sirályvadászat is: csontkemény kenyérdarabokat kötöttek hosszú madzagra és mikor a sirály lecsapott és lenyelte a kenyeret, lassan magukhoz húzták, kicsavarták a nyakát és bőrét tollastól lenyúzták. Százával lógtak és száradtak a napon, mielőtt a pástétomokba vándoroltak.

Sokat voltam dr. Janowskyval együtt. Ügyes és tapasztalt orvos volt, ki ugyan saját maláriáját legszíve-

sebben csempészett whiskyvel gyógyította; szívesen beszélt azonban velem a különböző betegségek tüneteiről és a gyógymódokról és egy alkalommal a nikotinnal való visszaélés következményeiről szolt. Ennek nyomán arra a gondolatra jöttem, hogy tán sikerülne enyhe nikotinmérgezéssel szívbetegséget szimulálni, mert már akkor a súlyos beteg civilfoglyokat kezdték kicserélni. Vettem erős, préselt rágódohányt és nyeltem egy ideig nagy falatokban. Mikor már dr. Janowsky megelégedett a tünetekkel, feliratkoztam orvosi vizitre. Az angol katonarvos kedélyes ember volt; türelmesen meghallgatta a betegségem részletes leírását és alaposan megvizsgálta. A vizsgálat folyamán be kellett hunynom a szememet, amely alkalmat felhasználtam arra, hogy a doktor karjaiba szédüljek. Sajnos azonban, ő már láthatott több ilyen „szívbeteg” hosszú praxisában, mert azzal a tanáccsal bocsátott el, hogy ne egyem a dohányt — elég, ha szívom.

TALÁLKOZOM JUTAYVAL

A svédek által átutalt havi összeget a tábor központi bankirodája szokta kifizetni, hol olyankor az összes táborokból jelentkeztek a foglyok. Május elején, mikor kinn ácsorogtam, szemembe ötlött egy ismerősformájú arc, mely élénken emlékeztetett Jutay barátomra, kitől Pekingben váltam el. Jól szemügyre vettük egymást és végtelen örömemre konstatáltam, hogy nem csalatkoztam: tényleg Jutay volt, ki szintén New Yorkból jött semleges hajón és az én mintámra fülelték le az angolok. Nem volt időnk hosszú beszélgetésre, de elfogadtam indítványát, hogy kérjem áthelyezésemet az ő táborába azon a jogcímen, hogy unokafivérek vagyunk.

Bántott ugyan a gondolat, hogy megváljak dr. Janowskytól, de ő méltányolta álláspontomat és segítségemre volt áthelyezési folyamodványom megszerkesztésénél. Feléledt bennem a remény, hogy tán Jutay segítségével találunk utat-módot a szökésre és jó ómennek látszott, hogy rövidesen találkozásunk után megérkezett Horthy Miklós admirális győzelmes otrantói tengeri csatájának híre.

Eltelt azonban a nyár, mielőtt tényleg áthelyeztek. Közben lezajlottak a kiállítások: mint az Alexandra Palace-ban, a művészek és mesteremberek itt is kitétek magukért, de még inkább imponáltak a látogató farmereknek a konyhakertészek terményei. A legnagyobb esemény tán az volt, hogy a parancsnok megelégedése

jelül kiosztatott annyi fehér lisztet, hogy minden foglynak jutott egy szelet kalács!

Végre összekerültem Jutayval, noha nem kaphattam fekvőhelyet az ő deszkabódéjában. Ez alapján véve nem is bántott, mert az ottani atmoszféra, tekintettel arra, hogy egyikük heringspecialista volt és minden elképzelhető módon készítette a halat, nem nagyon csábított.

Jutay nagy vacsorát rendezett tiszteletemre: ő még rendszeresen kapott birtokáról csomagokat, melyek mindenféle válogatott jót tartalmaztak. Ezúttal sikerrel udvarolhatott az angol hadnagynak, ki a leveleket meg a csomagokat vizsgálta, mert hatalmas füstölt vad-disznócombton kívül még egy üveg tokaji bor is átcsúszott a cenzúrán. Négyen ültünk le a lakomához: Jutay, az ő német „kapitánya”, egy magyar hegedűművész és én. A sok hering meg zabdara után érthető áhítattal költöttük el a nagyúri vacsorát és féltékeny lassúsággal szürcsöltük a borunkat. A német vendég csillogó szemmel tanúskodott, hogy ilyen bor nem terem mást a világon. Vacsora után a művésznök álla alá illesztette hegedűjét és gondolatban hazavezetett Magyarországra. Egy-két pohár bor és néhány magyar nóta — ilyen látszólagos csekélységek valóságos kincsekké váltak a nagy távolban, a nagy nyomorúságban...

Másnap reggel haditanácsot tartottunk. Itt Jutay táborának az volt az előnye, hogy sporttere a hegyoldal legmagasabb pontján feküdt és onnan nemcsak a tengert, de szép napokon még Írország partvonalát is láthattuk. Beavattam Jutayt newyorki élményeimbe és osztotta nézetemet, hogy, ha kedvezne a szerencse és vitorlášhajóval átkelhetnénk Írországra, összeköttetésem kihasználásával valószínűleg eljuthatnánk egy skandináviai kikötőbe és onnan haza. Egyelőre azonban mindez álom volt: maga az első lépés is lehetetlennek látszott, mert jóllehet a sporttér a „com-

pound"-on és annak magas drótkerítésén kívül feküdt, az is be volt kerítve és míg a foglyok ott tartózkodtak, külön oda kivezényelt őrség vigyázott rájuk. Amúgy se látszott alkalmasnak szökési kiindulópontnak: eredetileg juhlegelő lehetett, itt-ott sűrű, alacsony bokrokkal. A tenger panorámája persze csak fokozta türelmetlen idegességemet; tantaluszi kínszenvedéseket keltett az a gondolat, hogy pár óra alatt Írországban lehetnék. Viszont józanító hatással voltak az akadályok: a tábori komplexus külkerítése és az egyes táborok közötti határkerítések valóságos, a harctérre emlékeztető erő«dítvényeket alkottak. Az őrség legnagyobb része tapasztáit katona volt, kik már többször voltak a harc«téren; minden két órában felváltották őket, éjjel pedig ki volt világítva a tábor. Így tényleg a lehetetlenséggel határosnak tűnt fel, hogy onnan fogoly akár éjjel, akár nappal épkezláb kijusson.

Velem együtt a német hajósok kedvenc tartózkodó-helye a hegyoldal volt. Őket főleg az a gondolat vonzotta oda, hogy az ír tenger mélyén leselkedtek a német bűvárhajók, melyek pusztításaitól annyit reméltek« Gyakran találkoztam ott egy német vitorláskapitánnyal, ki ide szokta adni a távcsövét. Kedvenc témája volt a tengeralatti háború, de intelligens ember léteére egyaránt belátta a német és az angol blokád embertelenségét.

Egy nap minden bevezetés nélkül e szavakkal fordult hozzám:

— Úgy-e, Ön se azért nézi a tengert, mert tetszik a színe?

Fejbólintásomra folytatta:

— Mi nyugodtan szint vallhatunk egymásnak: ön is meg én is készséggel odaadnók a jobb karunkat, hogy ebből a nyomorúságból megszabaduljunk. Talán mégsem olyan lehetetlen, mint amilyennek látszik; nekem van tervem nagy vonásokban és ha holnap, mikor a többiek hangversenyre mennek, átjön hozzám, zavartalanul tovább diskurálhatunk a részletekről. A viszontlátásra!

Közöltem a hallottakat Jutayval és másnap az ő kíséretében felkerestem a kapitányt, ki elkülönített szakaszban lakott, hol egy csésze tea mellett előadta tervét, mely alapvonásaiban azonos volt a mi felfogásunkkal. Hajójának legénysége vele együtt volt internálva. Azok közül kiválasztott négy ügyes, elszánt és teljesen megbízható embert, kiknek segítségével az

Írországba való átkelés előreláthatólag simán menne. Feltéve persze, hogy sikerülne egy alkalmas vitorláhajóra szert tenni. Erre is látott lehetőséget: kormányosa, Schmidt, gyakran jelentkezett táboron kívüli munkára és így előbb-utóbb ki fogja szimatolni, hogyan és hol lehet majd egy halászbárkát „kikölcsönözni”. Sikerült műszereit elrejtteni, mikor hajóstól elfogták és volt térképe is: szóval bizonyos fokig meglettek volna a sikeres szökés alapfeltételei. Számítása szerint egy közeli kikötőből kifutva, kedvező széllel hat-hét óra alatt átkelhetnék Írországba, hol aztán, nyomunkat eltüntetendő, a halászbárkát el kellene süllyeszteni. Mint azonban maga is beismerte, ő eddig csak azzal foglalkozott, hogy hogyan jut át a vízen. A szökési probléma szárazföldi részének a megoldására, vagyis hogyan lehetne a táborból kijutni, továbbá, hogy mi történne Írországbán, nem érezte hivatottnak magát. Tengerész módjára beérte azzal, hogy módot találjon az átkelésre. Persze már az is nagy vívmány volt. Tekintettel azonban arra, hogy a közeledő őszi és téli viharokban úgyse lehetett volna az átkelést kis halászbárkával megkockáztatni, abban maradtunk, hogy várunk 1918 áprilisának elejéig, közben ő kiküldi időnként a kormányosát kémszemlére. Mi pedig Jutayval átvesszük a terv további kidolgozását és nyélbeütését. Sok fejtörés után a következő megoldásra jutottunk: volt a mi „compound”-unkban néhány német, ki az adminisztrációs irodában dolgozott és nekik volt igazolványuk, melynek felmutatásával a nap folyamán bármikor ki- és bemehettek a tábor kapuján a járdára, mely az irodába és a sporttérre vezetett. Elhatároztuk, hogy a szökevényeknek megfelelő számú németnek megkenjük a tenyerét és a szökés napján, mikor a sporttérre induló foglyokat az angolok a kapunál megszámlálják, a németek, kik már előzőleg igazolványukkal kijutottak a járdára, beállnak a menetbe. Tehát, ha

mi hatan megszökünk, akkor hat igazolványos némettel több fogoly megy ki a sporttérre, mint amennyit az angolok megszámoáltak és ha aztán mi hatan a sporttéren elrejtőzünk, helyettünk ugyancsak a hat németet számolják meg hazatérőben a kapunál. Így természetesen az összlétszám változatlanul marad és mi nem fogunk hiányozni.

Ezzel a fő nehézség megoldottnak látszott. Ami pedig az élelmiszereket illette, megállapodtunk, hogy mindegyikünk visz magával egy bizonyos mennyiségű konzervet, azonfelül készítettünk széles, dupla öveket, hogy azokban cukrot és nyers zabdarát vihessünk magunkkal az útra. A hosszú téli esték folyamán kidolgoztuk tervünk minden apró részletét, amennyire csak lehetett.

Kevesebb fejtörést okozott szökésünk második része, vagyis utunk folytatása Írországból. Egyik ír ismerősöm, ki New Yorkban mindig nagyon melegen érdeklődött sorsom iránt, megadta annak idején családja címét Dublinban. Fanatikus republikánusok voltak, kikről biztosra vehettem, hogy készséggel elkövetnek mindent, hogy borsot törhessenek az angol kormány orra alá. Az volt a szándékom, hogy hozzájuk fordulok és az ő segítségükkel szerzünk semleges hajót Skandináviába.

Lassan múlt az idő. Kínomban megpróbálkoztam a spanyol nyelv tanulásával. Szorgalmasan vettem a leckéket és tán valamivel jobb eredményt értem el, mint török tanulmányaimmal, de a háborús évek alatt gyűjtött sok idegen szó — orosz, angol, török és kínai — gyakran kavargott az agyamban, őszintén szólva, több örömet leltem a zenében és sok időt töltöttem a művészszobában, hol magyar hegedűművésznünk vezényelte táborunk zenekarát.¹ Természetesen

¹ Zsolt Nándor, a Zeneművészeti Főiskola rendes tanára.

főleg a szökés reménye segített át a háború negyedik telén: anélkül én is szenvedtem volna az általános levertség alatt, mely az ősz és tél folyamán ránehezedett a táborra. 1917 közepéig még a legtöbb ember gyors és kedvező megoldást remélt az orosz fejlemények és különösen a német „U”-hajók pusztításai következtében, de múltak a hónapok és a hozzájuk fűzött nagy remények mégse valósultak meg. Egy ideig én is döntest reméltem a bűvárhajóktól, de az ősz elején találkoztam egy német tengerésztiszttel, ki bűvárhajón szolgált, melyet az angolok elsüllyesztettek. Tőle megtudtam, hogy az angolok annyira kifejlesztették a védekezési eszközöket, hogy immár teljesen megszűnt a lehetőség, őket ezzel a fegyverrel békekötésre kényszeríteni.

Minden arra mutatott, hogy a háború még beláthatatlan ideig tarthat és ez a gondolat érthetően fokozta türelmetlenségemet. Minden nappal külön kellett megküzdeni, de végre-valahára lassan kezdett kitavaszkodni. Elmúlt március hava és most már komolyan felcihelődtünk az útra. Jutay még mindig kapott hébe-hóba csomagot hazulról; legtöbbsnyire füstölt húst szokott tartalmazni. Történetesen éppen kapott egy nagy füstölt őzcombot, mikor hirtelen átizent a német hajóskapitányunk, hogy, tekintettel a kedvező időjárási kilátásokra, legjobb lesz, ha még aznap indulunk.

Kezdetben minden simán ment: kijöttek velünk az igazolványos németek, ott mi hatan a délután folyamán észrevétlenül bemásztunk egy-egy sűrű bokorba és fekvé elrejtőzködtünk. Mikor aztán kürtjelet adtak a sorakozásra és megindult a menet a „compound”-ba, a katonák ugyan futólag átvizsgálták a sportteret, de ezt tisztán formalitásnak tekintették és eszükbe se jutott, hogy a bokrokat is átkutassák. Mikor a foglyokat a kapunál megszámozták, köztük volt a hat igazolványos német, tehát látszólag nem hiányzott senki. Meg-

lapultunk a bokrokban és mikor beesteledett, hallottuk a trombitaszót, mely a főőrségről jelezte, hogy minden táborban teljes a létszám. Tehát tervünk első része sikerült volt.

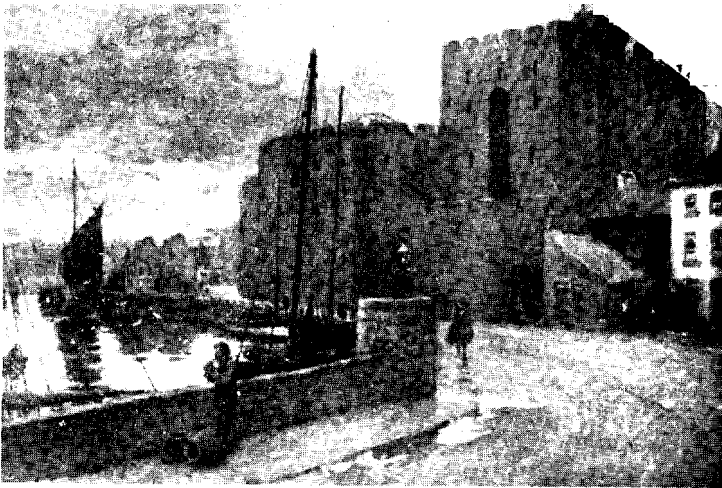
Mikor egészen besötétedett, kimásztunk bokrainkból és gyülekeztünk az egyik őrháznál. A foglyokkal egyidejűleg az őrséget is visszavonták a sporttérről s kívülünk nem volt ott egy lélek se. A konzervákat már előzőleg az egyik bokor alatt elrejtettük, ezt a készletet most elosztottuk: én konzervák helyett Jutay őzcombját szorongattam hónom alatt. Úgy számítottuk, hogy este 10 órára elérünk a Port Erin nevű kis kikötőbe, hol Schmidt kormányos kiszemelt egy halászbárkát, de mire megindultunk, szilaj északkeleti vihar kerekedett, sötét felhőket hajtva maga előtt és alig láthattunk pár lépésnyire. Relatívén könnyűszerrel átbújtunk az egyszerű drótkerítésen és végre elmaradt mögöttünk a kivilágított tábor. Minden sarkán volt őrség gépfegyverosztaggal és fellélegeztünk, mikor lőtávlaton kívül jutottunk. Viszont nagy nehézséget okozott a helyes útirány megállapítása, mert Schmidt, ki mindig vonaton ment munkára, nem tudott a sötétben eligazodni és így duplán vaktába indultunk meg.

Akadályverseny volt utunk már azért is, mert a szigeten a legtöbb szántóföld és legelő alacsony kőfallal vagy pedig szegesdróttal van bekerítve és ezek lépten-nyomon utunkat állták. Lassú tempóban, szinte tapogatódzva mentünk előre. Végre lejutottunk a tengerpartra. Szerencsétlenségemre belezuhantam egy sziklahasadékba, de még szerencse volt, hogy tele volt vízzel és így nagyobb bajom nem történt. A többiek, kik mögöttem jöttek, elkerülték a fatális helyet. Indítványomra eltértünk a járatlan tengerparttól és kerestünk vele parallel haladó utat vagy ösvényt. Nagysokára kijutottunk egy széles útra és egy darabig friss tempóban meneteltünk. Közben növekedőben volt a

tavaszi vihar és zúgott minden körülöttünk; tán annak is köszönhattük, hogy nem találkoztunk senkivel az úton. Itt-ott fehérlett ház meg tanya a sötétben, majd kis helységhez közeledtünk, melyet Schmidt utasítására széles ívben elkerültünk. Átléptük a vasúti töltést és visszakerültünk az útra. Engem üldözött a balszerencse, mert a koromsötétségben lezuhantam a falról, mely az utat szegélyezte. A jobb kezemre estem, mely ugyan éktelenül fáj, de hamarosan feltápáskodtam és követtem társaimat.

Kezdt szürkülni, mikor letértünk az útról egy juhlegelőre, melynek közepén a farmer a szigeti szokás szerint összegyűjtött egy nagy halom követ meg dudvát. Volt körülötte néhány sűrű bokor, ezek között elrejtőzködünk és megreggeliztünk. Közben megeredt a zápor, mely ellen a bokrok csak féligmeddig oltalmaztak és rövid időn belül bőrig áztunk. Az egész napot a sötétség beálltaig ott töltöttük; néha hallottuk a távolból pásztorok beszélgetését meg juhászkutyák ugatását, de felénk nem járt senki. Helyzetünk határozótan kritikus volt: tervünk sikere nagyrészt az időtől függött és a nagy idővesztés roppantul aggasztott. Szemrehányásaimra Schmidt ugyan igyekezett azzal megnyugtatni, hogy a nagy viharban úgyse tudunk volna a kis vitorláhajón átkelni, de be kellett ismernie, hogy még mindig nem volt egészen tisztában a követendő útiránnyal. Rejtekhelyünket elhagyva, visszavertünk az útra és követtük, míg feltűnt előttünk egy fényesen kivilágított kikötővároska. Letértünk az útról és nekivágtunk a legelőknak meg a szántóföldeknek, hol ismét megkezdődött a fásztó gátverseny a falakon és kerítéseken át. Végre ki tudtuk venni a város körvonalait és Schmidt meghökkenve konstátálta, hogy Port Erin helyett egy másik kikötő, vagyis Castletown feküdt előttünk.

Isle of Man: Castletown Kikōtō.

Távolból a tengerpartot követve, tovább bandukoltunk; én voltam a hátvéd, mert két esésem erősen megviselt és alig tudtam a többiekkel lépést tartani. Lázás fővel vánszorogtam utánuk és sokszor úgy rémlett, mintha nyomomban lettek volna az angol katonák. Derengett, mikor egy nagy mocsárhoz értünk, mely sekély tó számába mehetett volna: nyomaink eltüntetésére átláboltunk rajta és a közeli vasúti töltés alatti bokrokban re józtunk el. Ismét kedvezett a szerencse, mert bár egész nap szántott tőszomszédságunkban egy farmer, se ő, se pedig kutyája nem vett észre bennünket. A kutya egyszer ugyan körülszimatolta a bokrokat, de nem érdemesített minket még morgásra se. Örömünkre kisütött a nap; egész nap ott hevertünk a mocsár szélén. Holtfáradtak voltunk a sok falmászás után, mely ruháinkat is erősen megviselte. A délután folyamán ijedelmünkre feltűnt egyszerre a mocsár másik oldalán néhány katona és civil, kutyákkal, de a miénkkel ellenkező irányban haladtak és így biztonságban maradtunk.

Végre besötétedett: a farmer kifogta a lovát az ekéből és kutyájával együtt elballagott. Mi is felcihelődtünk; fogytában volt az élelmiszerünk és kínozott a szomjúság, mert undorodtunk a mocsárvíztől, mégis némileg vigasztalt a remény, hogy a vihar csillapultával az éjszaka folyamán tengerre szállhatunk. Kisvártatva tényleg megpillantottuk a kis kikötőt, melyre ezúttal Schmidt azonnal ráismert és biztosított, hogy nem más, mint Port Erin. Vezetése alatt felmásztunk egy magaslatra, honnan a kapitány látcsövével beláthattuk a tengeröblöt; mihelyt megpihentünk, lombos gallyakból kis kunyhót tákoltunk össze, hogy ott tölthessük az éjszakát, mert a kapitány kijelentette, hogy elkéstük a dagályt.

Másnap felváltva őrtálltunk a kunyhó előtt: a kikötőben alig volt forgalom, néha felhallatszott hozzánk

a parton sétálók beszéde, de mifelénk nem járt senki és biztonságban érezhettük magunkat. Szerencsétlenségünkre azonban estefelé ismét kitört a vihar és tornbolt szakadatlanul két napig. Szó sem lehetett az átkelésről, mert a kavargó tengernek kis halászbárkával nekivágni egyértelmű lett volna az öngyilkossággal. Várnunk kellett tehát kedvező időre, de nagyon aggasztott az élelem kérdése. Az őzcomb és a konzerv már rég elfogyott és kénytelenek voltunk az öveinkben hozott cukrot meg zabdarát majszolni. Még az volt a szerencse, hogy közelünkben fakadt egy hegyi patak és legalább friss ivóvízben nem volt hiány. A harmadik napon lecsillapodott a vihar, kitisztult a láthatár és egyhangúlag elhatároztuk, hogy ezúttal megkíséreljük az átkelést.

Türelmetlenül vártuk az estét, de a délután folyamán Schmidt, ki a kapitány látcsövével figyelte a láthatárt, füstfelhőre figyelmeztetett, mely Írország irányában tűnt fel és sebesen közeledett. Alig telt el egy óra, mire befutott egy torpedóhajó s a kikötő bejáratánál horgonyt vetett. Felhallatszottak hozzánk a parancsszavak, láttuk a fedélzeten fel-alá járó f egy veres matrózokat és le kellett mondanunk utolsó reményünkről, hogy az éjszaka folyamán vitorlášhajót kerítve, tengerre szállhassunk. A helyzet tagadhatatlanul teljesen reménytelennek bizonyult, mert elfogyott az élelmiszerünk is és kínozott az éhség.

Mikor besötétedett, összekötöttük öveinket és egymásután leereszkedtünk a sziklás hegyoldalon a tengerpartra. El voltunk készülve a legrosszabbra és tényleg, alig tettünk pár lépést, ránkivallt egy őrszem. Visszafordultunk, de kisvártatva erős őrjáratba ütköztünk. A menekülés ki volt zárva: egyoldali a meredek sziklafal állta utunkat, másoldalt pedig a tenger. Megadtuk magunkat. Kíéhezve és lerongyolódva érkeztünk meg a kikötőparancsnokság épületébe, hol kertenként cel-

lába zártak. Mikor később kihallgattak, kivettem a parancsnok beszédéből, hogy már abban a hiszemben voltak, hogy közben vagy átjutottunk Írországba, vagy pedig, amit sokkal valószínűbbnek tartottak, a tenger fenekén fekszünk. Mindjárt telefonált a knockaloe-i tábor parancsnokának és jelentette elfogatásunkat. Mondhatta volna, hogy nem ők fogtak el, hanem a balszerencse.

Kínzott a láz a cellámban és még a friss halhoz se tudtam hozzányúlni, mellyel a profósz felesége kínált, csak egyre-másra ittam a sok teát. Másnap átadtak bennünket a rendőröknek és az ő fedezetük alatt indulunk vasúton Peelbe, hol megvasalva szálltunk ki. Nagy volt a közönség a perrónon és mulathattak rajtunk, mert engem az öles Schmidttel vasaltak össze. Olyan voltam mellette, mint egy hatalmas komondorral összeláncolt kis kutya. Gyalogszerrel vonultunk be a táborba, hol a rendőrök átadtak az őrségnek. A szolgálatos tiszt azonnal kihallgatott és erősen faggatott, hogy mondjuk el szökésünk részleteit, főleg, hogy mikép jutottunk ki a táborból. Mi azonban fogadásunkhoz híven, megtagadtuk a feleletet és mindvégig, míg angol fogságban voltunk, egyikünk sem lett szószegő. A tiszt ugyan nem tágított, míg aztán végre figyelmeztettem rongyos ruháinkra és sebes kezeinkre annak a bizonyosságául, hogy csakis a drótkerítésen át juthattunk ki. Kénytelen-kelletlen ebben az értelemben vette fel a jegyzőkönyvet, melyet mindannyian aláírtunk. Azután értésünkre adta, hogy vizsgálati fogságban maradjunk, míg ítéel felettünk a haditörvényszék.

AZ UTOLSÓELŐTTI FELVONÁS

A vizsgálati fogság legérezhetőbb megszigorítása az volt, hogy még silányabb és kevesebb volt a koszt, mint a táborban és még jó pénzért se lehetett pótolni. Éppen csak azt tudtuk elérni, hogy Jutayt az enyémmel szomszédos cellába zárták s így legalább együtt szidhattuk a balszerencsét.

Gyötört az éhség és éhező emberek szokása szerint étel volt a kedvenc témánk. Reggel felébredve, elmondtuk egymásnak, hogy ki mit evett álmában: Jutay leggyakrabban az odahaza, a Dunajec vizében fogott pisztrángról, aztán meg vaddisznóról meg őzgerincről álmodott és nem felejtette el hozzá sajtátermésű borát. Én kevesebb fantáziával paprikáscsirkét fogyasztottam tokaji meg egri borral. A reggeli program második száma celláink kisúrolása volt, azután jött az egyórai séta az udvaron, melynek folyamán éhségünket a rügyező gesztenyefák leveleivel próbáltuk csillapítani.

Egy nap felcítáltak a parancsnoki irodába: ott várt a svéd attasé és felkérte a jelenlevő angol tisztet, hogy négyszemközt beszélhessen velem. Mikor aztán egyedül maradtunk, kifejezte sajnálatát, hogy tervünk meg hiúsult, továbbá reményét is, hogy közbenjárása érdekében valószínűleg rövid fogságot fog eredményezni. Személyemet illetőleg hozzátette, hogy azon lesz, hogy mielőbb tisztí táborba helyezzenek át, hol sokkal jobb dolgom lesz: ajánlotta tehát, hogy intézkedjem egyenruhát illetőleg. Megköszöntem jóakarató közbelépését, azután visszakísértek a cellámba.

Közel 14 napig tartott a vizsgálati fogság. Kétszer is hivatott magához az adjutáns, traktált cigarettával és unszolt, mondjam meg neki az igazságot: beszélhetek vele, úgymond, mint őszinte, jóakarátú barátom-mai. Válaszom erre mindig az volt, hogy a jegyzőkönyv tartalmazza a hivatalos verziót, egyéb felvilágosítást csak esetleg a háború után adhatnék neki. Belátta, hogy nem tud belőlem semmit se kiprészolni jó vagy rossz szóval és többet nem is hivatott.

Némi vigaszul szolgált az a hír, mely becsempészett levélben jutott hozzánk, hogy a vihar folyamán nagy tevékenységet fejtettek ki az „U”-hajók és egy Peel közelében megsérült nagy teherszállító hajó mentésére küldték az angolok a Port Erinben megjelent torpedóhajót. Így tehát biztosra vehettük, hogy tekintettel a sok hadihajóra, mely abban az időben a sziget közelében cirkált, semmiesetre se tudtunk volna átkelni Írországba. Mit ért azonban a tudat, hogy kudarcunkat nem saját hibánk okozta? Legsúlyosabb büntetésünk az volt, hogy megszűnt minden reményünk szabadságunk visszanyerésére.

A harmadik hét elején tudatták velünk, hogy másnap reggel összeül a haditörvényszék egy magasrangú törzstiszt elnöklete alatt; érdekeinket polgári védő fogja képviselni, német tolmács segítségével. Mikor megnyílt az ülés, elsősorban esküt tettek a haditörvényszék tagjai. Mindegyik megcsókolta a bibliát, miután az elnök kijelentette, hogy az angol törvények szellemében igazságos ítéletet fognak hozni.

Az első kérdésre, vajjon bűnösöknek érezzük-e magunkat, egyhangúan azt feleltük, hogy nem. Különösen én, felhívtam a törvényszék figyelmét arra, hogy miután engem a nemzetközi jog megszegésével, semleges területen fogtak el, fegyveres erővel, szó sem lehet arról, hogy én, szabadságom visszanyerését célozva, egyáltalában bűnös lehessenek. Hangsúlyoztam azt

is, hogy a polgári védő, mint angol honpolgár és civil ember, nincsen arra hivatva, hogy ellenséges tiszt érdekeit képviselje.

Nem vesztegettek sok időt ügyünkre; visszavonult a törvényszék és mikor kisvártatva visszatértek a terembe, az elnök kihirdette az ítéletet: egyhónapi kényszermunkával szigorított fogság, melybe azonban a 14 napi vizsgálati fogságot beleszámították.

A hátralevő 14 napon egy Peel közelében fekvő ipartelepen dolgoztunk. Szerencsére süttött már a meleg májusi nap és megkönnyítette a nehéz és piszkos munkát. Börtönünkbe, hova esténként visszakísértek, behoztak egy nap talán húsz elmebeteget, kik útban voltak egy angol elmeógyógyintézetbe; éjjel a szomszédos cellába zárták az egyik meghibbant foglyot, ki egész éjszaka dörömbölt és üvöltött, mint a sakál. Már hajnalodott, mikor elaludtam. Mély álmomból arra ébredtem, hogy kinyílik az ajtó, belép egy katona és szó nélkül int, hogy kövessem. Magamra kapkodtam a ruháimat és ugyancsak hallgatva követtem az udvarra, hol már négyes sorokban álltak az elmebeteg foglyok. Az én katonám közibük tuszkolt. Ott álldogáltam egy ideig, mosolyogva a helyzet tragikomikumán és ki tudja, tán velük is megyek, ha észre nem vesz a szolgalátos őrmester, ki persze ismert. Hatalmasan ráförmedt a katonára, ki természetesen eltévesztette a célját és renitens elmebajos helyett engem hozott ki az udvarra. Mondta is az őrmester, hogy megijedt, nehogy megint vándorútra keljek, de biztosítottam, ha meg volna is a jóakarát, hiányzik a fizikai erőm hozzá.

Tényleg nagyon silány bőrben voltam; háromszor is meglátogatott az orvos és jóllehet konstatálhatta, hogy az esésben megsérült bokám nem akart meggyógyulni, visszautasította kérésemet, hogy küldjön át a kórházba. Erről szerinte csak akkor lehet szó, ha leöltöttem büntetésemet.

Végre elérkezett a kényszermunka utolsó napja és katonai fedezet alatt visszaküldték a táborba. Természetesen gondoskodtak arról, hogy ne maradjunk együtt és így nemcsak hogy széjjelosztottak bennünket, de egyikünk se került vissza a régi „compound”-jába. Az én katonám, látván, hogy erősen sántikálok, felajánlotta a karját és úgy vonultam be az új otthonomba. Jutay, tanácsomra, áthelyeztette magát a douglas-i úgynevezett privilégiumos táborba, hol a jobb módú foglyok hozzájárultak eltartásuk költségeihez, minnek ellenében nagyobb kényelmet élveztek és jobb kosztot kaptak, mint mi. Vele tehát, sajnos, egészen megszűnt az érintkezés és nem is láttam többet, míg fogságban maradtunk. Szökésünk óta, vagyis az utolsó 4—5 hétben ismét megsilányult az élelem és már nem számíthattam Jutay csomagjaira sem. Az egyik szomszédom, kinek angol nő volt a felesége, néha kapott egy kis küldeményt hazulról, de földhözragadt szegény emberek voltak és a szegény asszony legtöbbször csak szárított főzeléket tudott küldeni. Egy részét meg szoktam venni, egyébként pedig a tábori kosztra voltam szorulva és így nemcsak a nyavalyás bokám, de a krónikus éhség is gyötört. Eleinte csak nagynehezen tudtam kivánszorogni rövid sétára, de a nyári napfény lassacskán visszaadta erőmet és megszűnt kívánczóságom a kórházba, már csak azért is, mert még mindig a tenger vonzereje alatt állottam és amikor tehettem, a magaslatról néztem, mint szökésem előtt. Igaz ugyan, hogy teljesen lemondtam újabb szökés gondolatáról, de a pihenést nem ismerő tenger harmonizált szabadság-vágyammal.

A tábori osztrák-magyar bizottság elnökének indítványára, ki magyar ember volt, jelentkeztem a parancsnoknál. Nagyon udvariasan és barátságosan fogadott: készséggel foglalkozott ügyemmel, de ő is csak azt tudta ajánlani, hogy írjak ismét Bécsbe és gondos-

kodjam róla, hogy végre megkapjam az egyenruhámat. Mihelyt teheti, átküld a tiszti táborba Angliába, de előbb, sajnálatára, nem javíthat sorsomon. Közben rohamosan követték egymást az események: a márciusi nagy német offenzíva, mely a nyáron megújult, vérbe-fült, az angol lapok nagy meglepéssel konstatálták az „U”-hajók kudarcát — a középhatalmak összeomlása immár csak idő kérdésének látszott. Beállt az ősz és naphosszat zuhogott az eső. Az én állapotom ismét megrosszabbodott és ezúttal elhatároztam magamat, hogyha törik vagy szakad, nem tágítok, míg át nem helyeznek a kórházba. Két napig az ágyban maradtam, a harmadik napon, mikor az én barakomat inspiciálta a parancsnok, észrevett és azonnal intézkedett, hogy vigyenek a tábor központi kórházába.

Hordágyon kerültem oda és az orvos, ki alaposan megvizsgálta a bokámat, csonthártyagyulladást konstatált. Szerencsémre nemcsak szakavatott, de igen emberséges orvos volt, ki példás kezelésben részesítette a betegeit és neki köszönhetem, hogy idővel lábra álltam. Eltartott ugyan jó ideig, míg botra támaszkodva tudtam bicegni. Közben megtelt a kórház, mert elterjedt a spanyol influenza járványa és egymást érte a sok haláleset.

Az első pár hétben szomszédom egy 21—22 éves magyar fiú volt, kivel hamar összebarátkoztunk. Végtelenül sajnáltam szegényt: már hónapok óta volt a kórházban és jóllehet az orvos diagnózisa névleg makacs gégehurut volt, valóságban szegény fiú gégesorvadásban szenvedett. Titkolták előtte állapotát, de idővel annyira megrosszabbodott, hogy át kellett helyezni a tüdőbetegek külön barakjába, hol a páciensek éjjelnappal szabadlevegőn feküdtek. Érthető módon nagyon leverte a váratlan fordulat és hiába vigasztaltam, hogy rövid időn belül meggyógyul: szegény, vesztét érezte és könnyezve hajtogatta, hogy sohase látja viszont

édesanyját, ki epedve várja odahaza Budapesten. Tényleg pár héttel áthelyezése után hallottuk halálának híret: ott nyugszik a messze idegenben.

Nagy nyomorúság uralkodott a kórházban anyagi szempontból is a szegény páciensek között, kik betegségük folytán elvesztették keresetüket, Az ő istápolásukra magyar hegedűművésznk¹ időnként hangversenyt adott az angol tisztok és jobbmódú foglyok hozzájárulásával és a befolyt összegeket a betegek segélyére fordította. Sokan, tudom, még ma is hálával emlékeznek meg bőkezűségéről. Hasonló hálát és elismerést érdemel másik honfitársunk is, kinek a háború előtt előkelő férfisزابüzlete² volt Londonban; sikerrel dolgozott a táborban is és keresetének jórészét szegény honfitársaink rendelkezésére bocsátotta. Büszkén gondolhatnak vissza önzetlen viselkedésükre a nagy nyomorban, hol a legtöbb embernek már régen eszébe se jutott, hogy embertársain segítsen.

A spanyol influenzás betegek rohamos szaporodásával a kórház túlsúfolt lett és elkülönítésükre gondólni se lehetett. Az orvos unszolt, menjek vissza a táborba, hogy lehetőleg elkerüljem az infekció veszélyét, de egyrészt úgyszólván otthon éreztem magamat a kórházban és másrészt a táborban valóságos éhínség uralkodott. Már csak azért is ragaszkodtam a kórházhoz, mert erkölcsi szempontból nagyrabecsültem a jókedvű, energikus orvossal való mindennapi közikédést. Mindig volt barátságos szava hozzám és az ő látogatása képezte a nap fénypontját. Maradtam tehát és egy ideig tényleg elkerült a járvány, de utóbb nálam is jelentkeztek a már jól ismert tünetek. Jóllehet meggyöngített a magasfokú láz, aránylag gyorsan átestem a dolgon, mit egyrészt még mindig eléggé erőteljes

¹ Zsolt Nándor.

² Bartha János szabócégtulajdonos.

szervezetemnek, másrészt pedig az orvos figyelmes kezelésének köszönhettem.

Lábbadozófélben voltam, mikor a német gyógyszerész, ki a kórházban felügyelő szolgálatot teljesített, újságolta, hogy jön Londonból egy törzsorvos ezredesi rangban, a hadügyminisztérium kiküldetésében és megvizsgálja a nehéz betegeket, kiknek repatriációja az ő döntésétől függ. Tanácsolta, hogy azonnal jelentkezsek és orvosom jóakarátának tudatában félig-meddig biztosra is vettem, hogy ezúttal hazakerülök. Ügy gondolom, hogy az orvos hajlandó volt szemet hunyni, mert mosolyogva mondta, hogy a jó magyar levegőn hamarosan rendbejövök és pár hét múlva nyeregbe is ülhetek. Türelmetlenül vártam a törzsorvos megérkezését. Mikor aztán rám került a sor a vizsgálatnál, láttam, hogy enged az orvosom érveinek, ki nyilván hathatósan pártolta repatriációmát és másnap betoppant hozzám a német gyógyszerész a hírrel, hogy nevem a hazamenők listáján áll.

Pár nap múlva kitűzték indulásunk napját: a készülődés nem okozott nálam nagy nehézséget, mert az én szerény ruhatáram könnyen elfért egy kis kézitáskába. A búcsúzás se vett -ok időt igénybe: elutazásunkat megelőző napon jelentkeztünk az orvosnál és így volt alkalmam neki köszönetet mondani mindazért, amit értem tett. Jóakarátának utolsó jeléül tudtomra adta, hogy autóbusszon küld a nehéz betegekkel együtt az állomásra, hogy lábamat kímélhessem. Még ma is, ennyi év után, adósának érzem magamat: ritka humánus ember volt, ki baráttal és ellenséggel egyformán jól bánt.¹

Közel két évet töltöttem a táborban, de szökési kísérletem megghiúsulta óta nem álltam intimebb viszonyban senkivel, különben is mindenki annyira el volt

¹ Dr. Mc. Ghi.

fásulva, hogy a néhány fogoly repatriációja legfeljebb alig palástolt irigységet váltott ki náluk. Kivételt képeztek az osztrák-magyar bizottság magyar tagjai, kikkel mindig jó viszonyban voltam és akik szemmeláthatólag örültek, hogy ennyi viszontagság után visszanyerem szabadságomat. Az utolsó napon felbicegtem a hegyoldal legmagasabb pontjára, hogy még egyszer körültekintsek a táborban. Apatikusan lézengtek a foglyok az őszi napfényben; sápadt arcuk, vézna, leromlott testük és foltozott ruhájuk ékesszólóan hirdették reményvesztett csüggedésüket a négyéves és immár minden kétségen kívül elvesztett háború után. Elgondoltam, hogy nemsokára száz meg száz ilyen táborból fog visszaözönlenni hazájába a sok százezer hadifogoly: ki tudja, mi várja őket odahaza? És mit visznek magukkal: gyűlöletet és bosszúvágyat, vagy pedig megnyugvást, elnézést és bizalmat egy jobb jövőben? Behegednek-e valaha a mély lelki sebek, melyeket a hosszú fogság ütött rajtuk? Nyújt-e majd a jövő kárpótlást ennyi szenvedésért? Van-e egyáltalán kárpótlás szabadságvesztésért?

A hűvös őszi szélben dideregve bicegtem vissza a táborba.

NÉGY ÉV UTÁN

Másnap Douglas kikötőjében ugyanazon postahajó fedélzetén találtam magamat, mely annak idején a szigetre hozott. Orvosunk kalaplengetve búcsúzott el kis csapatunktól: lelkesen megéljeneztek és még nagyobb lelkesedéssel fordítottunk hátat a gyűlölt szigetnek. Liverpoolban óriási amerikai teherszállító gőzös horgonyzott tőszomszédságunkban, melynek fedélzetén nyüzsgött a sok katona: csupa erős, egészséges és jól táplált fiatalember. Itt már észlelhettük az emelkedő hangulatot; világos volt, hogy nem túloztak az angol lapok, a háború vége most már csak napok, talán csak órák kérdése lehetett. Némán hallgattuk az amerikai gőzösről áthallatszó angol néphimnuszot.

Várakozásunk ellenére, nem vittek Londonba, hanem egy közeli város kiürített árvaházában helyeztek el pár napra. Ott ért a középhatalmak összeomlásának híre és én már igazán keveset törődtem azzal, hogy mikor és hogyan folytatjuk utunkat. Végre továbbutaztunk Skóciába, hol Leith kikötőjében várt egy nagy dán személyszállító gőzös, mely kórháznak volt berendezve. Dán orvosok és ápolók fogadtak és tették, amit tehettek, de a legnagyobb jóakarattal se lehetett a sok influenzás beteget elkülöníteni. Az én fülkémben is volt egy fiatal német, kinek állapota nyilván aggasztotta az orvosokat. Egyikük felkért, hogy maradjak mellette egész éjszaka és rám is maradt az önkéntes betegápolói szerep, míg megérkeztünk Kopenhágába, miközben a betegem állapota lényegesen megjavult.

Lassan haladt a gőzös, de kárpótolt a kifogástalan és bőséges koszt. El is tartott egy-két napig, míg a hosszú éhezés után megszoktuk. 1918 karácsony estéjén futottunk be Kopenhágába, hol a súlyos betegeket kihajózták az egyik kórházba, majd megjelent a kopenhágai német kolónia küldöttsége egy evangélikus lelkésszel élén. Hoztak karácsonyfát és egy halom csomagot; kigyulladtak a gyertyák a karácsonyfán és a vallásos szertartást a „Deutschland über Alles” ének követte. Végül minden fogoly, nemzetiség és valláskülönbség nélkül, kapott csomagot, mely élelmiszert és ruhaneműt tartalmazott.

Kissé megzavarta az ünnepi hangulatot a hajó legénységének a viselkedése, kik többnyire kopenhágaiak voltak és hevesen tiltakoztak az ellen, hogy karácsony napján folytassuk utunkat Danzigba, mely a hajó végleges rendeltetési helye volt. Nagynehezen helyreállt a fegyelem, mely nyilván bolsevik befolyás alatt lazult meg és másnap elhagytuk Kopenhágát. Danzigban mindjárt észlelhettük a nagy ellentétet a semleges Dánia és Németország között. A háború előtt gazdag, virágzó és nagy forgalmú kikötő majdnem teljesen kihaltnak látszott és fogadtatásunkra nem jelent meg egy lélek se. Emelte az ellentétet és fokozta levertségünket az is, hogy a kikötőben horgonyoztak az angol hajók, melyek a német hadifogságból szabaduló honfitársaikért jöttek. Eszembe jutott a Szibériában sínylődő sok százezer fogoly, kiről a bresztlitovszki békeszerződés meg sem emlékezett.

Ugyanazon este indultunk vonaton Konitzba, hol jelentkeztem az állomásparancsnokságnál és kaptam szabadjegyet Budapestre. Még nemrégiben mit nem adtam volna ezért a jegyért, de akkor nem sejthettem, hogy ilyen gyászos viszonyok között jutok haza. Délután felszálltam a berlini gyorsvonatra, ott összetalákoztam egy gazdag német fiúval, kivel a dán gőző-

sön ismerkedtem meg. Hozzámszegődött és jól ismer-
vén Berlint, felajánlotta, hogy ott majd lehetőleg ke-
zemre jár.

Útközben alig voltak észrevehetőek a forradalom
külső nyomai: példás rend uralkodott az állomásokon,
hölgybizottságok fogadták a fogságból meg a frontról
hazatérő tiszteket és katonákat és megtraktálták őket
kávával és ennivalóval. Berlinben útitársam elvitt hote-
lébe, hol pompás vacsorával ünnepelte meg hazaérke-
zését. Terítetlen volt ugyan az asztal, mert, mint pin-
cérünk mondta, az asztalterítőket és kendőket már
régén felhasználták kötőszernek, de mi már leszoktunk
a finnyáskodásról és édeskeveset adtunk a civilizáció
külsőségeire. Fődolog volt a jó bor meg a zene és az
a tudat, hogy ismét szabad emberek lettünk.

Másnap reggel megköszöntem német barátom
vendégszeretetét, de az én pénzkészletem annyira
összezsugorodott, hogy esztelenség lett volna a drága
hotelben maradnom. Majdnem üres zsebbel indultam
el az osztrák-magyar követségre, de ott csalódás várt,
mert a hivatalszolgán kívül nem volt ott egy lélek se.
Az ő tanácsára továbbmentem a konzulátushoz. Ott is
nagyrészt eltűnt a hivatalnoki kar, de végre az egyik
hátramaradt hivatalnoktól megtudtam az osztrák-
magyar katonai bizottság címét, mely akkor a bécsi
hadügyminisztériumot képviselte. Nem vehettem rossz-
néven, tekintettel kopott külsőmre, hogy a bizottság
tagja, kinél jelentkeztem, eleinte szemmeláthatólag
bizonyos gyanakodással hallgatta meg a mondókámat
és tett egy csomó kérdést. De mikor feleleteimből meg-
győződött jóhiszeműségemről, megváltozott a modora
és kézszorítással üdvözölt. Egyúttal kifejezte csodál-
kozását, hogy ilyen hamar átkerültem az angol fogság-
ból, én vagyok, úgymond, az első osztrák-magyar tiszt,
ki Angliából jövet jelentkezett náluk. Elbeszélgettünk,
majd elmondtam neki, amit különben úgyis sejtthetett,

hogy mi járatban vagyok. Feleletül hangsúlyozta a nagy és folyton fokozódó pénzhiányt, melynek következtében be kellett érnem legfeljebb háromnapos illetményel. Ez ugyan édeskevés volt és mire kifizettem a hotelszámlát, ismét alig maradt pár garasom. Nem is vonzott a gondolat, hogy Berlinben maradjak: igen nyomott volt a hangulat a nagy városban. A Spartacus-mozgalom észrevehetőleg fenyegette az új kormány existenciáját és mindenütt érezhető volt az aggodalmas bizonytalanság. Amellett pedig Mackensen csapatainak lefegyverzése következtében erősen megcsappant a magyarok népszerűsége és céltalan lett volna nekem ott sok időt vesztegetni. Másnap ismét vonatra szálltam: a müncheni gyorsvonaton együtt utaztam néhány bajor tiszttel, kik a francia fronton harcoltak és ők se palástolták csüggedésüket. Azzal vigasztalták magukat, hogy rendet csinálnak Münchenben, mely akkor a Spartacus-elemek kezében volt, de gazda nélkül számítottak. Mikor ugyanis berobogtunk a müncheni állomásra, ott lézengett egy nagy csomó „vörös” katona és gépfegyverekben se volt hiány. Alig szálltak le a bajor tisztek, körülvette őket a lármás csöcselék és szidalmazva követelték „vörös” igazolványaikat. Az ezredes, ki nem tudott ilyen igazolványt felmutatni, visszalökték a kocsiba és mikor tiltakozott brutális viselkedésük ellen, letépték melléről az érdem jeleit. Ez volt a köszönet azért, hogy, mint útközben hallottam, az egész háborút úgyszólván megszakítás nélkül frontszolgálatban töltötte. Az én igazolványom rendben lévén, kaptam utalványt egy szállodába, de mikor ott előmutattam, vállvonogatva kitessékeltek. Vonatom a hajnali órákban indult és így nem maradt más hátra, mint az éjszakát a pályaudvaron tölteni. Az egyik váróteremben csapra vertek egy nagy hordó sört a vörös katonák és ott lakmároztak, bizonyára lopott elemózsiából. Nem tudtam ellentállni a habzó bajor

sörnek, éhes is voltam, mint a farkas — szóval nem sokat tétováztam, hanem megszólítottam egy félig-meddig civilizált külsejű katonát, vájjon nem jutna-e nekem is egy korty sör meg valami harapnivaló. Mikor hallotta, hogy angol fogságból jövök, hozott egy nagy korsó sört és ennivalót is. Egyideig hallgattam a beszélgetésüket: sokan nyilván azt se tudták, hogy mi fán terem a Spartacus és csak ordítottak a többi farkasokkal.

A requizíciós vacsora után leheveredtem egy padra és ott vártam be a passauai személyvonatot. Onnan irTásnap eljutottam Linzbe, hol csatlakoztunk a bécsi gyorsvonathoz. Itt már sokkal vígabb világ volt, mint Németországban. Míg ott mindenki gyászolta a nagy katasztrófát, Ausztriában nyilván divatosabb volt az akasztófahumor, mely sok helyütt olyan dínomidánomban nyilvánult, mintha megnyerték volna a háborút.

Mihelyt megérkeztem Bécsbe, igyekeztem minél előbb informálódni, hogy hol kell jelentkezni. De akkora volt a felfordulás, hogy hiába barangoltam a városban, senki se tudott értelmes felvilágosítást nyújtani. Végre eszembe jutott a katonaszabó, kinél egyenruháimat csináltattam a háború előtt és akinek Angliából írtam volt: tán ő útbaigazít. Mindjárt rámismert, mikor beléptem az üzletébe, leültetett és egy fogásra mutatva, nagy büszkén mondta:

— Ott lóg a főhadnagy úr egyenruhája, amit még Angliából rendelt. Hát mégis igazam volt, mikor mondtam, nincsen értelme átküldeni, egy-kettőre vége lesz a háborúnak és eljön érte személyesen a főhadnagy úr.

Mondtam neki, hogy mindaddig nem érdekel az egyenruha, míg nem tudok jelentkezni, mire megnyugtatótt, hogy az semmiféle nehézségbe nem ütközik: a Magyar Házban székel a honvédelmi minisztérium tiszti bizottsága és kétségtelenül ott kell jelentkezni. Gratuláltam neki, hogy többet tud, mint bárki más

Bécsben és elsziettem a Magyar Házba, hol a bizottság egyik tagjánál jelentkeztem. Ő is csodálkozott, hogy ilyen gyorsan hazakerültem az angol fogságból. Elbeszélgettünk, majd bemutatott Kövess marsall ő kegyelmességének, ki történetesen az épületben tartózkodott és akiről sokszor olvastam az angol lapok haditudósításaiban, hol nagy elismeréssel emlékeztek meg róla.

Jelentkezésem elintézésével elhatároztam magamat, hogy körülnézek a belvárosban, hogy legyen fogalmam a háború utáni Bécsről. A déli korzón hemzsegték a tisztek és alig tettem pár lépést, nevemen szólított egy elegáns tüzérkapitány, kinek mellén díszlett egy csomó érdem jel. Régi ismerősök voltunk a háború előtti régi jó időből, de csoda, hogy megismert az utcán kopott civilruhámban. Sokáig beszélgettünk egy közeli bodegában; elmondottuk egymásnak, hogy mi történt velünk a háború folyamán és ő részletesen felvilágosított a magyarországi fejleményekről. Tanácsolta, hogy ne menjek egyenruhában Budapestre, mert ott sem népszerűbbek az egyenruhás tisztek, mint Münchenben. Én is bizony másképen képzeltem a hazatérésemet...

Érthető, hogy nyomott hangulatban szálltam a magyar határ felé induló vonatra, 1918 Szilveszter estéjét a győri állomáson ünnepeltem meg, vagyis, bár szesztilalom volt, a vendéglős, kinek elmondtam, hogy honnan jövök, megkönyörült rajtam és saját szobájában megkínált egy üveg jó borral. Kiürítettük poharainkat a magyar nemzet jobb jövőjére: hányszor vágyódtam a fogságban az első pohár magyar borra, mely odahaza vár, de nem sejtettem, hogy ilyen vegyes érzésekkel fogom inni.

Négyévi távollét és bolyongás után érkeztem meg 1919 január elsején Budapestre: ott se találtam helyemet és pár nap múlva tovább igyekeztem régi ezredemhez Miskolcra. Megtizedelte tisztikarát a háború és

hallottam Budapesten, hogy régi személyes barátaim közül csak Tamás kapitány maradt meg az ezrednél. Késő délután érkeztem meg a miskolci állomásra. Alig tudtam elhinni, hogy csak négy éve, hogy kirobogott onnan vonatunk Galícia felé — úgy tűnt fel, mintha egy évszázad múlt volna el közben. Hullott a zúzmarás eső, az utcák el voltak hagyatva. Kis táskámmal kezembe csengettem Tamás lakásán: sajátmaga nyitotta ki az ajtót és láttam az arckifejezésén, hogy eleinte rám se ismer. Végre megszólal:

— Hát mégis feltámadtál; gondolatban már régen elföldeltünk, hiszen tudja Isten, mikor adtál utoljára hírt magadról. De meg is változtál, megöregedtél, meg aztán nem látlak szívesen ilyen kopottan. Tudod mit — öltözz itt át és aztán elmegyünk és megünnepeljük a feltámadásodat.

Mikor válaszul szótlan ráztam a fejemet, rámförmedt:

— Ugyan, minek teketóriázol — itt a táskád!

Intettem, hogy nyissa ki és elképedt, mikor látta a tartalmát.

— Micsoda cókók ez- — kérdezte csodálkozó hangon.

— Ne mondd ezt cókóknak, fiam, — volt a válaszom — ez mindenem, ami megmaradt a háborúból.

Sokáig hallgattunk, majd Tamás hozzám lépett és megszorította kezemet.

— Nincs igazad, barátom, maradt Noked ennél sokkal több: az a tudat, hogy megtetted a kötelességedet.

K É P E K   J E G Y Z É K E

	Oldal után
Skotowo: látképe	10
Hadifogolytábor temetője	10
Harangláb.....	12
Hadifogolytábor-részlet	22
„ Szökésünk helye	22
San-zsa«gu: Megérkezésünk után	24
öreg koreai halász	38
Koreai család, koreai halásztanya, halászbárka	48
Sanízsa-gu: Utcái élet	50
„ Szerző a kínai mandarin családjának férfi tagjaival ..	60
„ Kínai bálvány, a haragos isten	70
Japán család, kínai színész női szerepben, kínai hölgy ősi viseletben.....	72
Szim-Szi-Ne kapitány	74
Koreai típusok	78
Kínai egylovas taliga, kínai lacikonyha	80
A kínai nagy fal	84
Peking: Tengerészeti különítmény	86
„ A tengerészeti különítmény kaszinója	86
Sanszasgu: Kínai katonai őrség	88
Peking: Tatár város	88
„ Tiltott városrész bejárata	92
Császárnő palotájához vezető út hídja	92
A földművelés temploma	96
„ A Ming sírokhoz vezető út	96
London: Alexandra Palace	116
Man-sziget: Douglas Bay, Peel Harbour	136
Knokaloe, madártávlatból	138
Castletown	152

T A R T A L O M J E G Y Z É K

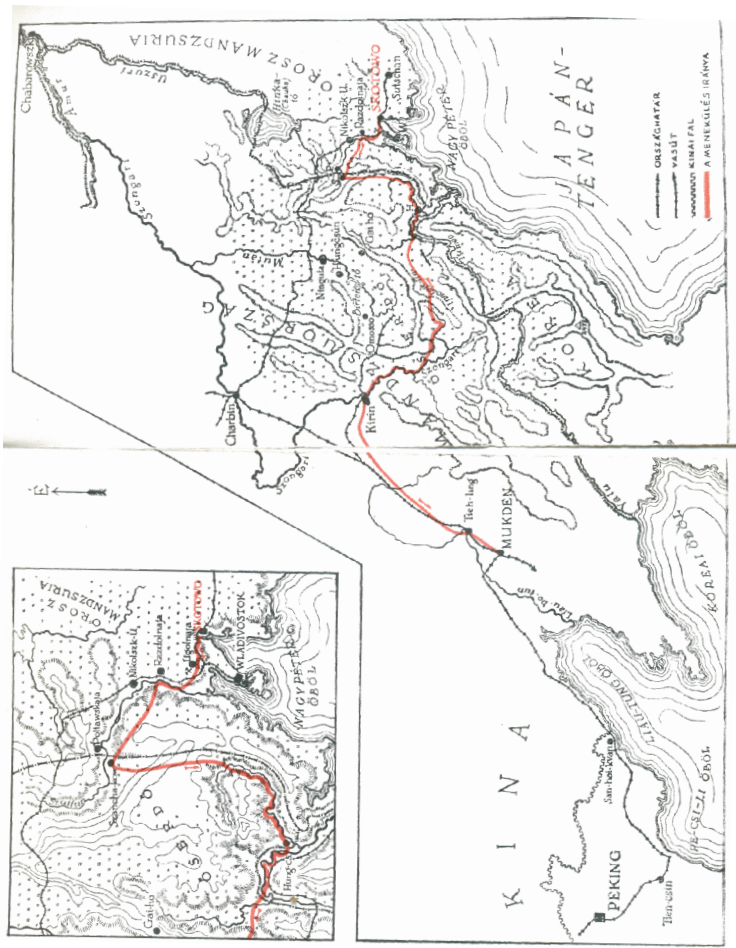
	Oldal
Előszó	5
A szibériai fogolytábor	7
Szökési készülétek	14
A skotowói temetőben	20
A kozákikordonon át.....	25
Az őserdő	40
Megérkezünk San-zsa-gu-ba	50
A kínai vendégszeretet.....	56
Utazásunk Pekingbe.....	76
Az amerikai gőzös	90
New York.....	100
Az angol blokád	104
Scotland Yard	111
Az Alexandra Palace	117
Szökési terv.....	123
Megyek, de nem haza.....	131
A Man-sziget.....	135
Az első hónapok a szigeten	139
Találkozom Jutayval.....	144
A szökés	147
Az utolsóelőtti felvonás	156
Négy év után	164

Térképmelléklet.

Wladivostok környéke, Mandzsúria és Észak-Kína, Isle of Man
(Man-sziget, Anglia) .....

A kiadásért felelős: Stoffa Pál.

21.796.,— Kir. Magy. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

17